ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД

ГОДИНА С • КЊИГА 310 • СВЕСКА 2—3.

НОВЕМБАР-ДЕЦЕМБАР 1926.

Претплатницима Летописа

Обновљени „ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ“ успешно улази већ у четврту годину свога новог живота. Јаки одзив јавности, многобројни претплатници, и врло повољно мишљење наше штампе о ЛЕТОПИСУ, најбољи су доказ да је овај најстарији наш часопис кренуо добрим путем и да је задовољио потребе и захтеве данашњег времена.

ЛЕТОПИС излази у **месечним** свескама од 10 табака, а претплата износи:

на годину 180 Дин., за ђаке и чланове 150·— Дин.
„ ½ „ 90 „ „ „ „ „ „ 75·— „
„ ¼ „ 45 „ „ „ „ „ „ 37·50 „

За иностранство (новац унапред) Дин. 230.

И поред ове цене, ЛЕТОПИС спада међу најјефтиније часописе. Технички, ЛЕТОПИС је и досад био можда најбоље опремљен часопис, а одсада ће још и више дати у том правцу. Садржајно, по мишљењу критике, и досад је био међу првим часописима, а Уредништво ће се трудити да га још више дигне и развије.

Претплата (најбоље нашим чеком) шаље се унапред Администрацији М. С.

Са особитим поштовањем,

Администрација Матице Српске.

НОВИ САД
ШТАМПА УЧИТ. КОМ. ДРУШТВА „НАТОШЕВИЋ“

Година С

Нов.-дец. 1926.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 310.

Свеска 2—3.

25755
2884

Законодавни рад Народне Скупштине

ПОСЛЕ Светског Рата и Уједињења нашег, пред нашим законодавним телом стојало је безброј питања и проблема које је требало решити, и врло много измењених и нових односа из области привредног, социјалног, управног, културно-просветног живота, које је требало проучити и регулисати, ако се хтело да наш правни поредак стоји у што већој сагласности са стварним потребама друштва и државе.

Због овако значајног и обимног рада, у наше законодавно тело управљене су биле очи целог народа. Гледало се на њега као на орган који има земљи да донесе полета и пружи услове за развитак и напредак; веровало се да ће оно све те задатке и реформе са великом вољом и љубављу, и у једном сразмерно кратком времену, извести.

Да ли је наше законодавно тело одговорило тим великим очекивањима, и у којој мери је задовољило те велике наде које је у њега полагао наш народ?

Од Уједињења, 1. децембра 1918., па до Видовданског Устава, 28. јуна 1921., сва питања и сви односи били су решавани и регулисани: а) привременим законима, уредбама, правилницима и решењима Министарског Савета, и б) другим актима и одлукама, — дакле прописима који су имали, истина, „законски значај", али су били привременог карактера, с „одређеним роком трајања". У овом периоду привремености правних прописа, Привремено Народно Представништво је Влади препустило било законодавну иницијативу. Привремено Народно Представништво пуштало је „да Влада издаје какве хоће уредбе, пуштало је чак да их она издаје и онда, када је оно било на окупу и када се

њихово издавање није могло правдати његовим одсуством. Тај парламент није ни најмање наваљивао да му се Владине уредбе поднесу на накнадно одобрење", — владу закона замењује влада уредаба.[1]

У овом периоду треба истаћи две ствари: 1) правни прописи су изгубили потребни ауторитет правих закона, јер су прави закони све више нестајали и ишчезавали пред привременим законима и уредбама, које често нису биле ни обнародоване; 2) све што је урађено од стране Привременог Народног Представништва и од стране Владе за две и по године, носило је отисак нечег непотпуног, несталног, привременог очекујући да ће законодавно тело, Народна Скупштина, која долази после Уставотворне Скупштине, са већим ауторитетом моћи дефинитивно да реши сва та питања и да потпуније регулише све те односе.

После донетог Устава, 28. јуна 1921., очекивало се опет да ће Народна Скупштина, која је имала и стални карактер и већи ауторитет, сва та привремено решена питања и све те привремено регулисане односе узети поново у проучавање и регулисање, као и оне који још нису били регулисани. То је све представљало велик рад, који би се, од прилике, могао поделити у пет група:

1) Рад Законодавног Одбора на прегледању привремених закона, уредаба, правилника, решења Министарског Савета и т. д., у циљу да их или укине, ако су непотребни, или оснажи, ако су потребни и добри, дајући им карактер правих закона. Тај рад се, по жељи уставотворца, морао завршити најдаље за пет месеци (чл. 130. Устава).

2) Рад на доношењу закона којима се Устав примењује и уводи у живот, т. зв. органских закона.

3) Рад на изједначењу закона, из седам разних покрајина, од којих је свака са читавим својим правним поретком ушла у састав Краљевине СХС.

4) Рад на доношењу измена и допуна закона који су се у примени показали да су или непотпуни и нејасни, или да су рђаво и погрешно регулисали један однос.

---

[1] Слободан Јовановић: *Нестајање Закона* (Српски Књижевни Гласник, 1921., св. април-мај)

5) Рад на доношењу нових закона, у којима би се имали да регулишу односи који уопште досад нису били регулисани, а интереси друштва и државе захтевају да буду што пре регулисани.

Од свега овог обимног рада, Народна Скупштина није, у стварности, ни много ни на време свршила; све што је урађено, представља врло мало, управо минимум, према томе што је требало и било нужно да се уради. О томе нас уверавају неоспорна факта и голе чињенице.

1) Законодавни Одбор у своме прегледању није извео све ствари на чисто, — јер после завршенога његовог рада није било сасвим на чисто који су све прописи укинути, а који су на снази, па је отуд настала прилична пометња у судству и управи.

2) Рад на доношењу органских закона ишао је врло споро, тако да су неки закони или морали бити донети преко уставног рока (као, на пример, закон о чиновницима грађанског реда), или уопште нису могли бити на време донети, па је влада била приморана да их донесе путем уредбе (као, на пример, Уредба о подели земље на области).

3) Рад на изједначењу закона иде врло споро и тешко, иако је тај рад, не само са правног него и са државног гледишта, од врло велике важности. Што се споро врши изједначење грађанског и кривичног законодавства, то је разумљиво, јер је огроман посао; али за остале је неразумљиво. — Досад је донето само неколико закона, и то, изгледа, оних где су влада и владајуће партије биле непосредно заинтересоване (као, на пример, закон о штампи); све остало је још у фази пројеката, иако су досад, за ових 5 година, многи од њих могли бити већ донети (као, на пример, закон о општинама и закон о непосредним порезима).

4) Рад на законским изменама и допунама иде исто тако споро; мења се и допуњује већином оно што је апсолутно нужно или што би могло изазвати тешке последице у друштву и држави (на пример, закон о становима).

5) Рад на доношењу нових закона био је не само спор него и без системе, — није се знало шта се хоће. За једне није се видела и осећала њихова стварна потреба и велика корист (на пример, закон о Привредном Савету),

иако их Устав предвиђа; за друге се није имало довољно времена да се детаљно проуче, а због „прешне“ потребе регулисани су уредбама. Један случај у ком је наше законодавно тело показало и брзине, и воље, и одлучности, то је закон о заштити државе.

Кад се баци сумаран поглед на целокупни рад наше Народне Скупштине за ових 5 година, видимо да се и споро и мало радило; да се није показало ни велике способности, ни стручности, и да је оно што је урађено: по *обиму*, сасвим мало, јер је нерегулисано остало велико поље које жудно чека на једно вредно законодавно тело; по *квалитету*, пак, тај рад носи отисак нечег непотпуног, нечег што се мора стално мењати и допуњавати, а по гдегде има и јако партијско обележје. Осим тога, дешава се да се и од те мале количине, која је свршена, неки закони и не примењују (на пример, закон о обласној и срескоj самоуправи).

Укратко, у првом периоду, до доношења Устава, имали смо превласт привремених закона и уредаба, свемоћ владе, у чијим је рукама била сва законодавна иницијатива; у другом периоду враћамо се, истина, влади закона, али ови су непотпуни и недовољно јасни, и још увек имамо јаку владу, која Народну Скупштину држи у врло великој зависности, и која је већим делом присвојила, још *и данас*, законодавну иницијативу; у првом периоду закони су изгубили свој пуни значај зато што су били привремени, а у другом зато што су недовољно потпуни и јасни.

Правилно је да свако законодавно тело, Народна Скупштина, мора имати и своју законодавну политику. Главни циљеви таке политике су: 1) што је више могуће довести у сагласност законе, правни поредак уопште, са стварним потребама друштва и државе, у једном даном моменту; 2) све што се уради, да буде што потпуније и јасније, да се не мора често мењати и допуњавати, јер закони и правни поредак ће утолико имати велик значај, ауторитет и пружати велику корист, ако буду стални, да се не могу често мењати, и потпуни и јасни, да се не могу „заобилазити“ и давати могућности за разне злоупотребе. — Народна Скупштина треба и мора, јер јој је дужност,

да будним оком прати све промене и проучава све потребе, које се стварају и дешавају у друштву и држави, и да настоји: а) да законе који се у животу покажу преживели и непотребни укине и замени бољим, савременијим; б) законе који се у примени покажу непотпуни, нејасни, и гдегде погрешни, да измени и допуни. 3) што пре да донесе законе за потребе и односе о којима се покаже да је потребно законом да се регулишу у интересу напретка и мира у земљи. Следствено, законодавно тело је дужно да буде не само *тумач* жеља и потреба, него и *регулатор* целокупног друштвеног и државног живота, т. ј да мири правни поредак са стварношћу, и *модератор*, т. ј. да постепено мири реформе са постојећим поретком друштва и државе, и то еволуцијом, мирним развитком, избегавајући све што би могло да доведе до неког већег потреса друштво и државу.

Тако би требало да је и код нас. Одмах нам се поставља питање: да ли је и какву законодавну политику имала и наша Народна Скупштина? На ово питање можемо добити један више негативан одговор. Јер, наша Народна Скупштина је очевидно показала, својим досадањим законодавним радом, да у своме раду није имала одређен и добро израђен програм, некакав систем, план, већ је све радила на парче, и на лохват, тако да се о овим основним циљевима законодавне политике није водило рачуна колико је требало и колико се могло у нашим приликама; као што је, исто тако, очевидно, да није била ни вредан регулатор.

Овакав спор, неплодан и несистематски рад Народне Скупштине имао је и доста штетних последица на целокупни развитак и напредак нашег друштва и државе:

1) на пољу *правном* још увек влада седмоструко покрајинско законодавство, услед чега настају стални сукоби, који се врло тешко и споро решавају; постоје непотпуни и нејасни закони, који изазивају честе спорове, и имамо мешавину закона и уредаба;

2) на пољу *економско-финансијском* имамо несређене финансије, засталост и општу привредну кризу, неизрађен општи програм привредне и финансијске политике;

3) на пољу *културе* и *просвете* још увек је непроучено просветно питање и неуређено школство;

4) на пољу *црквеном* су несређени црквени односи и неизграђена црквена политика;

5) на пољу *управе* је недовољан надзор Народне Скупштине, несређеност и често крајњи партијски систем.

Сасвим је природно да је тим и таквим законодавним радом у нас изазвано велико незадовољство. Осећа се да Народна Скупштина није одговорила своме великом задатку; њена снага је прецењивана, и отуда је разочарење у народу и у јавном мишљењу. На све стране се туже на њен недовољан и слаб рад.

Под тим утисцима све се више губи у народу вера у моћ и снагу Народне Скупштине, и добија се уверење да је она тело „у којем се више говори и прича него што се стварно ради". Један виђени члан опозиције рекао је ту недавно у Народној Скупштини да је она већ почела да губи карактер правог законодавног тела.[1]

То значи да је Народна Скупштина или спора и без јаче воље за рад, или да је неспособна, — или обоје. —

Има, дакако, и таквих који покушавају да оправдају тај слаби рад и те недостатке Народне Скупштине. Једни веле да је рад огроман и да је урађено све што се могло урадити, — више се није могло ни поред најбоље воље. Други признају, истина, да није урађено доста и онолико колико се очекивало, али да зато није крива само Народна Скупштина, него да ту има и других узрока: нисмо имали у Скупштини једну солидну већину и једну јаку и сталну владу, већ Скупштину са многим странкама и стално коалиционе владе, које, налазећи се вечито у кризама, нису ни могле доспети да израде целокупан програм рада; најзад, немамо ни довољан број стручних људи. Трећи наводе, покрај свих тих разлога, још и то да је влада преузела све у своје руке, и да Скупштину стално спречава у раду.

Мора се признати да у њиховом правдању има и нечег тачног, али то све још није довољно да оправда. Првима би се могло приметити да је тачно да тај рад представља огроман посао, али је тачно и то да није урађено онолико и онако како би се могло учинити да је

---

[1] „Време" од 6. новембра 1926.

било мало више воље за рад. Када погледамо само у каквој сразмери стоји број стварно радних дана према данима одмора, и шта нас кошта Народна Скупштина, онда видимо да је урађено врло мало и да нас оно што је урађено стаје скупе, врло скупе паре. Другима признајемо да је било сметњи, али је њихова дужност да све што не ваља мењају и поправљају, да би Народној Скупштини пружили што више услова и што боље је оспособили за рад. Трећима примећујемо само толико да се Скупштина може у свако доба ослободити зависности од владе, само ако Скупштина то хоће.

Углавном, већина се слаже у томе да Народна Скупштина с оваквим недовољним радом и слабим резултатима не може даље остати, — она се мора оспособити за јачи, интензивнији и плодоноснији рад, да се не би у народу сасвим изгубила вера у моћ и корист Народне Скупштине уопште, што би било од врло тешких последица и за политички и за привредни живот наш.

Шта да се ради, и на који начин да се оспособи? Једни мисле да се то може постићи диктатуром, — држимо да је то не само погрешан и најгори, него и врло опасан покушај, који не би донео никаквог резултата и наишао би на осуду целог народа. По нашем мишљењу, треба избегавати те назадне експерименте; треба ићи мирним путем, све дотле док не извршимо коренитију реформу нашег парламентарног система. Засад, треба учинити оно, што се може свршити без великих тешкоћа. Треба створити: 1) систем већине и бољи састав Скупштине у погледу квалитативном, да би добили владу и Скупштину способније, сталније и са јачим ауторитетом; 2) строжији пословник, да се омогући рад и да се спречи свака бесплодна дискусија и опструкција; 3) растерећење Народне Скупштине путем локалне самоуправе — области, среза и општине —, и установљењем Привредног Савета, који би представљао мали привредни парламент.

Само под таквим условима може се рад наше Народне Скупштине још колико-толико оспособити и убрзати, могу се избећи теже кризе и већи потреси, и пружити земљи могућности да се у миру развија и напредује, а то

је и главни задатак Народне Скупштине. Желети је, у интересу и државе и народа, да што пре дођемо до једне способније и радније Народне Скупштине, која ће моћи повратити свој стари углед и своју ранију снагу, из доба нашег ранијег, завиднијег парламентарног живота, и која ће бити руковођена идејом: да је добар правни поредак, и добар и разрађен програм законодавне политике, *основа* на којој почива мир, напредак и благостање земље, и најјача *гаранција* за напредак и сигурност у земљи и за углед и ауторитет земље споља.

Д-р Федор Никић

Јалова билька

Ја никох у утроби мочарног рита,
где густог муља се слегао слој,
где грозница сукља и отров мефита,
и црних туга се мигољи рој.
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, бильци јаловој!

У живот ме пренуо опори дах
Беде кад дуну у влажну и трулу,
мемльиву груду.
И тек што се указах, мрак ме и страх
опколише, запевку шиштећи тмулу,
реску и луду.
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, бильци јаловој!

Суровом руком ме повила Злоћа.
Поноћи трепет ми бејаше кум.
Плахо ме нихаше ружна самоћа,
подземних јецаја немио шум.
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, бильци јаловој!

Млеком свих језа ме задоји цича.
Корење ми је натопио јед.
Клецах од удара буриног бича,
огрезох цела у блато и лед.
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, бильци јаловој!

Круница ми је без мириса, бледа,
кржљавих латица смежуран сплет.
Ту где се не крију мајдани меда,
не управља пчела, ни лептир свој лет.
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, бильци јаловој!

Мене стално тек грле канце вукодлачке,
само похађају змија и гмаз.
Кужна бара ме плâчê и паре јој подлачке —
отужног мртвила фосфорни млаз.
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, биљци јаловој!

Нада мном слепи миш, сова и ћук
гломазним крилима мукло млатарају.
Ја с ужасом слушам њин немушти хук,
док страшну ми кобе коб, креште и карају.
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, биљци јаловој!

— Непроменљиву судбу теби Бог зипис'о је:
Ка оној страни немој зверати,
коју сунце златним утварама краси!
Ти никад избити нећеш на живота присоје,
но таворити вечно, ту где си се затекла!
Бол једина нек буде вера ти,
огледало да познаш и осетиш шта си,
да неумитно схватиш проклетство свог порекла! —
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, биљци јаловој!

— Не тражи да и на те,
да и на те кане
слатки осмејак среће —
ниједна кап, ниједна
теби се дати неће!
Него кад се, жедна,
зажелиш росе умиљате,
ти сузе слане
лиј —
сузе пиј!

Кад тебе притисне студ,
те сваки се листић мрзне и стине —
кад у теби задрхти жуд
за мало, мало топлине,
ти пусти сузе да роне —
нека те греју оне!

Кад тебе штине
скорпија злобе, ил' уједе мржње црв —
кад ране забриде и сва ти се узбуни крв
од немоћне љутине,
ти сузама ране покропи,
у сузама јад свој утопи! —
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, биљци јаловој!

— Пролеће, лето,
јесен и зима,
природе цели оптицај,
бујање, смрт и препород —
за тебе све то
једно значење има,
један само подстицај:
Плачи и очајавај!

Тако је писано, знај!
Једини то је садржај,
смисао свих твојих дана.
Било да сија небески свод,
било да гневно се мрачи —
очајавај и плачи!
Плачи и очајавај!

Елем,
сузе нека ти буду храбрење и храна,
сузе: благодет и мелем,
сузе: мирис, цваст и плод! —
Суморан и пуст је удес мој.
Тешко мени, биљци јаловој!

Ненад Митров

Слатка обмана

О, само једампут дај да се споје
срце моје и срце Твоје
у јединствен откуцај!
О, само једампут дај да се слије
у слап болне хармоније
наших груди уздисај!

Једампут само благо приступи
свирепа проклетства клупи —
галијаша слушај крик!
До њега сиђи, ничице чучни,
придржи за час оков мучни
у ком грца невољник!

Нек позна и он — роб очајања —
каква су то осећања
кад се није више сâм.
И шта је оно што живот још крије,
а нит' је бич ни бреме — није
унижење, мрак, ни срам.

Приклони ухо! Дај да Ти збори
о страшној судби што га мори,
што му тишти сан и јав!
За тренут, преко патње и туге
осмех Твој, у виду дуге,
нека простре заборав...

За тренут, нек слатка обмана влада,
да ћеш ме Ти опростити јадâ
заточења удова —
да је Твоја душа зрачна капела
где доброте светлост бела
ће сажећи худо Ја...

О, само једампут дај да се споје
срце моје и срце Твоје
у јединствен откуцај!
О, само једампут дај да се слије
у слап болне хармоније
наших груди уздисај!)*

Ненад Митров

---

*) Из збирке песама „Две душе“, која ће ових дана изаћи из штампе у издању књижаре „Славија“ В. Лежимирца у Новом Саду.

О економској обнови

I

При испитивању садањег лошег стања нашег економског живота ваља разликовати две врсте узрока: 1) недостатак унутарње организације, 2) недостатак органичизације спољних утицајних фактора, од којих зависи развијање и опстанак целокупне привреде.

Под оним првим треба подразумевати техничку и финансијску организацију појединих послова, те, према томе, и целину коју они сачињавају. Интересантно је напоменути да наша средина, по својој социјалној структури још неформирана, патријархална и зато по инстинкту конзервативна, не схвата важност овог основног елемента привредног живота, иако је то највећа гарантија за његово успешно деловање. То нам показују сви привредни конгреси и многа јавна расправљања о овој теми. Сви привредници траже узроке својој кризи даље од себе и своје средине. У својим дискусијама уопште и не спомињу ово, као да би од такве критике изгубили а не добили, јер би тим признањем обезбедили и правилно решење самога проблема обнове. Међутим, иностранство, против чијег насртаја мора да се бори наша привреда, највећу важност полаже баш на унутарњу организацију, која води просперитету и даје већу отпорност у часу кризе. Добром организацијом олакшава се рад, умањује трајање прераде и њених трошкова, што олакшава опстанак и развијање свакога посла. О свему овоме код нас се не води довољно рачуна, тако је то од еминентне важности по успех економске обнове, коју сви траже и очекују. То не значи да и други елемент, спољни утицајни фактори, нема важност у суделовању у стварању економског благостање земље. Овамо спадају: општа финансијска организација земље, услови кредитирања, државна и општа заштита и саобраћај.

Оба ова елемента сачињавају целину која је компликована, те захтева вештину и опрезност управљања. Има нечег фатал-

ног и неизбеживог у сваком животу, — то је доследност као последица природних закона по којима се све управља и од којих све зависи. Отуда настају разни животни принципи, који сви морају бити у складу са овим законима, као њихова природна последица, јер иначе могу довести до разних трзавица, па чак и до слома. То значи да се свака учињена грешка у животу свети, остављајући трага за собом, при чему је сасвим свеједно да ли је он већи или мањи, јер то зависи од природе и величине самога посла. Ако размотримо цео наш економски живот, долазимо до убеђења да је много шта учињено против духа ових принципа, те зато није никакво чуда ако је, као коначан резултат овога дилетантизма, дошла садања криза. Према томе, наша привреда болује од тешке органске грешке, коју треба лечити и онемогућити јој повраћање. И зато, ма како то било чудно и можда невероватно, наша привреда би свакако морала доћи у кризу, без обзира на оне опште узроке који су дошли без наше кривице. Дошла би зато што је наша привреда нерационална и тако слаба за борбу са туђом и боље организованом привредом, којој би морала подлећи.

Сви траже лека привредној кризи. При томе се стално чини једна те иста грешка: сви отклањају сваку кривицу од себе и бацају је на друге. То долази услед површног посматрања и недостатка критеријума, и зато се стварају лажни закључци и нове комбинације. При томе бране се само класни интереси, али се не решава суштина проблема, обнова економског живота и стварање боље будућности.

Питање економске обнове обухвата два дела: решење садање кризе, и саму обнову, т. ј. све мере потребне да се једно и друго учини. Оне прве морају бити брзе, ефикасне, и углавном се своде на омогућавање јефтиног кредита, на пореска олакшања и привредну заштиту. Ове друге захтевају више времена и морају бити радикалне, према тачном плану који се мора унапред створити. Проблем обнове важнији је од проблема садашњице, која изискује брзу помоћ, али при томе се не сме заборавити, да су жртве неизбежне. Нема сумње да је наша дужност да учинимо све што се може за умањивање ових жртава, али оне су неизбежне зато што садања криза представља уједно и ликвидацију ратног периода, који се код нас вештачки одуговлачио. За време Рата потрошња је била појачана и привреда није стизала да је подмири, услед чега је

настала брза продукција на штету самог квалитета. Тада су послови ницали као печурке и сви су радили. Чим је та тражња престала, појавила се, после прве насташице, конкуренција, и послови су почели да се све више стабилизују. После тога следовала је тежња свих држава да уреде своје валутно питање, и новац је почео да расте и скупљи бива. То је изазвало пад свих који су се полакомили гомилом папира и почели се ненормално ширити, противно свим економским принципима. Њихова је судбина била унапред одређена, и сваки је напор узалудан за њихово спасавање.

Криза је неумољива и окрутна судбина свих који су се огрешили о основне привредне законе. И ма колико она била страшна, ипак ће имати позитивне користи, утолико што ће изазвати оздрављење привреде од досадањих заблуда. Све што је неспособно за живот умреће. То је неизбежни закон живота. Криза значи прелом у привредном животу који се враћа својој нормалној форми, основаној на слободној утакмици, где побеђују само они који су бољи, способнији и савршенији. Боље је срушити стару зграду и на рушевинама зидати нову, него је непрестано крпити и оправљати. Међутим, потребно је предузети мере санације, како би се тај неуклоњиви губитак свео на минумум и тиме умањиле и све оне социјалне трзавице које се увек јављају. Како данас изгледају прилике у земљи, од свих мера које би се могле предузети биле би једино државна и друштвена заштита т. ј. тарифска заштита и спречавање увоза туђих артикала.

Ако не можемо онемогућити привредно пречишћавање, које значи враћање нормалној и квалитативној продукцији, можемо се користити досадашњим грешкама и осигурати бољу економску будућност. То је проблем обнове, од чијег решења зависи колективно благостање и мир будућих генерација, које ће тада, на чврстој и здравој подлози, моћи солидније даље градити. Прешност овог проблема указује се баш сада, у часу опште кризе, када домаћа продукција почиње да малаксава услед унутарњих грешки и насртања туђе привреде.

Циљ је сваке продукције, свакако, у постизању што већег просперитета, прво личног, па онда и колективног. Он се може изразити овако: 1) што већа количина, 2) што бржа производња доброг артикла, 3) што мања цена коштања. Ово су елементи рентабилности сваке продукције, без чега је ова немогућа. Да

се они остваре, потребно је да оба основна елемента економског живота, и унутарња и спољна његова организација, међусобно хармонизују, што код нас није био случај. Опште финансијско стање земље још увек не задовољава, висока каматна стопа и пореска оптерећења отежавају иначе критично стање, итд. Све то спутава развој домаће привреде. Унутарња организација исто тако не задовољава она три основна услова просперитета. Наша је привреда спора и скупа, и зато би први услов обнове био у реорганизацији саме продукције. Све што је споро, застарело, скупо и сувишно, мора се избацити и уводити све што је брзо, добро и јефтино. На тај начин настаће упрошћавање привреде, смањивање ризика губитака, и повећавање могућности добити. То је битно у свакоме послу. Што је већа тешкоћа на коју наилази неки рад, и што су тежи услови његова опстанка, тим је потребнија боља организација и већа вештина производње и њене контроле. Економски живот мора бити примењена наука, где се искључује сваки емпиризам и где је све увапред тачно предвиђено и одређено. То је основа проблема обнове, и зато се одавде мора почети, како би успех био бољи и сигурнији. Сваки други пут опет би довео до неуспеха.

Сви привредни производни фактори — пољопривреда, индустрија и занатство —, као и трговина, посреднички фактор, трпе од нерационализма, преко чега се код нас прелази ћутке, иако је то важан разлог нашег неуспеха. Наша је средина нова, социјално неформирана, и зато је била неспособна да схвати суштину и целину економског живота, све док се није појавила брутална реакција на тај недостатак. Силом околности почело се третирати ово питање, али је поново гурнуто у позадину партијским политичким питањима. Наша патријархална и по инстинкту конзервативна средина нема још потпуно формираног критеријума за посматрање економских проблема; она их не осећа и не разуме. Немамо тачан и одређен план по ком ће се вршити привредно подизање земље, немамо стручњаке и њихов форум који би вршио тај посао; и не само да их немамо, него се и не трудимо да то постигнемо. По менталитету пољопривредна земља, али не рационална и модерна, застарела и спора, још увек не умемо да се снађемо пред новим економским проблемима које су саме прилике изнеле пред нас. Док смо раније били чисти земљорадници зависни од иностранства, да-

нас је наш економски живот компликованији, и тежи све више својој интегралној форми, т. ј. да обухвати сва три производна фактора. Отуда су настале нове тешкоће у којима се нисмо могли снаћи.

Одмах у самом почетку тога новог живота учињена је грешка: нико није умео да предвиди ово садање критично стање, које је морало доћи, већ и зато што је ликвидација ненормалног ратног стања била неуклоњива. На кризу је требало мислити већ тада кад су сви послови цветали али ипак почивали на нездравој основи. Као последица тога стања долази криза, и ми тек онда, силом околности, почињемо да се бавимо проблемом привреде. Међутим, и овде полазимо са погрешног становишта, јер узроке не тражимо и у самој привреди већ једино изван ње. Да је тако, треба само погледати данашње стање тих трију основних производних фактора наше привреде. Сви пољопривредни стручњаци слажу се у томе да је наша пољопривреда нерационална и зато скупа. Она не доноси оно-лико колико би морала, нарочито ако се упореди са земљама лошије вредности али боље и рационалније обраде. Школовани агрономи постају чиновници место да активно суделују у развијању пољопривреде као њене вође. Држава која их запослује, место да отвара расаднике, испитне станице и сличне установе, где би ти стручњаци могли да послуже пољопривреди присиљава их на чисто административне послове. Резултат оваког поступка види се одма чим се боље загледа у пољопривредне прилике. Нити знамо шта све на сваком месту најуспешније успева, нити искоришћавамо природне особине појединих крајева. Када би било обратно, ми би могли многе наше пасивне крајеве претворити у производне, заводећи поједине биљке које тамо успевају.

Слично је стање и у индустрији, где, додуше, појединa предузећа стоје на достојној висини, али индустрија као целина не задовољава оне напред споменуте услове. Њен је положај тежак нарочито зато што она не налази помоћ нити разумевање у самој нашој средини, која не схвата њену важност за опстанак сваке земље. Осврнимо се на еминентно индустријске земље, као, на пример, Немачку и Америку, чија је огромна материјална снага извирала баш из развијене индустрије. Хуго Стинес био је најтипичнији пример значаја и снаге коју има индустрија као организован велики капитал у економском и

политичком животу једне нације. Први услов индустријске обнове налази се у њеној рационализацији, која ће убрзати производњу, смањити режијске трошкове и тако повећати добит. Потребно је извршити реорганизацију индустрије, при чему би се морало избацити све што је старо, сувишно, успоравајуће и, према томе, непродуктивно, без чега је немогућа нити санација садањег стања нити стварање боље будућности. Типичан пример рационализације налазимо у америчкој индустрији, која је убрзала и тиме повећала продукцију, обезбедила радника и задовољила капитал. Тамо је донекле створен и компромис између рада и капитала, што је свакако од велике социјалне важности, јер се ту ради о двама супротним елементима, који су у вечној борби и међусобном трењу. У периоду од 1914—1925. америчка индустрија постигла је ванредне резултате: повећала је радничке плате за 36%, али је повисила и њихов рандман за 33%; уштедела је погонске снаге за 13%, а код дирекције послова уштеда је износила 17%, док скраћивање времена прераде износи 7%. У појединим индустријама смањивање режијских трошкова пење се чак на 45%, као, на пример, код израде електричних лампи. У исто време, продукција се почела нагло да ра развија те је, на пример, код прераде памука, каучука, вуне и метала пораст износио 100%, код електротехничких конструкција 170%, код израде папира 80%, код израде свиле 63%, код прераде дрвета 50%, код индустрије аутомобила 259%. Интересантно је напоменути да је само у 1925. г. израђено свих врста аутомобила 4 милиона комада, што износи са продукцијом од 1923—24. г. свега 11 милиона кола.

Јасно је да наша привреда има сасвим друкчије димензије, које онемогућавају оволики огроман прогрес. Ми смо узели за пример најактивнију земљу, која, као експортна, суделује са 80% у интернационалној трговини, те се, према томе, не може упоредити са нашом. Међутим, ови примери морају нам пружити поуку и служити за углед и доказ да и ми морамо уложити сву пажњу на рационализацију индустрије, што је немогуће без великог напора и доброг плана. Светска индустрија, а особито америчка, иде чак тако далеко да дозвољава радничку партиципацију у самом послу. Данас се у Америци јавља тенденција да се индустрија сконцентрише у својим природним центрима, без обзира на часовите штете које настају код тог премештања, али ће се зато касније надокнадити. Све је то за

нас још непојмљиво и далеко, зато што ми нисмо ни социјално ни економски формирани. И народи се васпитавају као и појединци. Васпитање маса захтева свест и разумевање коначног циља и начина његовог постизавања од оних који то воде.

Осим ових мана приватне индустрије, која по својој организацији заостаје иза светске индустрије, постоји још једна мана у структури наше привреде: државна предузећа. Она сачињавају специјалан случај, са свим својим индивидуалним одликама самосталног живота, сасвим опречног од оног првог, где је лична иницијатива подлога целокупне делатности. Етатичка производња доживела је слом чак и тамо (у Русији) где је она имала по својој идеологији све услове успеха. Спутана бирократском формом, где је брзо функционисање било онемогућено и где њени управници нису имали истоветан циљ са самим послом, она није имала животне способности. Чим нема личног интереса, нема ни успеха. И то је био разлог да су ова предузећа почела назадовати. То су све послови стварани у бившој Монархији, где су они сачињавали делове једнога развијеног унутарњег живота. Без развијених економских способности и без индустријске традиције, не узимајући то у локалном значењу, већ узимајући у обзир земљу као целину, ми нисмо умели повратити стари значај овој индустрији, нарочито не у облику етатичких предузећа.

Занат као ситна радиност, налази се у најтежој ситуацији. Финансијски слаб, спор и нестручан, он подлеже у неједнакој борби са великом индустријом у земљи и с туђом. Међутим, специјално за наше прилике занат има свој велик значај, јер још увек подмирује добар део потреба наших крајева. Са друге стране, он може постати основна ћелија нове, ситне националне индустрије, и зато се мора развијати на новој модерној основи.

II

Цео наш економски живот показује сувише много импровизираног, а мало система и смишљености. Нема сумње да постоји доста узрока и разлога зашто је тако, у чему је доста и наших грешака и последица изван наше кривице. Може се наћи и олакшавајућих околности, које ублажују али никако не уклањају наше кривице. Сви се ти наши разлози могу свести на двоје: 1) неразумевање важности економског проблема, 2) несхватање интегралне форме економског живота у средини

наученој једино на пољопривреду, која је и крај све своје рационалне форме ипак најнижа људска делатност.

Да се ова криза није појавила, привредни проблем још не би доспео за решавање. Ово решавање изискује план по ком би се морало извести. Пре свега, требало би уклонити све штетне последице ове кризе. Међутим, с обзиром на средства која би се морала употребити да се то са мање или више успеха изврши, резултат не би могао никако бити онакав какав појединци очекују. Данас је немогуће набавити јефтин кредит, немогуће је добити пореска олакшања, већ једино државну заштиту путем царинске тарифе као и подржавање делатности у земљи путем великих државних набавки. Друштвена заштита на принципу „свој своме" сада је исто тако немогућа, једноставно зато, што код нас превлађује неоправдано веровање да све што је рађено у земљи не ваља. Зато су ове садање жртве неизбеживе, и сав успех санације кризе састоји се у спречавању заузимања што већих размера. То значи да сама привреда мора предузети највеће и најефикасније мере, док их она очекује од државе. Сваки привредник мора извршити радикалну редукцију у своме послу, и тако спровести концентрацију своје снаге, како би боље и лакше пребродио садање стање.

Обнова или стварање боље економске будућности захтева стварање плана. Као прва основа овога плана морао би бити општи економски катастар целе земље. Он би морао показати тачно стање целокупне привреде, све њене добре и лоше стране. Из ових података видело би се све што нам недостаје, шта је прешно, а шта се може одложити. Мора се признати да су многе привредне реформе вршене напамет, без правог познавања стања, као и да су привредну контролу вршила нестручна лица на нестручан начин. Стварање овог катастра важно је из ових разлога: 1) омогућава обнову, 2) обезбеђује народну одбрану која у свако доба мора знати чиме разполаже, 3) ствара економске снаге и омогућава привредни утицај на Балкану, што нам се намеће само од себе, с обзиром на политички и географски положај.

Ова идеја, о стварању утицаја и добивању оног економског значаја на Балкану који заслужујемо и који нам је потребан за остварење националних идеја, није смела жеља, већ могућа реалност, која ће се остварити само онда ако се буде опрезно и истрајно радило. Ми нисмо више мала предратна Србија,

одсечена од мора, већ велика држава, господар дуге обале, великог природног богатства и важних путова за Исток, куда се многе очи упиру. То су све услови за брзо и успешно економско развијање. Ови се услови могу овако формулисати: 1) млад, здрав и свеж народ, који је показао одлучност и велику енергију у решавању националног проблема, 2) развијена пољопривреда, која квалитативно не задовољава, 3) потреба индустрије и посед индустријских крајева који могу послужити као неки скелет за даље развијање, 4) богатство у сировинама, 5) развијене унутарње пијаце. Некадања Аустрија са својим империјалистичким тежњама, осећала је сву опасност нашега племена и хтела га је уништити. Ту нису били по среди само политички моменти, него и економски. Аустрија је требала крајева да накнади недостатак колонија, нужних по схватању сваке велике силе. Један део нашега племена био је под туђом управом, а други, политички слободан, био је економски зависан и подложен туђим ћефовима. Данас су се прилике измениле. Уједињени, са моћном државом, која је постала важан политички фактор на Балкану, пред нас се поставља важан проблем: како и на који начин да обезбедимо економску слободу и тако створимо најјачи залог политичке слободе. То су, уосталом, два елемента који сачињавају једну целину, што се не сме делити.

Наша је политичка слобода ограничена правом јачег. То је принцип који и даље постоји, чак и после онако свечано проклamованог братства и једнакости малих и великих. Примере за то не треба набрајати, јер би отишли сувише далеко. За нас је важно да, поред ових учињених напора за ослобођење, нама преостаје још стварање економске самосталности, што иде опет на штету многих наших суседа, који прокламују неко своје историјско право на наше покрајине. Светски рат променио је карту Европе, неке је збрисао а неке препородио, али је важност Балкана остала иста. Судбина нашег племена везана је за Балкан, који је био и мора остати наш. Да задржимо садању важност и свој утицај на њему, потребна нам је Ј. Србија, и зато је морамо сачувати. Данашњи наш положај не задовољава. Нити смо умели политички искористити све добре услове које имамо, нити смо економски загосподарили Балканом. Додуше, ми нисмо ни били кадри економски њиме загосподарити, али то можемо постићи. Пођемо ли са становишта да је могуће привредно васпитање маса као искоришћавање свих услова за економско

развијање земље, ми ћемо започети једно и друго и стићи напред постављеном циљу. Пре свега, морамо обезбедити своју економску самосталност уколико је то могуће, т. ј. омогућити равнотежу између потрошње и производње, па тек онда покушати и са економском експанзијом преко граница. Да то постигнемо ми морамо имати свега у земљи и тиме слободно располагати, јер је то битни услов својине, без чега је она непотпуна. Многи се нечим служе, или не располажу тиме. То ће бити извор огромне енергије из које ћемо црпсти у часу нашег економског ширења. То значи да наша привреда мора бити национална.

Без унапред створеног плана немогуће је радити. Питање је сада ко то мора учинити, да ли приватници или држава, или сви заједно. Два су критеријума са којих се може поћи у расуђивању овога питања: колективни и партикуларни интереси, који се често мимоилазе и сукобљавају, место да хармонирају међусобно. Први су општи интереси маса, т. ј. већина, а зато морају бити одлучујући; други су интереси мањине, која међутим ради јер чека награду, и зато се морају довести у склад са оним првим. То значи да је држава дужна израдити програм уз сарадњу саме привреде. Њена би улога морала бити чисто арбитрална у сукобу разних циљева, а њен ауторитет гарантија да ће се све одредбе вршити праведно и корисно по цело друштво. Као што се не би смело пустити да сама привреда решава овај проблем, тако исто није праведно ни да држава то чини без учешћа ове прве. У првом случају дошло би до међусобног трења а у другом би држава решавала о судбини неког који се не би могао бранити. На тај начин би она одмах дошла у сукоб са јавним мишљењем, које би можда из увређене сујете осудило цео план на пропаст без обзира на његову вредност. Одговорност би пала само на државу, док би она требала да је заједничка.

Има једна тешкоћа, која ће се појавити одмах у самом почетку овога посла. То је питање стручности оних који ће тиме да се баве. Морамо признати да оно још увек није решено код нас, као да наша средина није кадра да схвати важност поделе посла. Свуда око нас срећемо примере за то како стручна питања решавају нестручњаци, па чак и техничку контролу дају технички неваспитаним људима. Није потребно нагласити штетне последице оваквог поступка. И то је један од разлога зашто трпи

наша привреда, која није имала потребне контроле, стручно организоване. Није довољно ни створити катастар и израдити програм обнове, а не предвидети код тога контролу привреде, која ће пазити на њено спољње функционисање, т. ј. на функционисање свих спољних утицајних фактора. Овај недостатак постоји и код државне управе, исто као и код саме привреде. Да се сачува стручност овог посла, код сваког стручног министарства које засеца у привреду морао би постојати специјалан одсек за организацију и катастар. Код Министарства Шума и Руда, Трговине и Индустрије, Пољопривреде и Вода, морала би постојати нарочита станица на бази лабораторијума. Ту би седела чисто стручна лица, технички васпитана, која би вршила организацију привреде и њену контролу. Ту би се скупљали подаци, стварале статистике и вршила пропаганда, особито за иностранство, које о нама тако мало зна. Држава стоји према иностранству у истом односу као и произвођач или посредник према потрошачу, који тражи рекламу и трчи за њоме. Ови би стручњаци, заједно са стручњацима саме привреде, створили дефинитиван план за обнову и надзирали је.

Морало би се радити брзо али опрезно. Већ смо рекли да су за лечење кризе потребне две врсте мера: једне, што је дужно да учини држава, и друге, које мора чинити сама привреда. Важност ових других мера огромна је, и неће се претерати ако се утврди да од њих самих највише зависи цео успех обнове. Шта вреди новац, државна и друштвена заштита, ако сам рад није добро организован и вођен. Ту, у самом послу, лежи први и најважнији услов успеха. Капитал је развио људску делатност и учинио велика техничка чуда, која су само претеча нових, још страшнијих, која ће доћи, јер човек непрестано крчи пут, вођен амбицијом и жељом за добит. Отуда конкуренција, која је прво завлалала међу људима, па се онда пренела и на капитал. И тако је настала борба, у којој побеђује само онај који је боље и савршеније оборужан свим техничким олакшицама. Наши привредници морају знати да је главни циљ настојања модерне привреде у обарању цена, за чим и они морају тежити. То је углавном заслуга рада, коме капитал помаже развијање и упрошћавање.

Међутим, наши привредници не полажу сву пажњу раду и његовој организацији. Они сматрају да је максимум њихових настојања у заштити коју траже од државе и друштва. Њихове

класне организације бране на један погрешан начин њихове интересе, не осећајући да се просперитет постиже само преко организације рада. Све док оне не постану уједно и центри за решавање свих питања организације унутарњих фактора који утичу на развој привреде, неће донети никакве позитивне користи. Међутим, иностранство располаже привредним организацијама сасвим друкчије врсте. Тамо седе људи који будно воде рачуна о свим питањима у вези са усавршавањем самога рада. То су све стручна лица из саме привреде. Колико је у нас нерешених питања од којих зависи успех и рентабилност привреде, а нико их не решава!

Изгледа као да извесни кругови уживају у овоме стању. То су они који верују да је држава дужна пружити им најпунију заштиту свим средствима којима располаже, без права контроле, у име општих интереса, док они нису дужни ништа да учине са своје стране. Ово је погрешно и свети се. Први услов за опстанак неког посла је у његовој квалитативној вредности.

Миленко Гавриловић

Етика и Кривично Правосуђе*)

I

ПИТАЊЕ о узајамном односу између етике (морала) и права, а напосе кривичног права, јесте врло старо и у исто време, врло компликовано питање. Чак и у нашим данима спорно је како ће се у кривичном законодавству повући граница између злочиначког и кажљивог, с једне стране, и неморалног, с друге стране, а у вези с тим колико ће уопште кривични законодавац водити рачуна о разлозима етичког карактера.

Од криминалиста који су писали о вези између права и морала, веома мали број тражио је да се из кривичног права избаце етички захтеви; ту видимо врло ауторитативна имена која су се сложила у том питању, ма да се потпуно разилазе у другим својим основним начелима. Због тога морамо с нарочитом обазривошћу вршити преглед горњег питања.

Пре свега, извесну недоумицу може изазвати теорија Феријева. Фери, карактеришући казну као правну реакцију против појединца, избацује елемент моралне оцене и наводи као доказ тај разлог што *у више случајева*, и лице оштећено кривичним делом и друштво, реагују на то дело без обзира да ли оно садржи ма коју моралну кривицу. Али, ако се нешто дешава у више случајева, никако не треба изводити да је то правилно у суштини. Та чињеница, да се понекад у праву не примењује морална оцена, никако не може служити за доказ, да се морална оцена *свагда* може искључити из сфере права.

---

*) Од најглавнијих дела која се баве тим питањем, можемо навести: Binding: Die Normen und ihre Uebertretung, B. I. (S. 311—321., 425. ff.); Jellinek: Socialetische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe, S. 42. ff.; Lammasch: Kriminalpolitische Studien (Gericht S. B. 44., S. 159. ff.); Liepmann: Die etischen Grundlagen d. Schuldbegriffes (Zeitschrift f. d. ges. Strafr., B. 14.); Liszt: Die Zweckgedanke im Strafrecht (Zeitschr., B. III, 1., S. 13. ff.): Petražicki: Die Lehre v. Einkommen, B. II, S. 437. ff.; Владимиров: Курс уголовног права (руски), стр. 63., 316 ff.; Чубински: Курс уголовној политики (руски) изд. 1909., стр. 287—303. В. такође Соловјов (руски): Право и кривственост, 1897., стр. 23—24.

Сем тога, код истог писца видимо даље, да он, избацујући једном руком етички момент из кривичног права, другом руком поново га уводи, јер у својој теорији урачунљивости и одговорности узима за општи критеријум опасност кривчеву по друштво, али додаје још и критеријум *каквоће* мотива који су изазвали дело. На тај начин, и код њега етички елемент поново улази у сферу кривичког права, због поделе мотива на социјалне и антисоцијалне, или *моралне* и *неморалне.*

Унеколико је прецизнија теорија Листова. Тврдећи да порекло казне нема никакве везе са етиком, Лист тежи да потпуно одвоји казнени рад државе од етике. Према њему: „ово одвајење доноси колосалну корист, јер ослобађа науку кривичног права од опасности које су везане са још нерешеним спором о основама етике, а и од дужности да се та наука трајно шаље на тај морални темељ, на којем базира своју егзистенцију". Лист тежи да овакво схватање спроведе систематски, али и код њега има доста појединачних предлога, из којих се види да и он осећа колико је незгодан потпун развод права и морала. У своме познатом уџбенику кривичног права он тврди, на пример, да се идеја освете, ако је схватимо дубље, може помирити са идејом целисходне казне; ту већ спомиње идеју *праведности*, која је ван сумње *моралне* природе. Исто видимо код њега и кад говори о оцени *мотива* кривичног дела.

Али, главни покушај конструисања права потпуно независно од етике учинио је Биндинг, поставивши захтев да се „правна наука гради на чврстом и сигурном темељу правних правила (норми), а никако на самовољном и колебљивом темељу моралних погледа, како друштва тако и појединих лица". Да би се то могло спровести, Биндинг је пошао путем упрошћавања тих компликованих и разноврсних елемената, који су везани са злочином и казном и додирују се с најбитнијим интересима друштва, због чега у разним случајевима добивају од друштва врло различиту моралну оцену. Према Биндингу: „кривично дело је само непокорност и ништа друго, а казна је само право на покорност, које се изражава у праву принуђивања, ако постоји непокорност". Јасно је да код оваквог схватања нису више потребна никаква морална образложења, али Биндинг још додаје да су она непотребна и због тога што „у области етике не могу постојати никакве обавезне норме, јер морал сваког дела састоји се у његовој хармонији са индивидуалном савешћу, и царство

морала немогућно је без признања суверенитета индивидуалне савести".

Са аргументима унеколико различним оперишу друге присталице потпуног одвојења кривичног права од етике. Једни одбацују важност моралне оцене за право на основу тврдње да „се свако кривично дело *подједнако* јавља као нарушавање моралног закона и напад на друштвени ред који изискује казну (Petit). Други наводе „чињеницу" да држава гради своје законе сасвим не на основу морала и не тежи, да се казне само неморална дела и при томе *сва* таква дела. Држава кажњава читав низ радњи и нерадњи које „никако не показују ненормално расположење, а у исто време оставља и мора остављати некажњене чак и неке тешке повреде моралног закона" (Sternau). Најзад, понекад се тврди, у истом правцу, да морална оцена дела припада само друштву, а државна власт мора да цени дело *искључиво* према његовој важности за правни ред или према његовој социјалној опасности (Thiry).

II

Прелазећи на претрес горњих теорија, треба, пре свега, да строго разликујемо, са једне стране, *мешање* права и етике, а још више признање *истоветности* њихова схватања ствари, и, са друге стране, само признање да међу њима мора постојати *трајна веза.* Уколико се борба води у првом правцу, она има под собом чврст темељ. Етика тежи остварењу апсолутног идеала, а право остварењу релативних идеала, и, пре свега, очувању мира и правног реда у друштву. Правосуђе, које служи одређеним и битним потребама човечанства, те има своје специјалне практичне циљеве, не може ни да пази само на моменте неморалности, нити да се идентификује са етиком. Услед тога, читав број неморалних дела не улази у сферу кривичног права и не казни се, и обратно, дело које није неморално али је опасно по друштво, може бити забрањено и кажњиво.

Знамо из прошлости колико је тешких последица доносило мешање кривичног права и морала. Доста је навести, као доказ, пример средњевековне инквизиције. Уопште, свака напорна тежња управљена на то да уз помоћ казне и мешања права и морала прилагоди живот моралном едеалу као што је, на пример, аскетизам, свагда је доносила безбројне и бескорисне патње, и стварала је невероватне притиске на слободан живот

и широко развијање личности. Више пута се на тај начин долазило до апсурдног проширења сфере кажњивих дела, а у име високог идеала праведности штитили су се најтамнији и најгори прописи. Кажњавање мисли и читање у срцима допуњавало је ову слику и постојало све дотле док човечанство није дошло до уверења да сфере и циљеви права и морала нису истоветни, и да чак и најгадније мисли и намере не могу се казнити ако нису изражени у *спољашњој* радњи, која је због своје штетности или опасности по друштво забрањена казненим законом.

Али, код одвајања сфере права и морала немамо још довољно основа за закључак да се из кривичног права може *избацити морални елемент*, због чега исто може не водити рачуна о моралном карактеру дела и о његовој *моралној оцени* од стране друштва. Разлози који су наведени у прилог тог закључка, по нашем мишљењу нису убедљиви.

Пре свега никако се не можемо сложити са тврђењем Листовим да порекло казне не стоји ни у каквој вези са етиком. Ако оставимо на страну преисторијска времена, о којима су подаци врло оскудни, можемо, обратно, тврдити да се казна свагда налази у ближој вези са етиком свог доба, која се може јако разликовати од етике савремене нама, али због тога не престаје бити истинита етика, врло важна за тадашње људе. Упркос теоријама које не признају етичког момента у древном правосуђу, већ су познати немачки историчар Вилда и читав низ доцнијих научника сјајно доказали да чак и у та давна времена оцена кривичног дела никад није могла базирати *искључиво* на објективној страни (количина изазване патње, штете и т. д.), јер се већ и тада водило рачуна и о субјективној страни (умишљај, намера, и т. д.), у коју свагда долази у већем или мањем обиму оцена *моралне* стране дела

Даље, као што је правилно показао познати руски филозоф В. Соловјов, „човечја реч у свима језицима неоспорно сведочи о темељној унутрашњој вези између права и етике, јер на свим језицима основни морални и правни појмови изражени су или истим речима, или речима које произлазе од истог корена (на пример, „право“ и „правда“, „Recht“ и „Gerechtigkeit“, „jus“ и „justitia“, „злочин“, „кривци“ и „кривац“, као морални и као правни појмови, и т. д.). На сличном становишту стоји и Јелинек, који тврди да право није ништа друго него *етички минимум*, те да се овакав карактер права јасно види из тога што су, на при-

мер, Декалог Мојсија и пет главних заповеди Будизма били у исто време и заповести и правни прописи. Дакле, на основу историјских аргумената никако не можемо тражити да се морални елемент избаци из кривичног права.

Према Биндингу и Листу, ми чак налазимо да потпуно одвојење кривичног правосуђа од етике никако не може бити за њега корисно. Ради утемељивања свог предлога морао је Биндинг цело питање о суштини кривичног дела да сведе на момент непослушности, т. ј. дао је само формалну и површну конструкцију. Законодавац би морао, ако хоће да буде доследан, казнити сва кривична дела *подједнако*, јер код свију њих подједнако постоји непокорност вољи законодавчевој, те, као што је вравилно приметио Ламаш, „интензивност непокорности изражене у кривичном делу не зависи од тежине причињене штете, а неопходност да се васпостави ауторитет повређене норме подједнака је код сваког кривичног дела."

Биндинг, а делимице и Лист, као што смо горе видели, излази из традиционалног уверења да је морал потпуно субјективна норма и да уопште не могу постојати никакве општеобавезне моралне норме; али то уверење није доста доказано. Видимо ту само одјек тврђења да је право само израз силе и да не постоје стални морални принципи, чије би признавање било обавезно за сваког човека. Отуд приклањање пред чињеницом више него пред идејом и понижавање смеле мисли пред стварношћу.

Заиста, људски морални појмови врло су разноврсни, али, као што је правилно забележило више писаца који су дали специјалну анализу овог питања (Куање код Француза, Гољцев код Руса, Гарофало код Италијана и др.), у људским моралним погледима, при дубљем и пажљивијем проучавању, може се пронаћи више заједничког и стабилног, могу се уклонити случајни израштаји и привремена колебања, и тада све остало што је чврсто и трајно добива нарочиту важност. Као резултат вековне борбе за права човека и за ослобођење његове личности, јављају се доста чврсти колективни морални појмови, који се огледају у јавном мишљењу и остварају у животу и друштвеним институцијама. Као што вели Куање, „основна начела праведности једнобразна су и стална код свију народа", који су, додајемо ми, дошли до извесног културног нивоа. Током времена комплекс моралних идеја све више добива превласт над ин-

стинктима и непосредним природним нагонима, и све више прелази у сферу права; није нетачно кад познати социолог Тард, износећи слику еволуционог развића морала и његове друштвене вредности, тврди да криза савременог правосуђа, везана са страховитим рашћењем криминалитета, директно зависи од кризе моралних основа и појмова, коју у ново доба преживљујемо.

Изгледа нам да су ови разлози довољни да се веза етике и кривичног права призна као неопходно потребна.

Али, има још важнијих разлога. Не заборавимо да се народно правно схватање и друштвена оцена извршених дела поглавито базирају на моралним основима. Прекидајући везу између кривичног правосуђа и етике, Биндингова теорија покоравања садржи лажну претпоставку да је бојазан од казне главно начело које задржава и спречава човека да не изврши кривично дело. Као што је давно и перфектно приметио руски научник В. Спасовић, „грозотом и страхом може се владати само над робовима", у друштву, у кога је доста висок културни ниво, страх од казне никако не стоји, у низу узрока који задржавају појединце и сметају извршењу кривичних дела, на првом месту, и *правни ред* много више се *одржава чврстином и раширеношћу моралних принципа*, него казнама.

Услед тога, ако кривични законодавац неће да води рачуна о моралној оцени тих или других дела, закон ће се све више разилазити са народном савешћу, а као резултат доћи ће потпуна равнодушност или, што је већ штетније, дубоко неповерење народа према правосуђу.

Сем тога, никако не смемо заборавити васпитну улогу закона. Грађани сваке земље трајно долазе у додир са законским прописима, о којима свагда морају водити рачуна. Ти прописи могу управљати на ову или на ону страну мишлење и владање грађана, и на тај начин право понекад неминовно учвршћује неке стране народне душе и слаби друге, те самим тим, утичући на психику грађана, ствара измене и у народној етици. Као што је разложно изнео проф. Л. Петражицки, „паметно право јавља се као нека морална школа за народ, јер развија његову етику у правцу који треба желети. Обратно, незгодно право може ширити деморализацију, а у сваком случају шкодити здравом етичком напретку и високом развићу моралних снага код грађана".

III

Као што смо се уверили, постоји доста разлога због којих никако не можемо пристати на прекидање везе између морала и кривичног правосуђа. Законодавац који гледа у будућност и широко схвата свој прави задатак, мора свагда водити рачуна о подацима моралне природе и о етичком гледишту друштва на ова или она дела. У сфери кривичног правосуђа мора нарочито на то пазити пре свега у својим прописима о *врсти* и *мери кажњавања* појединих кривичних дела, мора такође оставити у истом правцу доста простора и за суд, да би при одмеравању казне могао узети у обзир, поред других прилика, и моралну природу дела.

Али то није све. Од нарочите важности је, да законодавац процени етички момент и код постављања границе између кажњивог и некажњивог, те на томе треба да се мало задржимо.

Научна књижевност новог доба доноси у том правцу доста материјала, иако сада већ нема спора о читавом низу дела која су везана са повредом норми етичког карактера. Силовање, саблажњавање малолетне девојке, професионално подвођење, јавно вршење бестидних радња, сваковрсне обмане (код услова предвиђених у закону), и тако даље, — све то потпада забрани и казни у свима казненим законицима у свету, што наука потпуно и једнодушно одобрава.

Али има и дела која су везана са сфером морала, а за која нема солидарности у оцени ни код научника ни у законодавству. Питање о тим делима сада се упоредно мало расправља. Ако видимо, на пример, у ново доба доста интересантан преглед тих дела у научним радовима руског професора Владимирова, треба приметити да писац чини понекад предлоге који захтевају потпуно мешање права и морала, и услед тога не могу да се приме. Тако се понекад кажњивост мотивише код њега тиме што извесна дела „одступају од идеала човека", или се јављају „као грубо нарушавање од стране човека моралних обавеза према самом себи"; у том броју се налази чак и обавеза „поштовати моралну личност у самом себи", коју писац такође конструише као правну. На тај начин писац долази у потпуну противречност са основним принципима кривичног права, јер, као што ћемо даље видети, ако се *изузетно* могу казнити чак и дела у којима је нанета велика штета друштву због владања кривца који није показао за живот у друштву неопходно потребан минимум

социјалне солидарности, ипак то не може поништити основне принципе, који гласе да је за кажњавање потребно постојање сем субјекта (извршиоца) још и радње (или нерадње) управљене против *објекта* (другог лица, чија права или интереси пате). Не говоримо већ о томе што, како је нагласио и професор Владимиров, у казнену сферу могу спадати само дела која одговарају у ширем смислу једном од основних типова злочина који ће садржати обману, насиље или експлоатацију. Ипак, поред свих погрешака, Владимиров оправдано тврди да се кривични законодавац не мора сувише потчињавати стварности и традицијама. Чак и уз помоћ кривичног закона законодавац мора тежити да по могућству развије народне снаге и народну правну свест, и да на тај начин утврди „моралну правну перзистенцију", која се јавља као скупоцени плод горњег развијања и најбоље осигурава битне основе друштвене заједнице. Тврдећи, са нагласком, да су морална начела од особите важности за кривично право, писац прави од тога захтеве потребне са криминално-политичког гледишта, као, на пример, да свакој, ма и малој, народности у држави треба признати политичку пуноправност, па и да законодавац уопште мора тежити укидању из правног система свих сметњи за широко развијање социјалне солидарности и у држави и у међународним односима.

Мислимо да се из наведених општих принципа могу извести и други важни закључци. Пре свега, нагласимо: ако је становништво дошло до доста високог културног нивоа, законодавац у својим забранама и казнама које везује с нарушивањем тих забрана, мора пажљиво избегавати сваку сувишну забрану и казну, јер само на тај начин ће кривично правосуђе одговарати владајућим моралним начелима у друштву и способности грађана да се руководе мотивацијом вишег реда.

Даље, свагда је неопходно потребно пазити на могући *индиректни* утицај једног или другог законског прописа. Због тога се правна норма, ако је у једном односу корисна и може дати неке добре непосредне резултате, неће спровести у казнени закон ако би у будућности *индиректно* донела рђаве и штетне плодове. На пример: ако законодавац, тежећи превенцији и раскривању злочина, ради тог важног циља кажњава свако недостављање кривичног дела, и, обратно, побуђује на денунцијацију, новчаном наградом или ослобођењем сваке казне, учесника у кривичном делу, који изда своје другове, — такав

правни пропис може донети неку непосредну корист, али у исто време потпомаже развијање себичних, користољубних и уопште ниских инстинката, повећава навике на денунцијацију и шпијунажу, те на тај начин штетно утиче на народну савест, и самим тим припрема за будућност неповољне резултате за кривично правосуђе.

Најзад, треба узети у обзир и оне врло честе комбинације код којих законодавац има доста разлога да постави забрану и пропише казну, јер, ако не учини то, може наступити развијање појава које су штетне са моралног гледишта; ипак, ако учини то, могу доћи друге рђаве последице, јер на тај начин се отвара могућност свакојаких злоупотреба и компликација. Нарочито се то дешава код дела која су везана *полном сфером*, а изузетно и код других. У тим случајевима не може да се дâ општа формула. Ту треба ићи у правцу колико је могуће мање штете за друштво и појединца, а то се може постићи само уз помоћ оцене *појединих* категорија горњих дела, на коју сада и прелазимо.

IV

По својој суштини, горња дела могу се свести у две основне групе: 1) лични пороци, неморалне полне радње, и неморалне професије; 2) дела која сведоче не само моралним манама, већ и о антисоцијалном општем расположењу извршиочевом. Ми ћемо се зауставити само на важнијим и спорнијим случајевима.

Од радњи које су везане са личним пороцима, пре свега захтевају пажњу т. зв. противприродне радње, а нарочито содомија и скотолоштво. У старијим законима та су дела не само сматрана као кривична, већ су кажњавана најстрожије, закључно са квалификованом смртном казном. Даља еволуција законодавства пошла је делимице у правцу смањења казне, делимице у правцу потпуног укидања кажњивости њихове.

Што се тиче скотолоштва, треба узети у обзир, и крај све одвратности тог дела, да се оно обично врши од стране најгрубљих и тамних људи, те ако се чини тајно не дира туђе правне и моралне интересе, и не говорећи о томе да ту нема *правног односа* који не може постојати између човека и животиње. Ако постоје горњи услови, то је потпуно разлог у корист некажњавања. Обратно, ако се то дело чини *јавно*, долази тешка повреда моралног осећаја и гадан пример, који може бити извор изопачавања фантазије и моралног кварења, а нарочито за малолет-

нике. Услед тога, забрана и казна горњег дела, при наведеним условима, неопходно су потребне, али то не може спадати у категорију тешких злочина, као што је било у далекој прошлости под утицајем црквено-аскетских идеала, већ се мора сместити и категорију преступа, уз друга бестидна и саблажњива дела, као што су, на пример, јавно вршење онанизма, полног акта, и т. сл.

Даље, не само са етичког, већ и са формално-правног гледишта, т. зв. содомија, а и противприродни полни акти између мушкарца и женске или између женских, потпуно *могу* спадати у сферу забрањеног и кажњивог, јер ту постоје и субјект и објект. Питање је само о *целисходности* забране и казне, о чему имамо различита решења у науци и законодавству.

Заиста, у нашим данима готово да нема више присталица гледишта да се та дела тешко казне на основу религијских тражења, који су ту признавали оскрнење човечјег тела створеног „по образу и подобију Божјем", па, дакле, индиректну увреду Божанства, које прети тешком одмаздом по примеру Содоме и Гоморе. Али, због етичких разлога, одвојених од религијских гледишта, ама и сада доста присталица и условне и *безусловне* кажњивости горњих дела. Ми ћемо се и ту руководити горе изнетим општим критеријумом, који, узимајући у обзир захтеве морала, тражи да се пажљиво процене згодне и незгодне последице које долазе са забраном и казном. Базирајући се на њему, мислимо да је најбољи излаз *условна* забрана и казна.

Ако се горња дела врше по узајамном драговољном пристанку, нејавно, и од стране зрелих људи, репресија неће донети корисне резултате. При овим условима, та се дела откривају и обелодањују само изузетно и случајно. Пред суд долазе, дакле, само ретки појединци, чију је кривицу обично тешко доказати, при чему се често индиције колебљиве, материјал прљав, а сведоци више-мање неверодостојни. Сада је наступила, нажалост, велика морална криза, и покварености је пустила свој корен готово у свима класама друштва, а у великим варошима дошла је до невероватних размера. Кад је нису могле зауставити чак ни тешке казне које су се примењивале у прошлости, неће донети боље резултате ни она умерена репресија коју у нашим данима препоручују присталице безусловне забране горњих дела у казненом закону. Додајемо још да сваки судски претрес тих дела, чак и ако није јаван, изазива нездраву радозналост, штетну са моралног гледишта, а сем тога су забрана и кажњавање

везани ту са неком врстом социјалног лицемерства, јер се казне само случајно ухваћени појединци, а десетине хиљада измичу правосуђу. Међутим, ако се у тој сфери примени нарочито енергично истраживање и гоњење, ствара се терен за развијање рђавих инстинката, лажних достава, шантажа, и т. д., т. ј. корист од забране и казне бива знатно мања него штета коју вуче за собом некажњивост.

Сасвим је друкчије ако се та дела врше под другим околностима, т. ј. јавно, или насилно, или искоришћујући малолетство и незнање жртве, свој породични, службени или други ауторитативни положај или власт. У тим случајевима, тешкоће и незгоде које смо горе навели не могу се узети у обзир, јер имамо пред собом дубоко штетан и одвратан пример, заједно са тешким погађањем права личности, и све то сведочи о врло антисоцијалном и по друштвени морал штетном расположењу извршиочевом. При овим условима, личне моралне мане једновремено се јављају као тешка повреда туђих интереса, те због тога безусловно морају бити *забрањене* и *кажњиве*, само ће се казна сообразити тежини и приликама сваког од тих дела.

Од даљих случајева који овамо спадају, можемо споменути пијанство и проституцију. Пијанство, као лична морална мана, због горе наведених разлога не може улазити у сферу кривичног права, ако не долазе уз њега неки нарочити услови. Исто је и код случаја напијања другог лица, ако је пунолетно и постоји његов пристанак. Сфера државног туторства, која је била у т. зв. полицијским државама готово безгранична, у савременој правној држави мора бити, у погледу примене казне, ограничена на случајеве безусловне потребе. Сем тога, казнена забрана пијанства, као што нам сведочи искуство прошлости, свагда је била бескорисна и остајала је само мртва реч на хартији. Најбољи је доказ зато пример Русије, где је било пијанство огромно и понекад се испољавало у најбезобразнијим формама, због чега је лебдео у ваздуху и хумористички изгледао категорички пропис закона: „Свима и свакоме најстрожије се забрањује пијанчити". Дубље проучавање узрока криминалитета, показује нам ово: док трају узроци пијанства (наследна склоност, тешки услови живота, рђави примери другова, непостојање за народ културних и јефтиних начина разоноћења, и т. д.), нарочито су потребни за борбу са тим злом *превентивне мере*, с којима се, одлучно идући путем ограничавања израде и продаје алко-

*

холних пића, у нашим данима дошло чак и до спровођења т. зв. „сувог режима“ у Америци.

Али и питање о *репресивној борби* са пијанством (под извесним условима) има своју важност, и поново је покренуто у науци (Емил Дикло, Владимиров и др.) и у новом казненом законодавству, где нарочиту пажњу изазивају случајеви код којих се пијанство изражава у формама опасним по друштвени мир и ред или моралне друштвене интересе. Пре свега, ту видимо кажњивост појављивања на јавним местима у безобразно пијаном стању, а нарочито ако је то стање било праћено псовкама, непристојним речима и радњама, сметањем слободном кретању пролазника, нарушавањем јавног мира, и т. д. Сем тога, за кроничне алкохоличаре, који су учинили ма какво кривично дело, савремена наука препоручује, осим кажњавања за то дело, примену т. зв. *мера безбедности* у форми принудног смештања у нарочите заводе за лечење. У овим горњим случајевима може бити, такође, судом одређена забрана на извесно време посећивања ресторана, кафана, крчми и уопште свих јавних места где се гостима дају алкохолна пића.

Препоручили бисмо и кажњивост *напијања малолетника*, која нажалост нигде сада не постоји. То се дело често врши из лакомислености или ради забаве, а понекад и из врло рђавих побуда; међутим, оно је свагда веома штетно, јер гура на опасни пут алкоколизма лица која су неискусна, слаба вољом и физички неразвијена. Исто ће важити и за случајеве напијања душевно болесних лица, јер, сем нарочите штете по њихово здравље, може наступити и велика опасност по друштво.

Проституција је, као и пијанство, велико социјално зло, са којим се мора борити превентивно и код кога репресија доноси мало користи. Нарочити случајеви код којих се ова неморална професија мора казнити, решавају се путем аналогије са горе претресаним питањима. У допуну наводимо још двоје. Прво: ако се казни проституција, још строжија казна мора да се одреди за алфонсе, сутенере и све друге подобне експлоататоре женске слабости и разврата. И са моралног и са друштвеног гледишта последња категорија много је одвратнија, па чак и опаснија, него обичне проститутке. Друго: законодавац безусловно мора *јасно* и *тачно* одредити границе у којима ће бити *забрањени* и *кажњени* професионални разврат и помоћ за његово вршење, а тим више професионално подвођење. Држимо да је штетна

за достојанство државе она доста раширена политика да се по кривичном закону казни *свака* професионална блуд и *свако* помагање њој, а у исто време административна власт допушта отварање јавних кућа. То је најгора од свих политика — политика лицемерства.

V

Друга група дела, то су дела која нарочито сведоче о неморалном и антисоцијалном расположењу извршиочевом. Готово сва та дела сада су кажњива, те се спор води само код изузетних случајева, где се делатност учиниоца изражава или у активној или у пасивној форми. Од активних дела нарочито је важно завађање девојке, од пасивних, пак, недавање помоћи лицу којем прети опасност.

У савременом праву завођење пунолетне девојке готово свуд је избрисано из реда кажњивих дела. Тако, још у нашим данима је руски казнени законик од 1903. год. поништио пропис по ком је било кажњиво завођење чак и пунолетне девојке, ако је било извршено преко свечаног обећања да ће ступити са њом у брак.

Интересантни су разлози те „реформе". У научним делима и у мотивима казнених законика тврде обично, прво, да се угрожавање казном завођачу које не жели да се ожени са заведеном девојком, не може довести у склад са хришћанским појмом брака, као слободног и драговољног савеза, и, друго, да у томе често настају злоупотребе, јер различите авантуристкиње или њихови несавесни родитељи на сваки начин примамљују момке који се јављају као корисна партија, искамче од њих обећање женидбе, а после тога траже велики откуп, претећи да ће предузети кривично гоњење.

Врло је дирљива та брига о хришћанској чистоћи брака, али при томе се потпуно заборавља да та чистоћа много више пати у случајевима кад завођач напушта на милост и немилост судбине преварену, заведену и осрамоћену девојку, и одлази да тражи нове жртве, док не дође до великог мираза; потпуна некажњивост завођења девојке ако је пунолетна, оставља му сасвим одрешене руке за овакво владање. Даље, ако метнемо на једну страну теразија интересе угледних младића који се желе заштитити од авантуристкиња, а на другу интересе, ма и пунолетних, девојака, које често код завођења доводи у опасност искрена љубав, наивни занос и слепо поверење, изгледа да у тим случајевима законодавац, ако не жели да прекине са мо-

ралним принципима, не сме дати привилегију неодговорности и некажњивости варалицама који газе најскупоценија добра женске: њено добро име и њену врлину. Ако кривични закон казни код преваре добијање обманом туђе *имовине*, тим више треба да се штите од обмане *важнија* са моралног гледишта лична права.

Због тога мислимо да завођење, чак и пунолетне девојке, мора бити кажњиво, ако је извршилац искористио њено *поверење* и дао јој *озбиљно обећање* брака. Нарочито смо споменули поверење, јер на тај се начин потпуно искључују неоправдани захтеви и могуће злоупотребе, због којих је савремени законодавац пошао погрешним путем. Стога смо нагласили такође да обећање брака мора бити озбиљно. Са овим ограничењима, по нашем мишљењу, забрана и казна горњег дела, које је штетно и показује неморално и антисоцијално расположење учиниоца, не само да је оправдана, већ и неопходно потребна.

Исто расположење, штетно по друштво, постоји и у оним случајевима ако неко види да другоме лицу неминовно прети опасност а неће ва му прије у помоћ.

Знамо да у нашим данима право толико води рачуна о човечанској себичности, да се, на жалост, идеје алтруизма и друштвене солидарности развијају у њему полако и са врло ограниченим успехом, те је још далеко време када ће горње идеје играти у праву првенствену улогу. Али и засад је потребно просудити да ли се треба мирити са оваквим стањем ствари и не чинити покушаје да се оно промени.

Ми мислимо да ће тај преокрет, који се сада опажа и који од узаног и формалног схватања јуриспруденције иде у правцу ширег и целисходнијег, у исто време и моралнијег, схватања правних задатака, безусловно дићи протест против оних крајњих криминално-политичких закључака, који су се понекад изводили на основу т. зв. *строго правичког гледишта*, јер, као што је већ одавна и правилно било речено, највише право се може јављати као највећа неправедност („summum jus — summa injuria").

То потпуно важи и за овај предмет. Читав низ писаца и законодаваца полазио је од правилне идеје, да је потребно *правити разлику* између правних и моралних захтева, и у вези са тим између правне и моралне дужности, а на крају је прелазио на потпуно игнорисање у праву важних моралних појмова. На пример, тврде да може бити кажњен само онај ко је морао да помогне лицу којем прети опасност, по закону или услед дра-

говољно примљене обавезе, а да се код других случајева забрана и казна неће допустити, чак и ако не би постајала некаква опасност и некакав губитак за лице које није хтело доћи у помоћ. Тврде, такође, да чак и онда кад опасност прети детету или болеснику, радња човека који је допустио ту опасност безусловно је неморална, чак и одвратна, али не може повући за собом казну, јер ту није повређена никаква правна обавеза, а нарочито не обавеза не чинити другоме зла („neminem laedere").

Из горњих тврђења излази да постоје неке сакралне границе правних обавеза, ван којих кривично право мора да ћути. Али ми сматрамо да је то схватање предмета сувише формално, безживотно и штетно. Паметно постављено право мора да служи правилно схваћеним друштвеним интересима. Заиста, оно гради своје прописе не за анђеле, већ за људе, са свима њиховим пороцима, страстима и слабостима, те услед тога може и мора водити рачуна о себичним инстинктима; оно чини то у низу прописа, а нарочито у т. зв. пропису о стању нужде, када се, на пример, допушта да човек коме прети неотклоњива опасност, ради спасења свог живота жртвује живот трећега лица које није ни у чему криво. Али, законодавац од вођења рачуна о човечанској себичности никако не сме прелазити на прикланањање пред њом, и држати да у својим забранама и прописима никад не може ићи предалеко, ако мора своје прописе прилагођавати владању обичних средњих људи, а не јунака и алтруиста који су готови за самопожртвовање, ипак нема разлога, ни ограда, да не уведе у своје прописе одређени *минимум обавезног алтруизма*, а нарочито у нашим данима, када, услед пада морала после Рата, све више расте свест о потреби нове друштвене солидарности. На тај начин, законодавац не само да неће доћи у сукоб са народним моралним и правним схветањем, већ напротив постиже потпуну хармонију с њиме.

Узмимо неколико примера, и одмах ћемо видети какви монструозни закључци произлазе из владајуће доктрине.

У чабар са кишњицом упало је дете и већ се дави. Један пролазник који је случајно наишао у том моменту, неће само да дигне руку и извуче дете из воде; спокојно пуши цигарету и посматра последње конвулзије несрећног детета.

Рано изјутра у авлији је била ископана јама. Слепац који станује у кући, није знао ништа о томе, спокојно иде преко авлије и падне у ту јаму. Други становник видео је све то са

свог прозора, али није упозорио слепца на опасност која му прети, него је само радознало гледао како ће се то све свршити. Слепац је пао и добио тешку телесну повреду.

Избио је страховити пожар; ватра је већ обухватила целу кућу. Слуга се уплашио, побегао и напустио свога газду, једног старог паралитичара, који седи у фотељи поред отвореног прозора и виче, јер осуђен на непомичност, не може да се спасе. Његов сусед врло снажан човек, све то види и чује; могао би без икаквог ризика и опасности за себе, да спасе старца, да га извуче кроз прозор, али неће и пушта га да погине.

Деца су у пољу нашла гранату која је остала у земљи после рата. Не знајући шта је то, покушају да је отворе, и чукају је каменом. Један пролазник бивши војник артиљерије, види да се може десити катастрофа, али је не отклања, одлази на страну и чека. Најзад, дешава се експлозија; деца су разнета на парчад.

Задовољимо се тим примерима. Изабрали смо најекстремније, код којих само изроди или чудовишта могу радити на тај начин. Ако би становништво дохватило ма кога од њих на лицу места, несумњиво би дошло до т. зв. суда Линча. Али, чак и у тим случајевима, услед тога што споменути субјекти *нису створили* опасно стање за жртву, те нису били дужни да се о њој брину *по дужности* или *уговору*, владајућа доктрина признаје да њихово поступање није *ни кажњиво*, па чак ни *противправно*, т. ј. изводи закључак који је апсолутно неприхватљив за сваки здрав правни осећај, незамагљен правничком схоластиком.

Мислимо да је већ дошло време да се измени становиште и да се одлучно заузме гледиште, да за владање грађана мора бити постављен одређени минимум друштвене солидарности, везан са захтевима етичко-социјалне природе. Нарушавање тог минимума спада у сферу *забрањеног* и *кажњивог*. Ако закон то пропише, добићемо и тај правни основ за кажњавање, који је потребан са форманог гледишта.

Колико буде расла идеја социјалне солидарности, могу се тим већи закони постављати, али и за наше себично време недавање помоћи лицу коме прети опасност *мора* бити кажњиво, ма и само у случајевима, кад помоћ није везана са опасношћу, ризиком или штетом. Законодавац мора и ту да води рачуна о здравом моралном и правном осећају код народа, и да уклони могући штетни утицај себичних до гадости дела и примера на психологију маса.

Д-р М. Чубински

О парламентаризму

5. Кратак преглед других парламентаризама

(3.)

ПО *ХАСБАХУ*[1]) има поред Енглеске још три типа парламентарног режима: 1. Румунија, Шпанија; 2. Норвешка и Белгија; 3. Француска и Италија. *Партије* држава првог тима састављене су из сразмерно малог броја лица, која, држећи у својим рукама државну власт, уз помоћ поглавица партиских намећу своју вољу сиромашном, неуком, потлаченом становништву методама најгоре корупције. На супрот оваквим партијским олигархијама, код држава другог типа, у Белгији и Норвешкој, партије имају дубоке корене у народу. Партиска олигархија у државама првог типа испољава се у власти и моћи владе, која превазилази оне енглеских влада; код њих влада господари парламентом неограничено. Напротив, у Белгији и Норвешкој, кабинет и премијер остају обично органи потчињени партији, јер партије код њих имају свој главни квартир у парламенту. Таква влада би могла да се назове парламентарна партиска влада. — Партије држава трећег типа су тако многобројне и тако слабе, да се може тачније говорити о личним друштвима и групама; са изузетком екстремних, оне су такође и слабо организиране. Са тако слабим основом, владе не могу бити јаке и трајне. Такве владе би се могле назвати владе одбора или влада посланика. — Енглеску, чије се владе одликују великом моћи, треба разликовати од држава првог типа. Енглески кабинет има далеко чвршћу основу у образовању и организацији својих присталица и с тога једну већу отпорну снагу према спољним утицајима, докле моћ влада код држава првог типа почива на поседовању државне власти,

---

[1]) Op. cit. ст. 248—258 (Drittes Kapitel, 5. Die Ergebnisse) и друга места истог дела. Хасбах, као противник парламентарног система, посматра ствари песимистично, али баш за то он је без илузија у овом питању, међутим аргументише фактима, дајући врло добре анализе.

социалном утицају богатства и политичком престола. „Да се могла постићи првобитна намера енглеског каука (caucus), и да циљеви Чемберленове организације нису били осујећени Гледстоновим предлогом Homerule, онда би било вероватно сада само три врсте парламентарног режима, и енглески би био раван оном у Норвешкој и Белгији". — Заједничка карактерна црта влада свих трију континенталних група је јачи положај, који у њима заузима шеф државе, у поређењу с оним енглеског краља. Више узрока је било ту: историјски, као у Италији, Белгији, Норвешкој; политички, као на пр. тешкоће у образовању владе, као у Италији или неопходност једног органа који ће извести промену кабинета, као у Шпанији или Румунији; морални, као што је поверење у монарха, као у Румунији и Шпанији. Да напоменемо још овде да је положај гувернера у енглеској колонији, Канади, знатно јачи него краља у Енглеској јер он може да промени министарство и да одрекне распуштање скупштине, ма да је тамо уведен парламентаризам по угледу на Енглеску.[1])

Ни у једној од ових земаља премијер не располаже оном влашћу као у Енглеској. То је делимично природна последица смањене вредности круне, делимично непредвиђеног развитка каука и реформе парламентарног пословног реда. „Тако је он најмоћнији потентат нашег доба, још моћнији је председник Сједињених Држава Северне Америке, ако он уме, по угледу на Вилсона, чији је идеал био енглеска влада кабинета, да подигне мост преко начела поделе власти између Беле Куће и Конгреса, пошто га пре истека четворогодишње периоде, може уклонити његова оставка или оружје убице" — Угарска има највећим делом особине које и државе првог, Холандија државе трећег типа. Португалија се само незнатно разликује од Шпаније, у Аустрији (ранијој) влада кабинета је била увек само пролазна, у Шведској она је у зачетку, у Данској је тек недавно уведена, „а у Балканским земљама је било често праћена повредама устава и злочином, као што се то опет могло опазити у год. 1917. по догађајима у Грчкој".[2])

Распуштања су ретка у Белгији и нема их у Норвешкој; у Шпанији и Румунији никада(!) се она не врше због парламентарних пораза или опадања поверења бирача у партиску већину, већ полуреволуционарним гестовима, мешањем круне, својевољним одрицањем. У Француској распуштања се не врше,

---

[1]) Loc. cit. ст. 167.

[2]) В. иронично описивање распуштања скупштине у Румунији на ст. 192. и даље.

у Италији и Холандији се врше, али ни ту нису необична распуштања без промене кабинета.

У Белгији је партијска дисциплина одлична. Чланови партије су савршено потчињени партиским вођама. (По речима Van den Heuvel: „Ils s' engagent d' honneur à suivre la décision des chefs ou de l' assemblée générale"). Па ипак, по мишљењу Хасбаховом, то није „одјек" енглеског парламентаризма. У Енглеској је партиска организација покушала да потчини кабинет, али покушај није успео. Напротив, у Белгији стварно влада l' assemblée générale ou nationale. У Енглеској је партиска револуција издигла положај премијера; у Белгији партиска олигархија га снизила. У Енглеској је доњи дом успео да уклони сметње у парламентарном раду у области пословника тек после трајног рада који је трајао деценијама; у Белгији то није у опште било потребно. У Енглеској је демократизирање партијске регименте ставило судбину кабинета у руке бирача; у Белгији то је фалило и при ограниченом изборном праву. У Енглеској и превише распуштања; у Белгији су довољна све више обична (о уставном року). — Има дакле у Белгији ствари које би се могле обележити као боље него у Енглеској. Али у Белгији има једна рђава ствар, по којој белгиски парламентаризам јако заостаје за енглеским. У Белгији се развила у двопартиском систему најгрубља тиранија једне партије над другом. У Енглеској напротив постоји велики обзир једне партије према другој, потпуно спровођење програма, пристојно поступање са противником, пошто противник може претпоставити да ће побеђени бити сутра победилац.[1])

Што се тиче положаја краља, у Белгији је он јачи него у Енглеској. Тако, на пр., Леополд I и Леополд II нису само саветовали и опоминьали већ су шта више и одрицали свој потпис. Ако се њихови савети не би послушали, они су саветовали и опоминьали и саме вође опозиције. Они су и гласно говорили ако им је то било потребно, они су сматрали, као Виљем III енглески, рат и спољну политику као свој сопствени делокруг и председавали су, као и краљеви Италије у министарском савету, кад се решавало о важним стварима. Али, дакако, нису се усудили да постављају велике циљеве, као краљеви Пруске.

Од послератних устава, у погледу распуштања скупштине, од нарочитог је интереса, немачки; али за нас је такође од ин-

---

[1]) Loc. cit. ст. 253.

тереса и чехословачки, и по једној тачки што је предвидео ствар коју не предвиђају други устави од интереса не само за нас Југословене већ и за све у опште. Само се у тој ствари морамо ограничити само на излагање уставних прописа.

У новом немачком уставу има једно распуштање које долази од самог народа. Ако у Енглеској постоји дужност за владу да се повуче, чим новоизабрана већина буде против ње, по новом немачком има један случај кад се распушта скупштина од народа. Царевинска скупштина има права предложити бирачком телу да се председник републике збаци. Али одлуку о томе доноси бирачко тело у виду referendum-a. Па, ако бирачко тело прими предлог, председник је збачен и бира се нов; али, ако га оно не прими, онда се распушта скупштина. Оваква ствар је новина, која је у вези са духом новог система немачког који је увео непосредно учешће народа за решавање конфликата међу највишим органима и, с друге стране, повећао моћ председника републике, одржавајући ипак парламентарни систем у извесној граници.

Као и у Француској (по уставу од 1875.), и у Чехословачкој по §-у 31. устава дато је председнику републике право распуштања. Али за разлику од француског, чехословачки устав не тражи, да би се распустио доњи дом, претходно одобрење сената, и сем тога сâм сенат се може распустити, и то истовремено кад и доњи дом (иако су потребна два одвојена акта распуштања). Та разлика долази отуда, што се у Чехословачкој и сенат бира по истим принципима као и доњи дом (осим што се тражи већа старост бирача и бираних) и што је можда сва власт или бар претежно у огромној мери концентрисана у доњем дому. Међутим председник републике је и по чехословачком уставу, као и француском, биран од домова. Да не би своје право распуштања злоупотребио, председник републике је ограничен у погледу времена: последњих шест месеци своје изборне периоде он не може распустити дом. Распуштање сената нема никаквог утицаја на његов положај као суда за деликте председника републике и министара. Али што се тиче доњег дома, који оптужује председника и министре, устав није предвидео никаквих ограда. Све су то ствари од несумњивог интереса и ствари који изазивају дискусију. Али од највећег интереса је, што је чехословачки устав предвидео изрично (§ 78.) политичку одговорност министара пред доњим домом. По том параграфу кад парламент изрекне влади своје неповерење или отклони да дâ влади изјаву поверења,

онда је влада дужна да демисионира. — У Чехословачкој председник републике врши распуштање и у пракси.[1])

Као немачки, и чехословачки устав, уносећи новине и правећи нове, средње комбинације према традиционалним, изазвао је критику. У чехословачком систему парламентаризма налазе извесне контрадикције. Председнику републике, који је биран од домова, дато је право да распушта обадва дома! Сем тога, нису предвиђена никаква средства против председника, ако он хоће да распусти доњи дом, пре но што му је изјављено неповерење или пре но што је оптужен, осим што он не може да врши распуштање последњих шест месеци своје изборне периоде, које опет није довољно. И у том смислу развија се критика, која по нашем мишљењу заборавља да су то ствари које се остављају политичком моралу и такту, иако би можда под неповољним политичким и моралним приликама била у крајњој линији оправдана. Начелно пак, немачки устав, а донекле и чехословачки, изазивају сумњу у могућност остварења и у успех, јер садрже *двоструке* елементе у себи (посредне и непосредне демократије, парламентарног и непарламентарног система).

6. Појам парламентаризма, критички заснован

Ако се ствар упрости и пажња задржи на главним земљама, на Енглеској као земљи класичног парламентаризма и Француској као претставнику континенталног парламентаризма, онда има два различита типа парламентаризма, нарочито кад се узме у обзир распуштање скупштине. Који је од њих прави? Као прави обично се у науци обележава енглески. У ствари о томе се може говорити с једног историског гледишта, и то, прецизније, у том смислу да је првобитни његов облик онај, који сусрећемо у Енглеској. Кад се у науци говори о правом и неправом парламентаризму, онда се поступа обично овако. Парламентарни режим се обично обележава као један режим екилибра међу органима, па се из тога појма извлачи закључак да има парламентаризма, ако постоји и распуштање као неопходни услов ове равнотеже. Или се полази од тога да је то режим различит од претставничког, ту народ игра једну улогу која је већа у једном претставничком систему, улогу једног

[1]) О распуштању скупштине у Чехословачкој види: Ludwig Spiegel, Die Parlamentsauflösung in der Tschechoslowakei (Zeitschrift für öff. Recht, Band V, Heft 3., am 1. April 1926.).

судије који решава спор између скупштине и владе. Али такав начин је недозвољен у науци, јер се ту конструише један појам о парламентаризму према облику у ком се он појављује *само* у једној конкретној земљи, у Енглеској па се примењује онда на све друге земље. У развитку, пак се добија то, да се стварно препоручује један конкретан облик парламентаризма, онакав какав је у Енглеској. Но тиме се стаје на једно друго становиште, на име, на гледиште *вредности* типова парламентарног режима.

Са објективног научног гледишта појам парламентаризма имамо да одредимо према заједничким особинама, које оне имају једну довољну функционалну, практичну важност и које су играле једну важну историјску улогу у формирању демократских институција. Тај минимум није ништа друго него да влада има да буде формирана од скупштинске већине. Ако су у једној земљи могуће пословне владе и из мањине, ту се не може говорити о таквом систему, и, у најбољу руку, о једном систему који му се приближава, под условом да се нормално владе формирају из већине. Тиме, што влада мора бити из већине и што може остајати на власти докле има већину (одн. докле је не изгуби на један поуздан и трајан начин), остварује се истовремено идеја народне суверености. Ако и то не постоји у једном систему, онда нема ништа што би у смислу ове идеје одликовало тај систем. Могло би се узети да је довољно ако парламент има потпуно буџетско право. Али ваља имати на уму да ће се у резултату појавити, са формирањем партиског живота, са груписањем и концентрисањем политичког мишљења и интереса, да ће, већ створена, већина хтети да одобрава буџет влади која је произашла из њених редова. С друге стране горњи факт је услов за могућност споразумевања владе и парламента. У том смислу може се потврдити да је то, једино то, „сама суштина" парламентарног система са једног рационалног гледишта, на основу једне дедуктивне методе.[1])

---

[1]) По *Есмену* у његовом делу где је теорија парламентарне владе „положена магистрално" по речима Жеза, правила која чине „саму суштину" овог режима своде се на три. 1⁰ Министри морају бити из већине, и то барем доњег дома; 2⁰ кабинет мора бити хомоген да би постојало јединство погледа потребно за давање правца државној политици; 3⁰ министри су политички солидарно одговорни пред домовима; ако изгубе већину „једним јасним гласањем" они су дужни да демисионирају. Ова теорија је у ствари сграђена према енглеском моделу. (Eléments du Droit Constitutionnel, 5e edition, ст. 132 и даље. В. такође Jèze, op. cit. — Међутим са свим правилно Sidney Low (op. cit, Parliamentary type of Gouvernment, нарочито ст. 44 и 45, 47, 52—54) и г. С. Јовановић (op. cit. ст. 388) дефинишу парламентаризам на горњи начин.

Ово начело парламентарног система обично не стоји у уставима, већ напротив да шеф извршне власти поставља и разрешује дужности министре. Али нема сумње да у парламентарном систему шеф извршне власти није слободан. Правила парламентарног система су не само „обичаји, традиције и конвенције", већ такође не да се правилно замислити да у једном уставу има других правила која карактеришу парламентарни систем, као што су то правила која се тичу контроле владиног рада од стране скупштине или нарочито, правило о распуштању. Како пак у уставу стоји изрично да је држава парламентарна, онда је јасно да горње правило парламентарног режима има бити поштовано. Такав је случај са нашим уставом који у чл. 1 обележава државу као „наследну, уставну и парламентарну монархију". У смислу тог правила парламентарног режима пак је не само да је влада дужна да демисионира кад изгуби већину, већ и да је шеф извршне власти дужан да опозове министре ако они не би у том случају сами демисионирали.[1])

Кад се пође пак од главне функције сагласности владе и парламента при раду, коју би имао да врши парламентарни систем, многе ствари постају у најмању руку релативне.

У парламентарном систему министри чине савет. Обично се каже: у парламентарном режиму, шеф државе нема потребног ауторитета да осигура јединство владе; то јединство треба дакле да произилази из већања и међусобног договарања министара, т. ј. потребан је министарски савет. „Савет министарски је најважнији точак политичког механизма."[2]) Али такво јединство нипошто не захтева да политичка одговорност министара буде увек колективна. Сасвим је разумљиво да се може разликовати општа колективна одговорност од индивидуалне. Колективне одговорности би било кад је у питању вођење *опште* политике било кад су у питању *важнији* послови. Али питање се може поставити да ли и у области опште политике или важнијих послова не би била могућа индивидуална одговорност. Најбоље је, нема сумње, ако има потпуног јединства у савету и, према томе, увек колективне одговорности у овим случајевима. Али да је такво јединство неопходно потребно, у

---

[1]) J. Barthélémy, loc. cit, ст. 102. — О правној природи парламентарног система види наш чланак у *Архиву* за правне и друштвене науке 1926.

[2]) J. Barthélémy, loc. cit, ст. 103.

то не верујемо. Уосталом, ми смо у Жезовој формули француског парламентаризма могли да чујемо као у Француској, у једном смислу, ни у битним питањима нема солидарности међу члановима једног министарства.

До истог резултата само се може доћи, ако се ствар не посматра више са гледишта споразумног рада већ и успешности рада у владе и парламента, и чак и са једног ширег и истовременo дубљег гледишта, са оног којег се не тиче да ли ће влада успешно радити, већ да ли ће тиме бити постигнут споразум или бар толеранција међу политичким групама. Зашто не би било добро, под извесним условима, и то баш такође да се у влади осећају и неколико различитих политичких и социјалних струја? Терати ствари упорно и слепо само у једном правцу и *све* ствари у истом, не мора и не може увек бити пробитачно. Дати израза само једној идеологији и интересима одређене групе, ако опозиција нема изгледа да дође на власт, још мање може бити добро.

Слично стоји ствар и са питањем да ли је потребно да сви чланови владе буду парламентарници, чланови парламента. У сваком случају не би се могло тврдити да је го неопходно потребно, кад се одржи потребна сразмера између броја парламентараца и непарламентараца, боље рећи кад непарламентарци чине један изузетак и главне, политичке, послове воде парламентарци. Али и ту је важно да непарламентарци имају поверење владе. Ако се ова два услова испуне, онда више нема парламентарног система. Али, као и на претходном питању, и, уосталом, и на многим другим, може се уочити овде већ наглашавана чињеница како има читава скала ступњева савршенијег и мање савршеног парламентарног система. То никако не искључује да поставимо за идеал један „прави", један „савршен" парламентаризам. Не заборавимо само и овог момента да би тај идеал значио истовремено захтев на нас саме да будемо бољи и да наше политичке прилике подигнемо на један виши ниво.

7. Наш парламентаризам по Видовданском уставу

Наш устав је нашу монархију обележио парламентарном. Међутим он садржи и извесне специјалне одредбе које карактеришу један парламентаран систем. Међу њима садржи и ону од битне важности, о распуштању скупштине. После таквог изричног прописа не може бити речи да шеф извршне власти,

краљ нема права да распушта народну скупштину. У самој Француској, где се оно не практикује, може се доказивати да оно није исчезло и да га председник Републике може још и употребити. Јер, ваља имати на уму да сама неупотреба једног права не може значити сама по себи и губљење тога права, и питање свакако није тако једноставно. Како се код нас право распуштања стално практиковало, то се не може у опште јавити сумња да оно постоји. Али питање може бити у томе, да ли краљ има права да распусти једну скупштину, и кад влада има поверење њене већине, и повери састав изборне владе мањини. Уставна одредба да влада може продужити стари буџет сама (чак и без мишљења Државног Савета које се тражило по српском Уставу од 1903.), даје могућности влади да се одржи на одржи на власти, и кад има мањину у скупштини. Али из тога само по себи још не излази да влада има таквог права по принципима парламентарног система. У осталом, влада би могла бити у таквој ситуацији и у оном случају, кад би она изгубила поверење у моменту кад има већ изгласан буџет и до краја буџетске године има и више од четири месеца. Кад влада нема таквог права (да продужава стари буџет на извесно време) у опште, као у Енглеској, она је очевидно у слабијем положају него кад га има, јер онда може продужити свој живот још за неко време, не излазећи из граница законитости. Али, и кад га има, нама се чини, она се има покоравати прописима парламентарног режима. И питање је само да ли по њима она може саставити владу из мањине. С обзиром на праксу и историјски развој, с обзиром на моћ краља, потом с обзиром на логичку могућност да се такво право схвати као једно средство да се што верније изрази народна воља, што би се могло узети као главни циљ парламентарног система, с обзиром на то да се у Француској признаје, по мишљењу врло истакнутих писаца, такво право председнику Републике и, најзад, кад и у самој Енглеској по строгом тексту законском краљ има то право, и ако га не практикује — може се закључити да га наш краљ има, када нема никаквог законског ограничења. Шта више, такво једно решење, које у своме биству не би требало и морало да повећа моћ краљеву, јер се он ту јавља, као што је напред речено, као орган народне воље коме је дато једно средство да народна воља доспе до правог изражаја, има једну практичну страну. Узимајући у виду овде наше политичке од-

носе, нарочито чињеницу да се не поштује слобода избора и да се злоупотребљује власт при изборима, било би можда врло згодно да се повери изборна влада и мањини. Има ту и других разлога, као на пр. извесни крупни, чак витални државни интереси, да се шефу извршне власти дâ једна што шира власт у овом погледу.[1])

Тако, ми закључујемо да код нас краљ има права да распусти скупштину, и кад влада има већину у скупштини и да повери изборну владу мањини. Другим речима савршено је могуће: кад дође у сукоб краљ са владом; кад краљ хоће да консултира јавно мњење, нарочито ако је у дискусији једно важно питање, а о њему се није говорило или се оно није ни јавило у време избора дотичне скупштине; кад је врло тешко саставити једну владу према моментаној политичкој ситуацији. Међутим изгледало би као да би ваљало узети да се у уставима кад се каже да је једна држава парламентарна мисли на његову идеалну или класичну форму, енглески парламентаризам, на колевку парламентаризма! У истини, парламентаризам, као и све политичке институције, имају разне облике, радикалније или умереније, шири или ужи смисао. На крају крајева, то је чист платонизам, ако се конструише само *један* једини парламентаризам, узвишен и неприкосновен на висини Идеја.

Међутим тешко би се могло узети да би краљ могао опет, непосредно после избора, да распусти скупштину, не чекајући да се појави спор нв новом питању или нове тешкоће у раду. Могли су одиста у уставотворној скупштини бити одбивени предлози да се у устав изрично унесе да краљ нема једног таквог права. Али, и чак и са гледишта субјективне интерпретације, тешко би се могао примити такав закључак. Јер, ваља имати на уму да устав није казао ништа о томе. Тешко је сада на основу тога закључивати о вољи и намери уставотворца, ако објективно парламентаризам значи нешто друго, ако он значи друго у Енглеској и Француској, и кад се са чисто рационалног гледишта о парламентаризму може сматрати такво решење као једино оправдано. Друга је ствар да је устав нешто рекао о томе, али неодређено и нејасно или непотпуно и недовољно. У том случају бисмо водили рачуна о „правој" вољи (коју је увек

---

[1]) До горњег закључка о праву краљевом да распусти скупштину долази и г. С. Јовановић (Уставно право 1925, ст. 57—59), само са друкчијом аргументацијом.

тешко ухватити и за коју се не зна где, код кога да је нађемо), о замисли и циљу законодавства. Али, шта зише, у овом специјалном случају кад имамо утврђено начело парламентарног система, потребно је да се изузеци од тога формулишу на један изречан начин. Није ли то учињено, имамо права да се чврсто држимо начела. Ваља додати томе да оно није написано у уставима, па се ипак сматра као једна битна карактеристика парламентарног система, јер у томе се налази сам *смисао* распуштања скупштине.

Иначе, парламентаризам какав је предвиђен уставом носи извесне специјалне карактеристике. Тако, по уставу министри *не морају* бити из средине парламента, већ само да министри *могу* бити истовремено народни посланици, како је било по уставу 1903. На тај начин је пракса да министар војни буде једно позивно лице савршено уставно [1]) Међутим, у Енглеској и овај министар је једно политичко лице.[2]) Да је наш устав и наша пракса у овој тачки у сагласности с принципима парламентарног режима, можемо закључити из претходног излагања.

Као карактеристика нашег парламентарног система овде може да се забележи и то да седницама министарског савета код нас, по некој пракси, у отсуству законских прописа, председава сам краљ (то је т. зв. крунско веће) а да председник министарског савета председава само у краљевом отсуству.

Разуме се да је од свега тога важније утврдити како се парламентарни режим практиковао код нас и да ли су се створили неки наши специјални „обичаји, традиције и конвенције". Код нас је краљ, нема сумње, вршио бар онај утицај који врши краљ белгиски. Али код нас је било случајева да је повераван послovна влада и мањини, што није смело бити према парламентарним начелима.

На тај начин се прешао и сâм минимум у појму парламентарне владавине. А кад се постави још једно виши идеал о парламентаризму, онда та критика може да испадне врло неповољна по наш парламентаризам.[3])

Ђ. Тасић

---

[1]) С. Јовановић, op. cit, ст. 51.

[2]) С Јовановић, op. cit, ст. 336, 364.

[3]) В. темпераментне чланке г. Јаше Продановића у „Српском Књижевном Гласнику".

„Светска политика" предратне Немачке

(Њен дух и метод)

IV

„Ризик"-игра немачке „светске политике"

КАДА се добро проучи цео развој и вођење немачке „светске политике" од како је она постала актуелан проблем предратне Немачке, долази се до закључка да је та политика вођена и да се развијала у непрекидном континуитету једне „ризик"-игре. То је била стална ризик-политика, како су често ту политику називали и они који су је водили; с друге стране, пак, најјачи и најопаснији противник немачке „светске политике", Енглеска, у исто време водио је политику са размишљањем, с рачунањем, уз велику опрезност, са што мање ризика а са што више изгледа на сигуран успах.

Сви основни потези немачке „светске политике" били су ризик-потези. Ризик-потез био је план о изградњи велике ратне флоте, силно наоружавање, развијање милитаризма, и стварање целог милитаристичког система; ризик-потези биле су претпоставке да са никад неће приближити, измирити и ступити у савез Енглеска и Русија, и Енглеска, Русуја и Француска; велика ризик-линија био је немачки савез с хабзбуршком империјом, и никад није могао да буде сигуран Тројни Савез, у коме је, поред Немачке и Аустро-Угарске, била и Италија. И у многим ситнијим питањима је „светска политика" предратне Немачке играла ризик-игру. Прве поставке биле су скроз нетачне, а из тога су се доцније развијале и долазиле саме по себи све нове и нове грешке, које су општу ризик-игру чиниле све ризичнијом, док се, најзад, једнога дана није видело да је цела

„светска политика“ предратне Немачке била заснована на ризику, на врло рђавим и опасним претпоставкама.

Оружање Немачке изазвало је оружање и на другој страни; градња флоте проузроковала је градњу флоте и на другој страни; понашање Виљема II и његових доглавника и државника обраћало је на се све већу пажњу и указивало на опрезност. При таком стању, кад Немачка није хтела да пристане на приближење, на тражење компромиса, кад је, шта више, одбијала конкретне предлоге и жеље других сила у том смислу, у првом реду Енглеске, — ове силе, а у првом реду и опет Енглеска, биле су принуђене да се оријентишу у неком другом правцу и да потраже друге ослонце за осигурање својих интереса. И тако ће та политика довести предратну Немачку до изолације, и препустити је самој себи и Аустро-Угарској, која је, стварно, најфаталнији ризик у целокупној тој политичкој игри немачке империје.

По свему изгледа, данас, да је Немачка у послебизмарковско доба, нарочито од када је постао актуелан проблем њене „светске политике“, требала и морала тражити приближење и известан ослонац код велике британске империје. Међутим, све је чињено и све се догађало тако да је на крају испало обратно. Немачка и енглеска империја, уместо да се приближе, постали су најопаснији крвни непријатељи. Изгледа да се Немачка Виљема II, Немачка „светске политике“ и „светског империја“, носила мишљу да јој је лакше савладати Енглеску, свога најопаснијег противника, ако пође оним путовима.

У Енглеској деведесетих година прошлог века радио је на зближењу са Немачком нарочито много знаменити државник лорд Салисбери. Сви напори Салисберија разбили су се о рђаву вољу и неповерење Немачке. И Виљем II, и државници који су у то доба седели у његовој влади (Каприви, Холштајн), нису били наклоњени Енглеској, и нерадо су се упуштали у озбиљније разговоре о зближењу. Свакако, мудри државници Енглеске имали су разлога и осећали су потребу да раде на зближењу између Енглеске и Немачке. У то време највећи разлог за то била је Русија, њена експанзија на Далеком Истоку. Енглеска је поморска сила и она живи од колонија. Цео њен историјски развитак упућивао ју је неизбежно на колоније, и чим јој је неко запретио колонијама, она је била у опасности и морала је да тражи осигурање. У време о коме је реч, по егзистенцијална

питања великобританске империје био је опаснији експанзивизам Русије но „светска политика“ и светска трговина Немачке, која тада још није била ни довољно јака ни развијена. Тако је сасвим природно било да се она обраћа сада Немачкој. Немачка није хтела, и покушај Енглеске разбио се. Живот је, међутим, даље текао. Развијале су се прилике на све стране... После извесног времена Енглеска је поново покушала да се приближи Немачкој, чак је била готова да склопи енглеско-немачки савез. Тада је ту енглеску политику водио Чемберлен (старији), иначе познат као германофил, а таку политику поново је наметала опасност од руске азијске експанзије, која је све дубље продирала на Исток и тиме све јаче претила енглеској колонијалној политици. Немачку спољну политику водио је у то време кнез Билов, који се био већ занео сновима немачког „светског царства“ и потпуно усвојио ризик-игру немачке „светске политике“. Предлози и настојања Чемберлена (1898., 1899.) пропали су као и настојања лорда Салисберија. Пошто је овај момент врло важан за просуђивање тадање опште ситуације и немачке „ризик-игре“, послужићемо се наводима лорда Едварда Греја. Овај угледни енглески државник, који је у целом развоју догађаја до 1914. играо видну улогу, пише:[1])

„... Други догађај, ... који је имао непосредног утицаја на спољну политику, био је руска окупација Портартура. Она је битно потресла наш маритимни положај на Далеком Истоку. Русија је већ имала једну луку у Владивостоку, али та се лука замрзавала. Порт-Артур, који је лежао јужније, могао је да буде отворен преко целе године, и у њему се дала изградити једна колосална стална флотна база. Окупација ове луке од стране Руса, била је, према томе, од озбиљног значаја по британску маритимну позицију на Далеком Истоку. Британска влада преговарала је са Кином да добије под закуп Вај-Хај-Вај као протутежу руским мерама, чији је смисао несумњиво био у томе, да Русија добије ослонац у Северној Кини, где би британске поморске силе могле бити смештене да контролишу руске јединице које би могле можда наћи базу у Порт-Артуру... Британске лађе биле су дошле у посету Портартуру...“ После опомене Руса „британске лађе биле су повучене, ради пријатељског односа.

---

[1]) Lord Edward Grey: Fünfundzwanzig Jahre Politik 1892—1916. Memoiren in zwei Bänden. München, 1926.

Тада су Руси сами дошли у Портартур, али не у посету, него са једним дугачким уговором о закупу... Овај резултат је узбудио. Код куће је критика била оштра, али и руски методи били су провокаторски. Опште расположење нашло је најјачи израз у једном Чемберленовом говору..."

„Наши односи са Француском (у исто време, пр. прев.) били су понова дошли, поводом Фашодске афере, у опасан стадиј..." После свега тога, и после још других криза и афера, Чемберлен се решио да се енглеска политика оријентише дефинитивно и прецизно: према Русији и Француској или према Немачкој. И он се решио за „алијансу са Немачком". Чемберлен је одржао један значајан говор, у коме је дао јасан израз овој оријентацији. Коментаришући тај говор, лорд Едвард Грej вели: „Цела мисао је сасвим проста и јасна. Велика Британија имала је највећу флоту на свету, а Немачка највећу војску. Флота и војска нису се могле међусобно борити; хтело се, дакле, створити међу њима савез, како би могле штитити своје интересе и држати ред у Европи. Говор (Чемберленов) био је отворен позив Немачкој, а Британцима је тим говором отворено препоручена ова политика... Тада је Немачка имала прилику да направи Савез са Великом Британијом, основан на чињеници да једна држава има флоту а друга војску, да флота и војска не треба да су ривали него да се међусобно помажу... Немачка није обратила пажњу иницијативи за тај савез, и та је прилика прошла..."

На енглески потицај за стварање савеза између Велике Британије и Немачке, у овом времену, Вилљем II и Билов одговорили су великим плановима, пројектима и буџетима за изградњу немачке ратне флоте. Немачка је решила да прави савез између своје флоте и своје копнене армије, и своме империјализму дала је *индивидуалан правац*. У томе правцу води се целокупна „светска политика" предратне Немачке.

При склапању енглеско-јапанског савеза поново се дала Немачкој прилика да се приближи Енглеској и ступи с њоме у савез. Тада су Енглеска и Јапан стварали саваз због Русије. Немачка је била позвана у савез, али она је то и сада одбила. Енглеска је, дакле, и опет радила на савезу, ма да се у међувремену немачко јавно мишљење, инспирисано „светском политиком" Вилљем II-Билов, одлучно опирало ма каквом зближењу Енглеској.

Сам Вилљем, пак, „разним мањим изјавама, које нису биле никакви државни акти, вређао је осетљивост Енгlеза“ (Волф, стр. 62.)... Ствари су се развијале све горе по Немачку.

Енглеска је увидела да тешко иде с акцијом приближења и савеза с Немачком. Проматрајући дух целе „светске политике“ Немачке, градњу флоте, оружање копнене војске, стварање ратоборног милитаристичког јавног мишљења, Енглеска је почела тражити излазе на другим странама. Морала су се „предузети два корака, који су били одлучнији и позитивнији од свега што је одавна предузимала британска влада. Први је био енглеско-јапански савез од 1902.; други је био споразум с Француском од 1904... Француска и Русија били су савезници. Наша парола била је: заштита од њихове уједињене флоте. Алтернатива којом смо се могли заштитити, била је у овом: савез са неком трећом силом за заштиту против Француске или Русије, или пријатељски преговори са овим силама да би се евентуални разлози за конфликте очистили. Енглеско-јапански савез био је ту за акцију у једном, а енглеско-француски уговор за акцију у другом правцу...“ (Грej).

Немачка, међутим, није радила да се заштити ни у једном „правцу“. Чудну је политику водила и према Енглеској, и према Француској, и према Русији, и према свима њима заједно. Она је просто водила своју немачку „светску политику“ у *великонемачком индивидуалистичком* правцу, свакако претпостављајући *да ће се у току будућег развоја моћи обрачунати са свима силама појединачно или наједампут*. Какав је имао да буде обрачун, говорило је стално оружање на копну и мору.

Споразум се могао тада направити и са Француском. Иако се тешко заборављају године каква је била 1871. за Француску, ипак је било терена за приближење у овој периоди. „Тим се путем могло и морало ударити, кад се већ одбацио — с много бољим изгледима — споразум с Енглеском, коме је тежио Чемберлен; нарочито, пак, пре но што се пошло у бескрајност изграђивања великих ратних лађа и отпочело са „светском политиком“ и с царством које има да буде меродавно као некад римско светско царство... Али и у овом правцу радило се противно. Немачка Вилљема II и Билова је својим понашањем доприносила да доживљују поразе и да се „компромитују“ и они елементи у Француској који су истински и искрено радили на зближењу и споразуму са Немачком... Кад је већ понуда савеза

с Енглеском бачена под канцеларијски сто, зашто се онда није покушало да се ојачају оне струје у Француској које су тежиле измирењу? Пре свега, зато што се оне нису виделе... Билова је више интересовала академија него основна школа..." (Волф, стр. 133, 137.) Што се даље ишло напред, све више је био искључен и немогућ споразум између Француске и Немачке. Сукоби су се заоштравали, неповерење је расло, непријатељства су се манифестовала у разним приликама. Најзад је и Француска била принуђена да се оријентише на другу страну. 1904. године склопљена је између Енглеске и Француске „срдачна антанта", а држање Немачке, после тог значајног акта, било је тако да је та Антанта у будуће могла само још више јачати. Едвар Грej, у једном изборном говору 1905., говори свету: „Пријатељство са Сједињеним Државама Америке, савез са Јапаном, и антанта с Француском!" То су основне тачке ондашње спољне политике Велике Британије.

Од склапања антанте између Енглеске и Француске, па до конференције у Алгесирасу (1906.), догодили су се многи важнији догађаји у међународној ситуацији. Европски империјализам хватао је све више маха. Борбе на Далеком Истоку на дневном су реду. Осећале су се потребе за новим освајањима и експанзијама. Огромна пространства Азије и Африке све су више привлачила пажњу великих сила и давала повода разбуктавању међусобне зависти, мржње, ривалства, неповерења. Немачка се и даље непрестано оружала. У море су се спуштали нови велики ратни бродови. У таквим приликама долази до врло важног рата између Јапана и Русије. Јапан удара на Портартур. Ова држава за кратко време постала је значајан фактор на Далеком Истоку и ушла је у конкурентску борбу са великим силама европским. Кина, огромни свет од преко триста милиона душа, без средстава европске цивилизације, чудан и тром, величанствен у свом ходу, свет који учини корак за сто година који Европа чини само за неколике године, представља неисцрпна блага и могућности за експлоатацију. На та блага и Јапан је бацио око. У рату са Јапаном Русија доживљује пораз. После пораза долази потрес у земљи: револуција 1905. Руска царевина уздрмана је, ослабљена. Њена експанзивистичка политика доживела је тежак удар, а Енглеска је тиме добила. Опасност на Далеком Истоку постала је мања за велику британску империју. Према Немачкој Империји постаје најјача Енглеска

Империја, и она од сада води главну реч међу европским силама. Немачка Империја и даље води „светску политику" у индивидуалистичком правцу, игра ризик-игру. Створила је јаз неповерења. Њен империјализам је најопаснији, не само за поједине силе него и за све скупа. Он тежи да савлада све силе и да пође напред ка „светском немачком царству".

Вилљем II живо кореспондира са царом Николом II.[1]) Као да би хтео да приближи Немачку Русији, евентуално да ове две силе склопе чвршћи савез. Тај би се савез, сасвим природно, углавном имао окренути против Енглеске, чија моћ, услед вођења мудро срачунате политике, без престанка расте. Али Енглеска има генијалног владаоца, Едуарда VII, који није уверен да је „божји намесник на земљи" као Вилљем II, него налази да је први и најодговорнији слуга своје државе. Он је био скроман, али и достојанствен, здрав физички и духовно; хладан и промишљен. „Његово понашање било је узор такта, сигурности и достојанства, а к томе је долазио још и бистар разум и сигуран суд..." (Едвар Грej, с. 201.) У служби политике своје државе стално путује наоколо, као и Вилљем II. „Али, док је Вилљем II био увек уверен да је некога опчарао а другога матирао, дотле је Едуард VII закључивао послове..." (Волф, 232.)

У сваки потез спољне политике, поред других многобројних негативних карактеристика које су му биле својствене, Вилљем II уноси и своја позната аутократска схватања. Он немачку „светску политику" и „европски мир" везује с „монархистичким уређењем". Без цара Николе и без кајзера Вилљема II, по његовом мишљењу, морао би свет да пропадне. Републиканска форма владавине у Француској одбија га да уопште озбиљније улази у ма какве проблеме који, у вези са Француском, тангирају његову земљу и општу међународну ситуацију. Због енглеског либерализма и парламентаризма, он не само што мрзи Велику Британију него предвиђа основне потезе њене велике светске политике. За њега су парламенти „ђаволске институције", којих се треба ослободити! Са државницима он не може да разговара ни озбиљно ни поверљиво, јер нису „кнезови или цареви".[2]) Едуард VII, међутим, разговарао је и са

---

[1]) Briefe an den Zaren 1894—1914. Verlag Ullstein, Berlin.

[2]) У писму од 21. децембра 1905., пише цару Николи: „Лубе и Делкасе јесу искусни државници, али како нису кнезови или цареви, то нисам у стању да их, у једном поверљивом питању као што је ово, ставим на равну ногу Теби, који си мени сличан, мој ујак и пријатељ".

најобичнијим индустријалцима, трговцима, радницима, и то најискреније и најповерљивије, само да би се што боље обавестио и оријентисао у политици коју је мудро и опрезно водио.

Дошао је и састанак у Бјеркеу. Кајзер Виљем II и цар Никола II склопили су уговор да Русија брани Немачку а Немачка Русију, у случају да нека сила у Европи нападне ма коју од савезничких држава. Виљем II мислио је да је направио огроман успех. И тај успех он је пропратио речима, писмима и говорима какви су њему својствени: „Упркос целом свету, и на жалост и пакост свих непријатеља!" Билову се не свиђа тај уговор, јер налази да Русија нема од кога бранити Немачку у Европи. Тај уговор могао је бити уперен углавном само против Енглеске, а шта ће Русија помоћи у Европи Немачкој у случају једног окршаја са Великом Британијом? Билов подноси оставку. Виљем II узмиче. Уговор са Русијом пропада.

Исходом Руско-Јапанскога Рата, као што смо рекли, оснажила се великобританска политика на Делеком Истоку, јер је престиж Русије на тим странама ослабљен. Траже се и налазе нове „равнотеже". Русија је моментано, с обзиром на цео комплекс међународне ситуације и на сразмер сила, ослабљена и за акције на Балкану и Блиском Истоку. Немачки „Дранг нах Остен" јача, и он такође кочи руски „панславистички" експанзивизам према Балкану и Цариграду, што може да конвенира Великој Британији. Немачка од сада води жарку бригу о свему оном што се догађа на овим пространствима. Али немачка „светска политика" води се и даље у индивидуалистичном правцу. Виљем II држи ратоборне говоре и напада од реда све државе, све расе, све нације. „Немачка изнад свега!" . . .

Енглеска, међутим, и даље води мудру и опрезну политику. Она јасно уочава ситуацију, не само у даном моменту, него и како ће се она моћи развијати у будућности. Владалац и државници Велике Британије увек рачунају, дају много више на статистике него на „божанска посланства на земљи". Они кореспондују, са живим бићима, са реалним чињеницама, са статистикама, а не са „Богом", као Виљем II Хоенцолерн. Краљ Едуард VII путује без престанка и „закључује послове". Интриге које врши Виљем II, не могу да ометају реалну политику његову.

1907. године је увертира Ревалу, где долази до антанте између Енглеске, Русије и Француске. Већ су се примакле Енглеска и Русија, приближиле су се и направиле споразум. Време

је било повољно да се приближе и споразумеју два стара ривала. За великобританску империју је било „најопасније и најосетљивије руско продирање према границама Индије. Ако смо хтели да изађемо из ове старе опаке невоље, која нас је тако често доводила до руба рата с Русијом, морали смо тражити коначни споразум. Русија је била савезник Француске. Нисмо могли у исто време водити политику споразума према Француској, а политику одбранбених савеза према Русији. . ." (Грej, 151.). „Споразум са Русијом био је природна допуна споразуму с Француском." До тога споразума и долази. Некако се измирују супротности великобританске и руске империје у Азији. Конвенцијом од 31. августа 1907. Русија добива концесије односно Перзије, Афганистана и Тибета. Истом конвенцијом Енглеска се заштићује од руског надирања према Индији. Опасност рата између ова два царства, због трвења у овим пространствима, била је, бар моментано, отклоњена.

Немачка води и даље, конзеквентно, своју „светску политику" у оном истом духу као и пре десетину година: *у духу индивидуалистичког империјализма.* Тај се дух манифестује у свима познијим кризама, померањима, у свима губљењима и тражењима европских „равнотежа". Ризик-игра основна је карактеристика ове политике, и та ће се карактеристика показивати све до 1914. Та ризик-игра увешће Немачку и у Светски Рат.

Немогуће је пратити, ма и у најсумарнијим потезима, међународну политику од дана кад је предратна Немачка ушла у воде своје „светске политике". У том периоду збило се толико важних догађаја, да би се морали врло опширно расветлити ако се хоће да има јаснија слика о свему оном што се тада у свету збивало. То је данас утолико теже објективно изложити, јер о тим догађајима постоји огромна литература, са многобројним документима, од обадве стране непријатељске у Светском Рату. Ми смо овде навели само неколико детаља, неколико карактеристика, да бисмо показали „ризик-игру" немачке светске политике и њен изразито индивидуалистичко-империјалистички правац.

* * *

Империјалистичка „светска" политика предратне Немачке ишла је за тим да Немачко Царство потуче све светске силе, и да на њиховим рушевинама и развалинама обезбеди свој светски империј. „Ризик"-игра била је тактика те политике. И

политика и тактика вођена је од личности које нису познавале основне принципе сваког империјализма, који има само једну логику и један морал: *да се одржи и да се појача и продуби.* Тактика немачког империјализма, подразумевајући под њом све, почевши од наоружавања на копну и мору па до савезништва с Аустро-Угарском Монархијом, вођена је од владаоца и од државника који су сматрали да се сила лакше може изводити лармом, „месијанством", дијалектичарским фразеологијама, него рачуницама, статистикама и законима науке и живота. Ниједан империјализам, међутим, док је још на снази, не да другом да га прогута. У невољи ће он правити компромисе и споразуме и са најопаснијим противником. И ко зна да води мудрију и опрезнију политику, тај ће победити. Вођена у изразито индивидуалистичком правцу кроз цео период, припремана и предодређена да све конкуренте и противнике баци на тле оружаном силом, немачка империјалистичка политика окупила је против себе све конкуренте и противнике. И у даном моменту, кад је окршај био неумитан, она је на својој страни имала, пред културним човечанством и историјом, још један велики „морални" минус: стала је на страну хабзбуршке империје, која је, да би одржала свој стални завојевачки, офанзивни став, потегла мач да откине главу једном свесном демократском народу, који није тежио ни за чим другим до за Слободом. Она је то учинила, свакако, ради своје империјалистичке „светске политике", а не да би одржала хабзбуршку империју као такву. Али, ма колико да је себичан и не бира средства да би се одржао, проширио и продубио, сваки империјализам има, поред памети, и известан историјско-политички „морал". Ни тога „морала" немачки империјализам није имао 1914., па и то је по великим законима историје, била још једна „ризик"-игра његове опште политике.

Ратко Парежанин

Могућност међународне пацифистичке организације

АКО БАЦИМО летимичан поглед на стање међународних односа пре Великог Светског Рата, можемо открити, више или мање јасно, политичке чињенице које су се манифестовале у тој предратној атмосфери. Немачка Царевина са својим колонијалним и економским претензијама. Очекивање реванша, због Елзаса, у Француској. Талијански иредентизам. Економске амбиције Британског Царства. Тежња руских империјалиста за Цариградом. Жеља Југословена да се уједине. Аустроугарска пред ликвидацијом деликатног Словенског питања. Бугарске аспирације на Македонију. И тако даље.

Нећемо говорити ни о узроку Рата, ни о одговорности за Рат, већ о стању које се Европи наментуло, које је ваљда и морало да наступи, а које је требало да буде израз једне нужне фазе у евозуцији међународних односа. Ако Велики Светски Рат представимо као једну историјску нужност, не обзирући се на повод и непосредне узроке који су га изазвали, лако ћемо стећи уверење да полуге које крећу ток историје једног народа леже често изван сфере моћи и утицаја људских. Историју не стварају, дакле, само појединци, него су они често само средство историје, средство у чијим се делатностима остварује историјска нужност. Улога појединаца, као и трагови њихових напора, не смеју се сасвим губити из вида при разматрању историје једног народа, али не треба ни процењивати њихов утицај на ток природног развитка, који, ваљда, слепо, не обзирући се, пролази кроз своје нужне фазе. Зато и изгледа оправдано тврђење социолога Лудвига Гумпловица да су само они закони употребљиви који су саобразни са социјалном нужношћу, т. ј. корисно ће се моћи примењивати само они закони, чија садржина није у супротности са природним, неизбежним током историјског развитка. А што важи за законе, то се може применити и на

међународне уговоре о миру и савезу, и на пактове о пријатељству, јер и ратификовани међународни уговори представљају једну врсту закона. Изгледа да би било сувише смело тврдити да ће, изградњом ма и једног савршеног система међународног права, нестати ратова на свету. Јер, колико је год једна аутократска земља, доиста, више изложена ратовима, услед сујетне њеног шефа којем је понекад више стало до свога личног престижа него до благостања народа, ипак знамо да постоје и многи други мотиви који диктују рат, чинећи га често неизбежним и у демократским земљама.

Природни закони развитка народа и раса долазе често у сукоб са ратификованим пактовима о пријатељству. Историјска нужност често нимало не води рачуна о закључцима дипломатских конференција, а сурова стварност се понекад не може отклонити ни највећим напорима. И стога, сви ови основи који су оправдани и о којима нам је историја дала довољно доказа, уливају неповерење у установу којој је поверен најделикатнији међународни задатак: елиминисање рата као средства за регулисање међународних спорова.

Било је много покушаја којима се хтело осујетити вођење ратова и у односе између држава унети дух помирљивости, поверења и солидарности; а тако исто имамо не мали број случајева у којима се јасно манифестовала тежња за мирним решењем појединих конфликата. И после свих тих напора и настојања долази, као резултат, светска катастрофа 1914. године. Сви су покушаји, дакле, остали узалудни. Све су пацифистичке акције крунисане језовитим неуспехом. Све су хумане илузије срушене неумитношћу историјских чињеница, а пламен је избио жешћи но што га се свет уопште сећа. И какав парадокс: зар баш у време кад је покрет за светским миром добивао терен, и кад су требали да се остваре закључци разних међународних конференција пацифистичког карактера, зар баш у тој ери да се скоро цело цивилизовано човечанство претвори у кланицу која није достојна људи? То је, доиста, ироније судбине.

Као поуку из овог испитивања добивамо искуство да су ратови неизбежни, иако су, у већини случајева, непријатни; да су сва настојања за остварење мира међу народима узалудна, кад су напори око пацифистичке пропаганде дали познати резултат — деветсточетрнаесту. А у крајњој анализи добивамо овај закључак: очигледно је да је установа, као што је Лига

Народа, ефемерна. Резултат њеног рада неће донети никакве тајне позитивне користи, а каква ће јој бити судбина, — зна се из искуства које нам пружају разни покушаји исте врсте.

Иако је све то тачно, ипак још није довољан основ за декуражирање. Едуард Бенеш, министар иностраних дела Чехословачке Републике, недавно је казао: „Порицати тешкоће са којима се бори Лига Народа било би непаметно. Ако су стечено искуство у току рата и делимични успеси демократије фаворизирали оснивање Лиге Народа, интегрално остварење њене мисије биће резултат систематског рада и споре еволуције". Кад је у питању остварење једне велике замисли, као што је идеја о миру међу народима, претпоставља се са извеном нужношћу спремност на привремене неуспехе и на дугачку и истрајну борбу. Али зато и сам покушај да се приведе у дело идеал свију народа, задужује човечанство. Да је за постигнуће таквог циља потребно много покушаја, то је ван сваке сумње. Треба се само сетити колико лута један хемичар по своме лабораториуму, вршећи опите, док не дође до неког траженог препарата. Тако исто, неизбежно лутају и народи, правећи увек нове покушаје за проналажење најскупоценијег препарата за живот свију народа, за проналажење мира. И Друштво народа као да представља најновију етапу човечанских напора у томе циљу.

Ваљда је Светски Рат, као историјска нужност, изазво, и произвео другу једну историјску нужност — атмосферу помирљивости у међународним односима. Историја нам казује да цивилизације, а и режим, често падају баш кад су на врхунцу своје моћи. Све што се вековним напорима успело створити нестаје, сва обележја до којих се дошло великим жртвама ишчезавају, да би се направило места новоме што долази, што је за своје време виталније и целисходније. Хришћанство је у Европи наследило многобоштво. Апсолутизам је, у своје време, заменио феудализам. Демократија долази сада, као неопходна, место аутократије. Сва настојања да се поједини системи очувају, као што је случај и са феудалним и аутократским, остају коначно безуспешна.

Ако се осврнемо само на историју Европе, видећемо да рат досад представља, сем неколико изузетака, једини начин којим су регулисавани међународни спорови. Вођење ратова претворило се у један велики организовани систем за уређивање међународних прилика. Случајеви пријатељског решења

сукоба између два народа испунили су тек неколико страна историје док су о ратовима писани цели томови. Као да је цела скала насилног решења сукоба, било ратом или реторзијом и репресалијама, једини начин за регулисање једног спора. Као да пријатељска решења несугласица, непосредним преговорима и медијацијом или арбитражом, нису за отклањање сукоба много драгоценија и хуманија средства од рата, који је већ по своме појму бруталан и недостојан да од културних народа буде признат за средство којим ће регулисати своје неизбежне несугласице. Ако се човечанство развија у знаку културе, то јест ако оно напредује, пацифистички начин отлањања сукоба наметнуће се као историјска нужност, ликвидација спора мирним путем постаће исто тако неопходна као што је то досад био рат. Прогрес ће сам собом изазвати основу у целом систему међународних односа, и елиминисаће сва насилна средства којима су се народи досад служили при решавању својих спорова. Ако ток природног развитка, који представља историјску нужност, слепо, не обзирући се на индивидуалне тежње и напоре, пролази кроз своје нужне фазе, зашто би после фаталних епоха ратова била немогућа једна исто тако фатална и неопходна епоха мира и солидарности? А, сем тога, не треба сметнути с ума да и човек са својим инстинктима и идејама такође врши утицај на ток природног развитка. Ако је примарни покретач историје слепа сила природе, њен секундарни покретач је, без сумње, човек, чије вековне тежње и урођени инстинкти за миром као да инаугуришу мир међу народима који се досад још није могао остварити. Метод насиља, који је у међународном обрачунавању играо пресудну улогу, доспео је ваљда у последњем светском рату до кулминације. Организовани систем ратовања је том приликом био, ваљда, на врхунцу своје моћи. Зато се у овој судбоносној неизвесности са зебњом очекује даљи ток развитка међународних односа. Идеологија пацифизма, која је већ давно засејана, треба да даје жетву кују човечанство са великим нестрпљењем очекује.

Како социјални закони нису, по својим својствима, сасвим истоветни са физичким законима, било би сувише смело, дати неку дифинитивну прогнозу о будућем начину регулисања односа између држава. Процес друштвеног развитка не понавља се никад. Код појединих епоха можемо, додуше, наићи на слич-

ности међу појавама које се дешавају, али оне никада нису тако егзактно идентичне као што је то случај у физичком свету. Отуда потиче и основ разлике између друштвених и физичких закона. Физички закони су апсолутни и необориви, док друштвени или социјални закони представљају само једну релативну важност, то јест они нису тако поуздани и егзактни као што су закони у физичким појавама. И као што се о судбини појединих друштвених група или народа не може ништа сасвим извесно предвидети, јер социјални закони добивени на основу емпирије показују да нису савршено тачни, исто тако не може се с поуздањем, без резерве, тврдити да ће рат бити елиминисан као средство за регулисање међународних спорова. Али зато постоји једна изразита урођена тежња да се пацифизам приведе у дело. Сва су настојања приправљена на постигнуће тога циља, а сви напори треба да се жртвују, како би идеологија пацифизма постала инспиратор свих политичких акција и руководно начело у политици свију народа.

Док се међународна обрачунавања готово још увек врше по принципу о праву јачег, спорове између појединаца решава данас суд као неутрални форум. Значи да су појединци, у томе погледу, претекли народе којима припадају. Док је начин решавања спорова између појединаца дошао до овог свог данашњег степена, прошао је он кроз многе фазе и претрпео је знатне измене. У почетку друштвеног живота, односно у сасвим примитивном друштву, не налазимо ни трагове организација као што су данашњи судови. Није било неутралног форума чију би одлуку обе парбене стране признале за обавезну и којој би се без приговора покориле. Напротив, решење спора спадало је у надлежност самих спорних страна. Према томе, можемо лако оценити колико је пресуђивање једног спора, под таквим приликама, могло бити непристрасно, неутрално и објективно. Казну је одмеравао повређени, лично, по своме нахођењу, без обзира према неком вишем објективном критеријуму. Чим би се осетио повређеним, ако то у ствари и није био, слободни појединац, вршио је реакцију на свој начин, не водећи рачуна да ли и у колико је та реакција оправдана. Извршење казне било је, пак, зависно од многих околности које су условљавале њену конкретну примену. У сваком случају, извесно је да, уколико је повређени био јачи и утицајнији, утолико је имао и више изгледа да ће успети да оствари и да примени наумљену замисао

о казни. Овај примитивни начин решавања сукоба био је код појединаца доцније замењиван све бољим и савршенијим методима, док, најзад, организовањем неутралних установа, са свима његовим добрим својствима нисмо дошли до устројства судова који постају обавезни арбитар у свима пословима.

Како је у међународној пракси регулисано решавање сукоба између народа? Који су начин за отклањање сукоба изабрали народи? Којим методом они решавају своје несугласице, које су исто тако неминовне као и спорови појединаца, јер природан ток развитка, као и нагонска експанзија раса и народа изазива, са неком неопходношћу, сукобе интереса. Ту још налазимо на овај примитивни метод који је код спорова појединаца, у напредним друштвеним заједницама, већ одавно елиминисан и замењен организацијом сталног судства, које је у току свога постојања дало добре резултате и чија се целисходност безусловно доказала. Завидна висина до које се пење репутуција понеког судства може да послужи као најпоузданије уверење или разлог којим се оправдава егзистенција судова. Али, и поред тога доброг примера који су пружили појединци, методи којима народи отклањају своје сукобе остали су још, сем ретких изузетака, на врло примитивном нивоу. Као што је *примитивни појединац* сам за себе представљао и повређеног и судију, као што је сам пресуђивао спор не уваживши начело audiatur et altera pars, и као што је сам, не подвргавши цео материјал једној објективној оцени, изрицао и казну, чије извршење није било гарантовано, већ је било условљено разним околностима, тако још и данас *народи савремене цивилизације* нису успели да тај примитивни начин обрачунавању замене једним културнијим, који ће бити на висини њихове мисије. У случају сукоба, сем ретких случајева, још нису успели да потраже решење једног непристрасног и неутралног форума, него још увек самовласно одлучују о судбини својих спорова. Услед велике заинтересованости и узрујања, пренагљује се са одлукама, чије се оправдање, доцније, често без успеха тражи у повреди националног поноса. Теорија о праву јачег као да је основ целог система међународног права, а кривично дело против личне слободе: самопомоћ, као да и не треба да буде инкримисано у међународном кривичном законику. Кад су појединци умели да обуздају своје нагоне за личном реакцијом у случају сукоба, онда и народи, у свом властитом интересу, треба да се дисциплинују и да у

случају сукоба повере његово решење једном неутралном и објективном форуму.

Савремени међународни односи су, доиста, тако компликовани да би се могло посумњати у егзистенцију једног таквог објективног форума који би био у стању да се, при доношењу пресуда, ослободи политичког опортунитета и да се руководи искључиво оним вишим политичким начелима која су конкретни израз природног и нужног розвитка народа. Иако се, дакле, може сматрати да је установљење једног неутралног форума скопчано са многим потешкоћама, и националним и интернационалним запрекама, — оно ипак није искључено. Образовањем једног колективног међународног органа, који би био арбитар за сукобе међу народима, ипак се постиже извесна непристрасност и објективност, које, иако нису савршене, представљају велику добит. Као што се, разликујући код органа државне власти њихову јавну личност од њихове приватне, објашњује могућност да поред личног интереса постоји и државни, да поред субјективног критеријума постоји и објективни, да се поред руковођења личним мотивима може руководити и општим, народним мотивима — исто тако можемо претпоставити двојство и код међународних органа. Разлика између међународно-колективне и национално-индивидуалне личности једног таквог органа постаје тиме саствим јасна и вероватна. Свест о висини своје функције успеће, у даном моменту, да ослободи општи колективни критеријум од егоистичких и националних састојака, а руковођење заједничким и општим интересима народа постаће правило при решавању међународних сукоба. Као год што је тешко инспирисати објективношћу један орган међународне заједнице, исто је тако тешко еманциповати вољу једног државног органа од свега оног што је у њему субјективно, лично. И кад је установа, као што је држава, успела да, после многих напора, оствари у појединцу ствојство личности свога органа која није истоветна са самом личношћу тога појединца, зашто онда међународна заједница нема исто толико изгледа да буде у могућности да организује установу која би имала општи интернационално-колективни карактер, а чији би чланови у вршењу своје фунције били објективни и ослобођени сваке заинтересованости и субјективности? Зашто да међународна заједница, која је, поред народа, такође један важан чинилац, не буде у стању да оствари оно што је успела да оствари држава? Зашто

и она не би могла установити средства против злоупотребе својих органа, као што је то учинила и држава?

Намеће се питање да ли су људи, било у својству државних, било у својству међународних органа, уопште способни да из своје личности елиминишу субјективне елементе, и да своје делатности, као конкретан израз остварања воље, инспиришу искључиво објективним мотивима? Да ли је човек у стању да, стварајући мишљење о извесним чињеницама, избегне свој лични утицај, то јест да ли је у могућности да свој апарат за схватање, резоновање и пресуђивање ослободи свога „ја"? Ово је питање од велике важности, јер од његовог решења зависи: да ли човек уопште може примити својство органа неке друге личности сем своје; и у овом конкретном случају да ли може, поред свога личног приватног интереса који је неминован, заступати и општи јавни интерес свога народа, и да ли може, поред јаке националне свести, бити представник и једног непристрасног колективног међународног мишљења. Уколико је могуће помирити ове две супротности? Ако разум, означимо укратко, као представника објективних елемената у човековој личности, а осећање као представника субјективних, чини се да је немогуће спречити утицај ма којег од тих елемената на стварање воље. Разум и осећање тако су тесно везани у организму људском, често и бесвесно, да се њихово раздвајање представља као немогуће. Држава и њена организација дају нам, међутим, повода бар донекле да поверујемо у оно што је малочас изгледало невероватно, ако не немогуће. Као апстрактан појам, без материјалне егзистенције, држава је у току свога развитка успела да подсредством физичких лица остварује и примењује своју сопствену вољу. Преко својих органа она врши све функције за које јој недостају природне способности живих организама. На тај начин, људи, одстрањујући колико је то могуће, субјективни момент из свога бића, делују, у име државе, објективно. Иако је функционисање државе, на тај начин, врло делеко од савршене и искључиве примене објективизма, ипак нам држава, са својим постојањем и са својом организацијом, даје довољно доказа за веровање да се субјективност, ако не потпуно бар донекле, може елиминисати из човечјег бића. Кад је држава успела да створи, у појединцима који су у својству њених органа, способност за потчињавање њиховог приватног интереса општем, и кад је успела да изазове и моралну одговорност која служи као основа

за оријентацију њених органа, — онда није нимало невероватно да ће и ауторитет међународне заједнице имати успеха на томе пољу. Органи међународног форума успеће у границама могућности, исто као и државни органи, да примене начела непристрасности и објективизма. Поред свих националних тенденција, које су им урођене и којих се човек не одриче, они ће умети да створе и један интернационални објективни критеријум, који ће бити једино мерило за решавање међународних несугласица. После великог искуства који нам, у том погледу, пружају установа и фукционисање државе, мислимо да није неоправдано изразити наду да организовање једне непристрасне међународне институције, са задатком да мирним средствима отклони сукобе између народа, не изгледа ни тако невероватно ни савршено немогуће.

Живот појединаца, као и живот народа, састоји се у непрестаној акцији, делатности, борби. Тај нагон за вечитом акцијом представља, у исто време, и есенцију живота, стварну садржину живота, како појединаца тако и друштвених група. Ставити човека у једно стање у коме би био лишен тога природног нагона (ако је то уопште и могуће), који му ствара смисао за живот, значило би, у крајњој конзеквенци, одузети му живот. Иако човек зна да у току свега живота неће остварити све своје снове и жеље, он ипак енергично дејствује у циљу одржања своје егзистенције, а затим и подизања на један виши ниво. Подноси тешке ударе судбине, али се уједно и напреже да не клоне док год може. Исто се то може применити и на међународни живот. И код народа, срж живота је она инстинктивна жеља за акцијом. Без обзира да ли ће извесна делатност уродити плодом или не, народи су, нагонски, увек у акцији, која као и код појединаца, представља смисао њиховог живота. Лишити један народ те унутрашње покретне силе, значило би лишити га његове полуге живота, његове неопходне тежње за развитком и напретком, који је увек условљен акцијом, делатностима, борбом. Материјал за ту акцију увек се налази у новим жељама, новим циљевима, новим задацима и новим перспективама. Никад ниједан човек и ниједан народ нису престали нешто ново да желе, о нечем новом да сањају. И као што не изгледа нимало чудновато кад се фабрички радници, можда и без икаквих изгледа на успех, боре за сва права чије би им стицање побољшало егзистенцију, тако исто треба да буде разум-

љиво да се и народи, без обзира на све околности које не дају довољно гаранција за успех њихове акције, боре за остварење идеје мира, чија би им примена створила боље услове за развитак и напредак.

Дакле, без обзира на то што нам и историјске и савремене чињенице, као и искуство, врло много говоре о атмосфери насилних међународних односа, а само ретко о манифестовању пацифизма, — борба за миром потпуно је оправдана. Чак и ако би та борба била унапред осуђена на неуспех, не би могли посумњати у њену оправданост, јер је она афирмација нагона самоодржања, који резултира у тежњи за напредном егзистенцијом. И зато друштво народа не треба сматрати као установу која дефинитивно гарантује мир. Не смемо поуздано тврдити да је организовањем те установе човечанство заувек обрачунало са ратом, јер би нас најскорија будућност могла можда демантовати и уверити о противном. И, најзад, не треба веровати да је Лига Народа крајњи циљ свију настојања која су прожета духом измирења и солидарности. Него, као што смо малочас напоменули, женевска установа представља најновију етапу човечанских напора у остварењу великог дела мира, она је најновија манифестација пацифистичких тежњи народа, она значи најновији конкретан израз жеље за миром, која се сада појављује и као реакција на Велики Светски Рат.

Ал. Б. Звекић

Магла

Дарuj ми, вино, твоју маглу. Сличну
Оној што у јесен сву прожима стварност,
Да кроз њу градим, из вараве жеље,
Танану кулу.

Да на њој нашу застову забодем,
На торњу што је ближи небу. Да ми
У хладу њеном круже орли, сурих
Крила широких.

(Да сан остварим! —) Да на бедемима
Куле високе поставимо стражу,
Будну и чврсту опасану мачем
Вере и Части.

Да труба зове на узбуну. Да се
Сјате са југа и севера, са истока
И запада борци, са тргнутим
Мачем пламеним.

И да се борба заметне са кугом,
Што корен трује Доброме и Лепоме,
Што каља дахом нечистијем Понос,
Витештво, Љубав! —

Дај ми, о вино, да видим око себе
Борце, да чујем ударце и узвике;
Дај да верујем да се бије битка — — —
Лажи ме, вино!

Г. Богић

Ave, Maria!

Звоно звони. Звук се разлијега
Свукуд, као светлост. Ситни гласи
Мило зборе уху, као да си
Чуо јеку грла детињега.

Бели, као пахуљице снега,
Према срцу титрају таласи
Звука и трепте још и кад се угаси
И последња нота.

Вечерњега
Сунца зраке на растанку љубе
Већ умукли звоник. Очи моје
Пију злато сунца што залази.

Са осмехом у срце силази
Светлост к звуку, па се, обадвоје
Загрљени, полагано — — губе — --- —

Г. Богић

Лудост Нуне Галовића

Скица за једно поглавље ненаписана романа

ВЕЋ СУ пуна два месеца како Нуна Галовић не иде са стана. Никоме није била јасна та Нунина „лудорија“, јер није учинио баш ништа што би се могло за зло узети, да би га морали укућани наградити и псовати. Једне вечери узео је торбицу и отишао на стан. Био је снужден, и само што је баба Еви рекао куда ће. Стрицу Луки највише је било неправо, и чисто криво. Није то Нуна, додуше, никада још учинио, али, ето, њему се то није баш свиђало. И док су сви укућани одобравали Нуни, и говорили да се опаметио, стриц Лука је свима њима пребацивао како су још зелени да би знали и видели „шта се иза брда ваља“.

Откако је Нуна на стану, све је ту у реду. Тарабица око колебе исправљена и попуњена, па стоји као лутка: ограда претрешена, и свака је врљика на своме месту; дрвљак сложен, а у шљивику нигде корова ни гранчице; шупе пометене, а машине и плугови поредани, да никоме не сметају. Млека има више него икад, и опет су дебеле и краве и теоци. Коњи се смазали. Али зато Нуна нема мира „од уранка па до мрклог мрака“. Кад устане у четири сата, па док се мицати даде, не спада са ногу. Коњи, краве и теоци увек морају имати детелине. Недељом, кад се не ради, пошаље Нуна говедара у село, а он закључа колебу, зајми говеда, па истера на Широко, на Враново, или на Медну Млачицу, па док сутон не дахне по земљи. Зато и јесте онако цолав и мршав. Неошишан и обрадатио, па изгледа као пустињак. Грде га сви што се не обрије, али он слабо мари. Говори само ако треба шта да пита, или ако га питају. Воли самоћу, па часом нестане. Најмилије му је кад иде орати, јер онда је сам и нико му не смета. Онда се замисли и каткад попева коју, али уморну и тужну; попева кад га нико не чује. И то је, ето, што се стрицу Луки никако не свиђа.

— Видећете само, док се он једампут раскокодаче. Нису мени по вољи оне његове очи, што биже на све стране чим га

погледаш. Кад сте чули да он запива? Како би он прије мого... та један сат само да шути, да не запива; пропо би у пропаст! А сада...!? Ко разбојник изгледа, ко да није син поштене и честите фамилије...

Ујело је то Нуниног оца. Причини му се да је брат посумњао у његово очинство. И би му жао до суза, али никоме не рече ништа. Баш у тај тренутак осећао је он да је Нуна његов. Исти, истицати био је он у младости, само што то није нико примећивао, нико није о томе водио рачуна. И он је још и сада, у старијим годинама, разумевао синовље „настраности", и никада му није ни речи рекао. И кад му брат Лука приговорио: „Отац си му; научи га памети!", — он би мирно и скоро тужно одговорио: „А шта му ја могу? ди ћу ја човека учит' памети...? Не могу га тући!" И тиме би свршио. Брат Лука се сав усопти, те не може да се устегне:

— Та ниси ни ти бољи!... И тебе би требало, па би и ти знао другог научити... и зашкрипи зубима од љутине и од беса.

Та два месеца осећао је Нуна неко горко задовољство, неку пелинасту угодност, баш у томе што су сви од њега чисто зазирали, и он је њима скоро пркосио, клонио се као да нису његови, као да су му бог зна шта учинили. То се њему учинило неком одмаздом за ружан неки злочин против њега и његове душе. А био је свестан да му нико никада ни беле није приговорио. Оно што стриц Лука говори, не мисли он. По томе би сви укућани могли да поумирv, јер код њега нико прав није. Друго је нешто што је њега на стан одагнало; а то друго дубоко је и тамно. Други би преко тога прешао, као преко каљаве једне травке, али Нуну је то ујело, те мораде да јаукне, да заплаче, да оплакује; да оплакује своје идеале, своје снове, за које је мислио да их више нема нити ће их бити. Ускрсли су онда, издигли се пред њиме као величанствени и чисти лик Христов, а затим на једном падоше, падоше у глиб, и сами постадоше блатокалабуза. Ти идеали живовали су у малој једној цурици, што је носила плаву косу, што је ситно скакутала сокаком, и тугаљиво певала: „Јорговане, јорговане....."

То срце његово, та лутка мала, чинила се њему другачијом, светлијом појавом међу женама, а онда — једне вечери, кад је сутон миловао земљу, и он тој цурици целивао недра, — те вечери падоше идеали размрскани као о зид ударена петролејска лампа. Те вечери засмрди му цела атмосфера овога биво-

вања, и живот му се учини уцрвљаном лешином, по којој црви нагризају бљутаве остатке распалог мишићја, а он сам да је један црв, и у њему самом да је такав живот уцрвљана лешина.

Пљунуо је у страну, на све, и отишао на стан.

Клонио се од свакога, само кад је могао; бежао је у самоћу, у море мисли, и играо се с њима, као са малим, невидним анђелчићима, о којима причају попови у цркви.

И одурао је Нуна пуна два месеца у самоћи на стану. А последњих дана поче нешто да се буни у њему. Учини му се да је то лудо, јако лудо. Зар да се он овако затвори, као фратар у тешке самостанске зидине, па да крепа као какво заборављено псето. Лудо је било и сањарити о нечем светлом, о нечем што се уздиже над свакидашњост. Шта ту треба дизати бога над човека; све је то једнако, све је то гадно и прљаво, ма колико се прало и чистило. Све то иде својим током, и све замисли и идеје падају, а живовање гази својом колотечином, као кањава вода вагашом иза кола. Па да се човек ради тога једи! А шта ће бити од тога, ако човек седи два месеца на стану, мисли своје мисли, јадује своје јаде, и једе своју душу!? Хоће ли и једна мува од тога да крепа? Ништа! Све ће остати како јесте, само он, Нуна, изгубиће неколико свежих момачких месеци, и, кад остари, плакаће за њима. Шта би имао његов друже-Рана, да је тако „штудирао" и јадиковао за неким сањаријама и облачним градинама, и да је тратио младост па — умро. Нико не би ни помислио на њега и ногом коракнуо за њиме. А овако! Има душа које ће заплакати за оним младим бећаром што гризе усне дрхтаве; има руку које ће хладан његов мрамор крвавом закитити ружом; има грла која ће заједати за момачком песмом предвечерја; има расутих коса које ће дуго чезнути за неповратним рукама што милују као месечина, као летњу траву дашак ладовине.

Нуна шкрину зубима и горак му се осмех сасу уснама, при помисли на мртвог друга и при помисли на жене и на миловање. Мушкост се трже у њему, и као да му нешто напе мишиће, осети како му се крши снага у бедрима и мишицама. Одлука паде! Данас ће кући, у село! И виде пред собом нешто лудо и велико што ће учинити; тако лудо, да му се учини да ће после тога опет доћи на стан у самовање. Не хтеде више да мисли на то....

Данас је недеља. Нуна није после подне истерао говеда. Остао је и легао под дуд пред колебом. Нагањале су се и га-

кале куске око тарабице, цврчали су цврчци у дудову грању, и падуцкале орушене дуде....

Нуна није могао да заспи. Лежао је на леђима и руке поднео под главу. Дође му да изврши данас обећање, оно страшно обећање што ладе дружету своме Рани у часовима растанка за вечност. Данас... јест... данас... Смрачило се и слуге поодилазиле кући, а Нуна остао. Затворио је марву и живад; закључао колебу, бацио торбицу преко себе, и зашао сокаком у село.

Мислио је наићи брици да се обрије, али га не нађе код куће. Пролазио је крај биртије, и чуо како унутра тамбуре ударају валцер, и како шукћу ноге по поду, и како шуште уштиркане сукње швапских девојака.

— Нуна, Бога ти, ко Исус изгледаш! Откад те већ нисам видео! Ди се ти то швалераш, да те нема у село, а?, — по рамену га лупи Адам Вернеров, који је већ добрано захватио веселих светлих крајева. Брат је то Нуниног друга Тобије Вернера, који је с њиме седео у школској клупи и учио га швапски. Био је дечко јак и мишичав, и волео је једну шокицу и Нуну, комо рата свога. Једнога је дана лудо играо у сватовима, ознојио се, прехладио и — умро. Нуни је било жао Тобије, и у срце га дирну кад је дочуо да је Тобија на мртвачким јастуцима тражио нека дође његова Тена да му мутне заклопи очи. После израстао Тобијин брат Адам, и као да је прешао на његов онај осећај Тобијин према Нуни. Волео је Адам Нуну и његову песму и шалу.

— 'Ајд, унутра...!

Нуна је знао да се сада не вреди опирати. Уосталом, њему се није баш толико ишло и журило кући. Дошао је тренутак кад човек престаје да управља путању живота. Пусти војке усуду и не мари да ли ће он кренути лево или десно, у зло или у добро. Димовита је то омаглица кад човеку није јасно оно што би требало да буде, и оно што јесте, и свеједно му је и бело и црно. Нуна униђе у биртију, где је мирисало по вину и дуванском диму, где се дизала прашина и вртеле уштиркане сукње румених девојака. Старе су Швабице дремале на клупама крај зидова, и кћери су њихове могле мирне душе да ашикују и да се љубе у супротном ћошку задимљене собе. Кад Нуна униђе, погледаше се и међу њима се зачуше чуђења: „Wie ter schaut aus, mein Got! Wie a Rauvr!“ [у дијалекту, —

„Wie der schaut aus, mein Gott! Wie ein Rauber". Нуна опази како га све зачуђено гледа, и сети се да је необријан, те га би стид, и он обори поглед и пожури да што пре прође кроз велику собу. Прошли су и кроз малу собу, где се галамило, зјало и смејало, и вино проливало по столовима, као што се пролива око бунара вода. Унишли су у другу једну собу, и Нуна се огледа за местом. Један сто у углу био је празан, и столњак на њему исполиван вином, ракијом и пивом. Нуна седне за сто, и у нос му удари огавна мешавина разних алкохола. Нуна га ухвати и тресне њиме о једну столицу, те се столњак спуза и паде у прашину. Дошао је бирташ, и они су звали сваком по крушковачу и наручили вечеру. После вечере звали су вино, и Адам се распричао, а Нуна је само слушао и каткада се тешко насмешио на брзе речи полупијана човека. Није могао испочетка да пије. И зато дуго није могао да се расположи и разговори. Адаму се учини да овако може целу ноћ причати и брбљати, никакве хасне. И кад је Колунција у сали опет засвирао валцер, Адам се дигне и оде.

Нуна се загледао некуда, и као да су му све мисли излетеле некуда из главе, није мислио. Одједном му дође да запева, али се опет повуче у себе. Око њега бејаше пустош, празнина, и никога не бејаше да приђе к њему, па да се у једној тугаљивој мелодији заједно забораве. Би му тужно у души... Опет је дуго седео, а онда наручи вина и почне нагло пити. Осладило му се некуд, и он је истресао чашу за чашом. Болне, јадовите мисли мешале су с алкохолом и врлудале по прошлим данима; по оним данима кад су се он и друже његов Рана играли са младошћу и лолали се шором око девојака.

— Ej цуре, цуре... и мени ће те ви вратом закренути, као што сте и њему, — сунце вам ваше женско...

Тако му би горко, као да му је неко жучи у душу налио, те хтеде да заплаче као мати за дететом, као преварена девојка за момком. И опет излије чашу...

Седео је непрестано сам у тој соби, и пио је вино. Дошао би кадгод само неко и попио своје, па опет отишао, а он би опет остао сам међ столовима и чашама... На зиду је само тромо висила, стаклом исечена, слика старе неке бабе...

Друга је соба звонила у хаосу пијане галаме, часовитих повика и крикова што су резали ваздух као дијамант стакло. Срце је омамљено, и светла бела радост што вриje у тој омами

прекипљује, и рађају се дивљи гласови, као урлај животиња у кавезу и као крекетање са канала у заморено летње предвечерје...

Нуна се завео у тешке, заоране мисли, те ни не опази кад се, после поноћи, та тешка гунгула разишла, уклонила. Није било никог више, само су тамбураши у другој соби делили зарађени бакшиш, и бирташ је брчкао чашама по води. Дуга тишина дарне га из мисли, и он зовне бирташа.

— Је л' отишао Колунција? Овамо га!

Кад је дошао Колунција, Нуна је опет био замишљен далеко, бескрајно. И кад је Колунција ударио акорд пред почетак, Нуна диже главу и довикну хладно, без промишљања:

— Кажи једну!...

Није то Колунција волео! Драже му је било кад Нуна сам изабере и заповеди коју. Он је волео свирати оно што Нуна каже, јер он не тражи ма шта. А овако мора да копа по милионима тих песама, па ипак да погоди праву, да Нуна не одбије... Нађе једну и у брач лупи почетак. Разли се акорд из тамбура, а Милетова виолина поведе и јадовито заплака горко:

Да знајеш миле моме, да знајеш,
Каква је жалба за младост!...

Нуна се горко осмехну и запева, те јаукну пуста мала собица као хладни сводови црквени. Полако му свирка дирала у срце, и душу запљускивали валови сладуњаве горчине. Устао је и заповедио једну старинску, једну славонску, широку, као бара она пуста међу њивама, и дубоку као бунарско дно у авлији. Извео је на шор, и кренуо преко Широког Сокака према Тољанима. Колунција је свирао, и тамбуре су цикталe а месечина се смејала разиграна свирком, као ојађено срце Нунино. Ударили су кроз Тољане, и Колунција је мислио да их Нуна води у коју другу биртију. Прошли су све биртије, и Колунција помисли да је Нуна нашао коју у овоме крају, па хоће да јој запева. Прођоше и све куће, и још је кратка стаза водила у — гробље. Тамбуре саме од себе затишаше, а Нунин глас јекну јаче у поља пред гробљем.

— Сигурно хоће да дође баш до самога краја села, — тумачио је Колунција, познајући овакве Нунине лудости. Дошли су до самих врата, и Нуна их отвори и гурну, те врата ударише о стару дрвену тарабу. Тамбуре ушуташе. Свирачи се погледаше; разли им се душом страх, као кад у ров прва тресне граната. Човечја слабост, пред оним тајанственим и мрачним:

поклекнуше им колена, и дрхтавица им обузе срце. Миле хтеде да заплаче и побегне. Сви су шутили, и свакога је било страх да каже коју, а Миле се уплаши као дериште, те закоракне да замагли. Нуна га опипа за танки цигански врат, и гурне га кроз врата, те Миле паде, а виолина шутке лупи о патос. Брзо се диже и згрчи се уз тарабу, јер није смео да удари на врата. Бугаријаш Павле ухвати згодан тренутак па отиште. Колунцији је било тешко при души, али је шутио и немо стајао пред Нуном. Знао је да више никад не сме пред Нуну ако сад учини какву лудост и не хтедне слушати. А Нуна је пуно њему дао, и бог зна колико му је још спремио. Али било је тешто. Шта ће сутра свет да каже? А напокон, нека га је језа хватала.

— Кукавице! заори Нуна. — Мртвих вас је стра', а шта би истом да се жив пред вама ножем поигра. Колунцијa, сунце ти жарко, или унутра, ил' . . .

Колунцијa тешко закорачи, а за њим унињу Иља и Суља, Стискоше се сви уз Милета, а Суља, ни сам не зна зашто. скиде, капу.

— Полако, 'ајд, полако као . . . кад се смрт приближује . . . Прошли су кроз ред гробова и зашли у главни пролаз, где су се кочиле глатке пирамиде црнога мрамора. Нуна је стао пред једну црну гробницу од мрамора. Оштре линије мртвога мрамора шутиле су и крижје био непомичан; као страшило у лејама, које личи на човека, те помишљаш сад ће се ганути, а оно шути и ни атом се не мења на њему. Тихо је било у гробљу, на том ужасном месту тишине и мира, те се и Нуни усколеба срце, и дрхтаво га дирнуше срси језе. Учини му се да би боље било да Рану, дружета свога, остави на миру, као што га је за живота остављао, да спава, да се одмара. Али он је обећао, свето му се заре као, и сада да оде! А већ је туде! Други пут би морао опет доћи да искупи задану реч, свето обећање. А да се њему шта деси, и да умре, па да оде са тешким грехом на души и савести . . !

— Његову! . . .

Виолина заплака кроз ону месечинасту тишину, као песма момачка кроз душу девојачку. Миле је још дрхтао од грозе, те прсти његови још ситније дрхташе на сребрној жици, и тужна се јадиковка разли, дрхтава као први загрљај.

Нуна се наслонио на криж, и тескоба му нагризала срце. Све што је попио исхлапило је, и оно горко расположење,

проткано болом и успоменама, охладило на час, те му се учини лудо, бескрајно лудо, оно што учини. Сетио се онога што му се учини на стану, како је писано негде на своду небеском да ће данас починити лудост! И, ето, сада чини он ту будалаштину, преживљује њезино остварење... На гробљу звоне тамбуре плаче виолина... Нуна се прене и чу како гудало врисну, као болан вапај у понебесје за срећом...

Маро, Маро, од бисера грано....

Нуна се окрену, да на пенастој месечини тамбураши не би видели где из оних бећарских очију, које нису заплакале од смрти мајчине, задрхташе две сузе, као две жалости. То је Ранина песма, и Нуна се сети како су је Марици, драгани Раниној, под пенцером свирали, у овакво једно ноћно доба... Са том успоменом хрнуше опет јата тих младих успомена, мирисавих животних тренутака, кад се мисли на сне и на миловање, кад у момачком срцу не вриje чежња за новцем, нити се заигравају мисли о смрти и о богу. То су сунчани дани њих двојице, кад су они шором боговали, и месец се јогунасто осмехивао, као да би и он грлио младо тело девојачко. Нуна се расплака као дете мало, и учини му се да чује јецај са виолине и уздисај из шупљине гроба. И кал га оставише пелинаста сећања, и суза паде на камен, он се подиже и зајеца жаловито:

Чуј, месече, како жице брује,
Како Нуна друга оплакује!...

Гробље је било мртво као и обично, и нико од становника није се гануо ни успротивио звоњави сребрних жица и плачу момка.

Нуна је у ноћ певао жаловито, као кишан јесењи дан, и стискао зубе и грчио пести, да заустави сузу што је копкала испод трепавица, као она кртица испод земље. Окрене се да види то жаловито село, те му се учини, кроз сузно око, да црне и беле сподобе стоје раширених руку и чекају да га загрле, те му се најежи кожа, а душом му се осу дрхтај. И да би се охрабрио, да би разагнао те страшне осећаје, заповеди „бећарац". И кад тамбура лупи, запева одмах високо, у поднебесје, као да криком хоће да запречи насртаје грозовитих мисли и ружних страшила подмуклога гробља. Жице су лудо парале зеленкасту бледу месечаву ноћ, и беснило је врело понад гроба Ране Павлова, мртвога друга Нуне Галовића.

Нуну је ујела свирка и опила му срце, те му би да крикне и да сруши цео свет, да се отворе гробови и да устану покојни, да устане Рана, па да поведе мутно у ноћ

Алај, али, алај мила жали...

Учини му се да чу у шупљини, под мрамором, неко лупетање, као да се диркају кости и као да неко пева болно, изнемогло. Би му неугодно, те се обазре око себе и опази, тамо на десно, под младом жалосном врбом, белу неку сподобу, како се смеје исцерених зуби и шупљих очница. Као да под њиме у гробу Ранину наста нека лупа, те му се учини да са свију страна чује гламатање костију и види раширене руке што хоће да га шчепају. Нуну ошину страшан вал мртвачкога страха, те крикну и потече између тешких мраморних гробова, па скочи на плот и на ексеру подера ногу, а бедром лизну румена крв. Прескочи тај плот, прескочи један канал, па удари преко ћошка једне њиве, и зађе у шљивик Марике Шлегелове, удовице на крају села. Из авлије залаја кер, као да се помами, па прескочи плот и нада се искешених зуби за Нуном. Нуна је безглаво трчао, а пас је за њим летео као помамљена зверка. Нуна се освести и стаде, те га пас умало не дохвати зубима. Кад Нуна стаде, тргне кер натраг и настави урлање што пара уши. Нуни је срце ударало силно, и он се ухвати за леву груд. Чему то лупање, чега се он то престрашио? Мртвих дрвених и камених крижева што су забодени у земљу, понад жуто-зелених костура? Тамо је мир и нико није устао, јер земља се не диже сама од себе, и камен не пропушта кроз себе. А малопре се ругао свирачима код капије...

— Друже, јадни друже, и опет те оставих! А обећање!?

Нуна се застиди пред самим собом, и горко га укаља осећај кукавичлука, и низак би сам себи. Би му као да је око њега само блато, а он да пропада у ту калабузу, и као да му ноге подилази хладна кањава вода. Сад истом осети да му је бедро раскрвављено, и ухвати се за рану, те осети како рана пали а крв хлади. И крене наоколо, око куће Марике Шлегелове, удовице на крај села, а пратило га урлање раздраженог кера. Изашао је на сокак и стао на пут. Пожели да што пре утече од тога грозног места и... Нуна енергично закорачи и уђе у гробље, на иста она врата куда је малопре унишао.

— Спавајте ви само, спавајте — „јер од санка ништа лепшег нема". Нисам ја ни мислио да вас будим. Дошао сам само

да удовољим задњој жељи дружета свога, да му Колунција каже једну, као некад. Е, мој друже! тебе убише, а и мене ће за који дан, и све ће нас под ледину, као керове, потрпати. Све зато што је Ева загризла у јабуку и преварила Адама.

Ишао је између гробова и говорио као луда, сам са собом, као да говори неком крај себе. А гробље је било мирно као и пре, само су црви у гробовима шетали по гњилим лешинама. Тамбураша није било. А Нуна није марио за њих, и сасвим је заборавио шта је било малопре. Дошао је до Ранина гроба и сео на хладан мрамор.

— Нема више, друже, оних дана кад смо се играли са девојкама... ти на једној, а ја на другој клупи... И кад смо лупали пенџере и скакали у појатак. Сад је мој појатак стан, а девојке слушају попа и иду к њему да им по цеповима тражи мараме и штипа бедро дрхтаво и бело... Исповедају се сваке недеље, и исповедник њихов греши кад их исповеда; и нити се лупа у прса нити се каје... Е, да ми је к теби под ледину, друже...

Нуна је дуго седео на томе мраморном гробу, и дуго причао дружету своме јадове своје. Онда је ушутио, и седео шутећи један — два — три сата, мучен мислима тешким као живот и трулим као сврха његова.

Било се оданило кад је Нуна устао да иде. Небо се намргодило, и време пиштало пред кањави дан. Нуна забаци торбицу на леђа и пође кући. Осети како му хладноћа милује кожу, и како га жеже рана подерана бедра. Људи су пролазили путем на колима, и у чуду гледали где Нуна, у то доба, излази из гробља необријан и крваве ноге о бедру. Њима је било јасно да је полудео Нуна Галовић. Кад је унишао у шор, почеше се отварати пенџери и људи истркивати на друм, шапћући један другоме, осмехивајући се и жалећи га. Нуна то опази и чисто се застиде, а онда се горко осмехну и хтеде да им каже, — већ зазину, а онда се устеже и ушуги. Говорио зиду, говорио њима, свеједно је; и онај гробни камен разуме више него што би они разумели... Ух, како је кањав живот... Пред Нуну испаде одрпано дераначе, смејући се и бекељећи. Ухватио се за браду, плазећи језик:

— Бее, луда... бее... беее...

Нуна препозна малог сина Павлетова. Онога Павлета што је мало пре утекао са врата на гробљу, онога Павлета што је

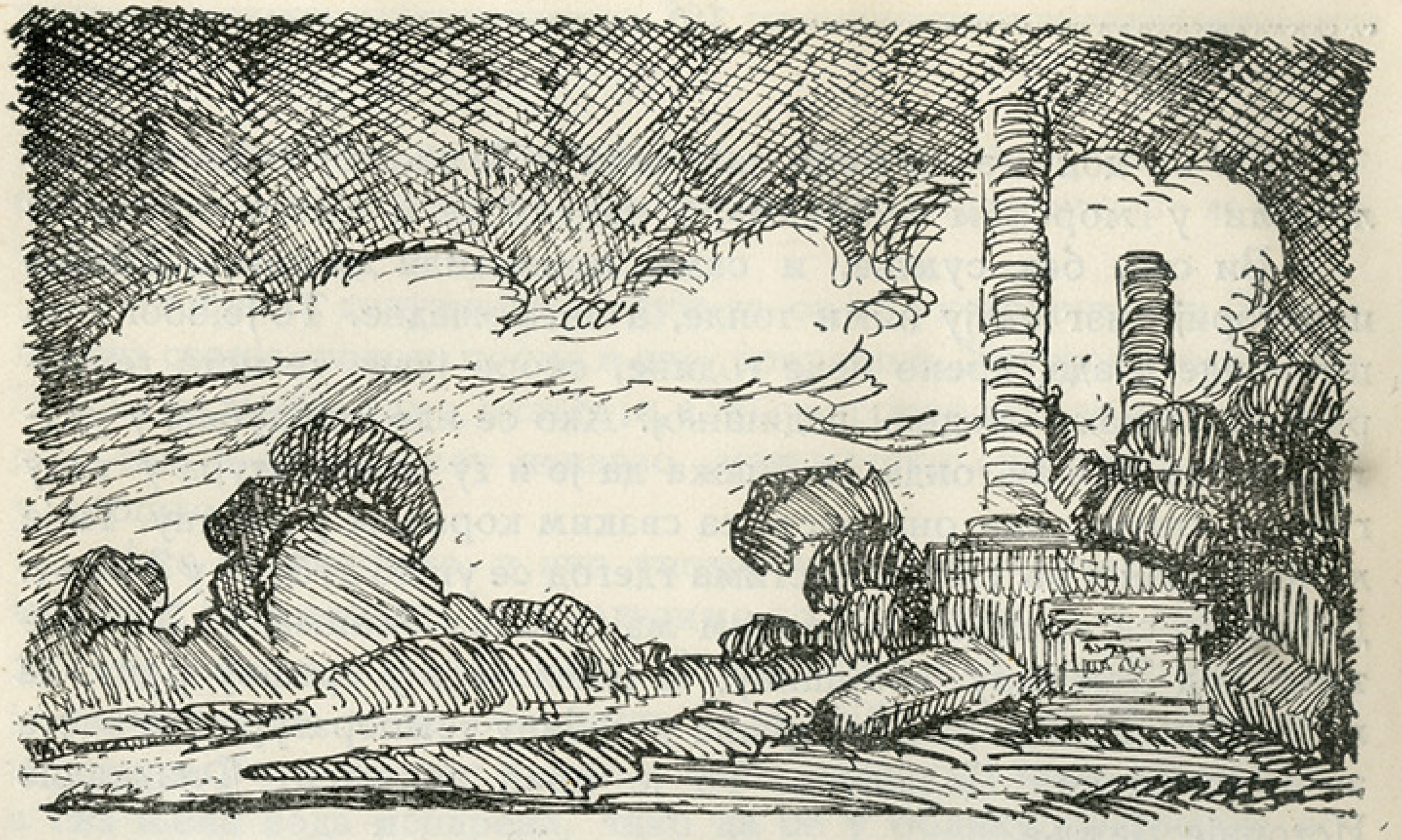
њему већ често опсовао матер и грдио га пред друговима и пред целим светом; а онамо је отворених уста чекао да се Нуна само покаже на биртијским вратима. Нуни је био огаван, гадан, и Нуна није могао да га види, а да не пљуне.

И сада, кад виде ово дериште где му се бекељи, и препознаде га, узаври крв у њему и осети жељу да сатре нешто ружно, као што је ружна аждаја из прича о младој краљевни; да стане на њега и да згњечете, као жабу... Нуна потрчи за њим, али га одједном нешто, као громом, ошину, те стаде и осмехну се, гнушајући се на себе, на свет и на живот. Дође му у главу једна мисао, и он зовну тога дерана к себи. Мали се нећкао, мислећи да ће га Нуна тући, а кад Нуна показа плаве десетодинарке, мали дотрча смејући се, цигански зграби новце и утече у сокачић...

Нуна забаци торбицу и крене кроз Тољане, мислећи Жавиним сокаком ударити на стан.

Био је цолав, необријан, и крвава му била о бедру нога...

Маријан Ивацић-Матков

М. Миланковић

Кроз васиону и векове

VII

Београд, 16. децембра 1922.

ПРИ САОПШТАВАЊУ историјских догађаја иде се природним током њиховим: из прошлости у садашњост, — при испитивању прошлости корачало се, углавном, у противном правцу. Тим обрнутим редом развиле су се све три науке прошлости, о којима сам већ говорио: историја, преисторија, геологија.

Свака од тих наука има своје властите документе и своје методе. Главни документ историчара је писано или урезано слово, документ преисторичара је рукотвор и костур преисторијског човека, а документ геолога окаменотина.

Хоћемо ли да коракнемо још даље у прошлост, онда је потребно створити нову науку прошлости, са њеним властитим документима и методама. Такова наука сада се тек ствара; она је толико млада да није још ни крштена. Зато ћу је, док не добије своје коначно име, назвати Физикалном Историјом Земље.

О тој науци, на којој радим дуже од једног деценија, говорићу другом неком приликом опширније, а сада ћу Вам саопштити оне њене документе које сам употребио за своју историјску скицу и показати како сам их употребио.

Ти су документи били закопани у Земљиној кори, или су лежали у морским дубинама, а нађени су и испитани овако:

Ви сте, без сумње, и сами приметили да нам подземне просторије изгледају зими топле, а лети хладне. То је због тога што онде влада, преко целе године, скоро једна те иста температура, једнака средњој годишњој. Ако се иде још дубље у унутрашњост Земље, онда се опажа да је и ту температура у току године стална, али она расте са сваким кораком у дубину. То је констатовано на свима местима гдегод се ушло дубоко у Земљу. До данас се продрло, у разним мајданским окнима, до 2000 метара под Земљину површину, и нашло се, у средњу руку, да на сваких 35 метара продирања у дубину температура тла расте за један степен Целзијуса. То је први документ Физикалне Историје Земље.

Други, не мање важни документи нађени су, тек у најновије доба, у радиоактивним минералима. У овима се дешавају математски толико правилни процеси распадања да је могуће, ако су продукти тога распада очувани без губитка у минералу, тачно одредити колико је трајао тај процес и колико је стар такав радиоактивни минерал.

То је сасвим тако као да смо на каковој старој грађевини, храму или рушевини нашли урезану годину када је зграда подигнута. Ту годину даје урезати градитељ зграде, а у нашем се случају сама природа, градитељка, побринула за такав натпис.

У току минулих двају деценија скупљани су и објављивани сви ти натписи природе, исто тако као што се то ради и са натписима из историјских времена. Они су ми, према томе, стајали на расположењу. Истина неки од њих нису били довољно читљиви, а неки су били непоуздани, тако да је ваљало прво критично их испитати и класификовати.

Сем тих докумената и натписа дошао је за моју историју у обзир и један камени рељеф. И тај рељеф је природа сама исклесала. Он је огроман, толики да је покрио целу Земљу. Требало је стотина година рада док је премерен, описан и објављен. Слика тога рељефа зове се висинска карта континената и дубинска карта мора. Из тога се документа може, поред осталог, прочитати коју количину воде носи наша Земља на своме лицу и у својој утроби. Она је толика да би та вода потпуно покрила заравњену Земљину површину морем од скоро 2000 метара дубине.

Сада ћу Вам да растумачим, уколико је то овде могуће, како сам те документе употребио као историјске изворе за своју студију.

Из првога документа следује да се из унутрашњости Земље излива струја топлоте према њеној површини. Унутрашњост наше Земље се, према томе, охлађује, а тај се процес хлађења може, као што сам у своме делу показао, математски описати и пратити у прошлост.

Ако то учинимо, и ако употребимо другу категорију споменутих докумената, онда долазимо до резултата да је пре својих хиљаду милиона година наша Земља била још толико топла да је температура њене површине била 1600 степени. При тој температури било је све камење њене данашње коре истопљено, а сва њена вода испарена, тако да се у облику прегрејане водене паре обвила као атмосферски плашт око наше Земље.

Из трећега документа следује, као што рекох, целокупна маса те Земљине праатмосфере. Када знамо ту масу и температуру доњега слоја атмосфере, онда можемо математским путем испитати њен целокупни термички састав.

Заиста, сви идеални гасови, а такав је била и водена пара праатмосфере при оној високој температури, покоравају се врло тачно познатим физикалним законима. Тако, и средњи годишњи притисак и температура наше данашње атмосфере зависи тачно од висине у којој их меримо. Ви знате и сами да се помоћу барометра мере висине брда. Тим истим законима покоравала се и праатмосфера Земље. Ако се, дакле, тим законима даде општи математски облик, онда се они могу применити и на праатмосферу.

Ја сам тај посао започео у своме делу, а завршио у једној расправи која је толико претрпана математским обрасцима да Вам не би била приступачна. Но крајњи резултат њен ћете лако разумети. Он је исписан у једној таблици од четири ступца. Таблица носи наслов: Конституција Земљине атмосфере у њеном примитивном стадијуму; а ступци носе натписе: висина над површином Земље, температура, барометарски притисак, густина атмосфере.

За сваку означену висину у таблици израчуната је температура, притисак и густина. Из ње читамо да је на висини нула (т. ј. управо на површини Земље) температура била 1600 степени, а притисак 147100 милиметара. На висини од 56·40 км

била је температура 300°, а притисак 73122 мм; на висини од 150·45 км температура 800°, притисак 15825 мм; на висини од 244·68 км температура 300°, притисак 1278 мм. На висини од 292 км била је, при температури од 55°, а притиску од 129 мм, достигнут онај стадијум где вода кључа. На висини од 303·53 км била је температура 0°, па се ту вода смрзавала у ледене кристале. На висини од 315·79 км била је температура 50° испод нуле.

Та ми је таблица дала поуздан материјал за први део моје приче. И други део те приче конструисан је из физикалних закона. Они нам казују како се та атмосфера хладила и згушњавала, како се скрутњавало камење Земљине коре и какве је боје при томе показивало; из њих следује у ком је стадијуму хлађења почела да пада прва киша, и како се вода праатмосфере све бржим темпом изливала на Земљу. Из рачуна које сам већ у своме делу саопштио, следује да је последњи чин звезданога доба наше Земље трајао сто векова.

Неки дан сам, у седници наше Академије, реферисао о резултатима своје расправе. Био сам саслушан са великом пажњом, а један од присутних академика поновио је исте оне речи Светога Писма које сте Ви исписали у Вашем последњем писму.

Ускоро ће моја расправа угледати свет у публикацијама Академије. Вама имам да захвалим да сам је написао и да сам прво путовање кроз праатмосферу, прво које је ико извео, учинио у друштву једне музе.

Луксембуршка Башта у Паризу

Половином септембра.

Смиљи Прибићевић, умрлој младој девојци, која је волела цвеће Луксембуршке Баште.

УБАШТУ и у цркву најбоље је ући пошто сте се заморили дугим ходањем или мучним размишљањем. На тешком путу живота чекају човека та два одморишта, цвеће и Божја кућа.

Песник Рембо казао је негде: „У шуми, чујете тицу да пева, станете и поцрвените". Да ли је мислио на руменило жеље или на руменило стида? Можда на једно и на друго. Колико више разлога има човек да поруменi пред цвећем! Најљупкија лепота и светачко умирање. Црква се може оскрнавити, цвеће се ничим не може понизити ни упрљати.

Најлепши парк Париза, Луксембуршка Башта, простире се усред Латинског Кварта, кварта интелектуалне прошлости Париза, кварта данашњих институција науке и уметности, кварта мисли, поезије и контемплације. Тај мирни, од кола не пресецани врт чини оазу светлости и врелих боја међу тешким и тамним грађевинама Пантеона, Сорбоне и библиотекâ, Опсерваторијума и Радиолошког Завода, неколико Колежа, и међу њима некадашњег Колежа Клермон, у којем су језуити васпитали Волтера. Има у Луксембуршкој Башти сваке лепоте: ту су простране терасе у виду шумица, ту је Палата Сената, чувени Медичејски Кладенац, ту су игралишта, ту је Луксембуршки Музеј, ту је огроман басен увек свеже и немирне воде, ту је пуно старих и модерних скулптура; али цвеће је главни украс и привлачност, рекли бисмо најчистија уметност у тој изложби лепоте.

Кад треба начинити онај познати, сочни и кадифени бусен, који је километрима далеко једнако зелен, једнако мек и здрав, у томе је мајстор Енглез. Али кад треба начинити цветну леју,

цветно поље, цветни заруб, створити оно што би се могло назвати фантазија и поезија цвећа, у томе је мајстор Француз. Француски је стил згуснута, бокораста, сито шарена плантажа цвећа, распоређена по једном плану картезијанског духа, али где геометрија не значи строгост и укоченост, него чар и тајну материје која је бачена у геометријске димензије. Од строгости и укочености нема ни трага; главни баштовани Луксембуршке Баште морају имати фантазију Балзакову; онога Балзака који је, у једном свом роману, слагао онај чувени буке заљубљеног младића који се претворио у нераскрчену шуму цвећа. Тако је и у Луксембуршкој Башти. Земља је пренагнојена, а раса цвећа је сам племић. Наш смрдљевак је црвен као пурпур, густ као ћилим из Смирне, и зове се *splendens* и *elegans*. Грахорице су као лале, лале као лилије, лилије као далије, далије као сунцокрети. Из бокора излази бокор, шиба као водоскок, све више и снажније, а у средини је цвеће које може достићи скоро два метра висине, може се осути са стотином цветова који од кога крупнији, и има боју толико интенсивну, да вас вуче и усисава у себе као дубока вода. Кад од улице Огиста Конта погледате низ терен који се мало спушта, од вас па чак до фасаде Сената букти један чаробни логор великих ватара и дебелих свежњева шарених застава. Пријђете ли ближе, ви видите да нису ни ватре ни заставе, него један луди раскошни коров неког оријенталског цара. А уђете ли у само цвеће, ви видите да није коров, и да ту влада сав богоугодни ред, и још и главна девиза Француске Револуције. Између охолих стабљика ружа, далија, наранчи и палма, ту су и детелина, и невен, и вилина коса. *Fraternité, égalité.* Око бронзане групе Баха и његова друштва стоји читава шума онога репува који код нас пуни јендеке сеоских путева, а који овде, са лишћем палмине величине и палмина зеленила, краси леју једнога бога. И сав тај бујни раскош, унесете ли му се у изданке, живи по линији и у реду, зна за закон ограничења, зна да је сав живот под небом, у рату и у миру, испресецан жицом и мрежама.

„Божји благослов" — каже дебела госпођа што сабира таксе за столице — „није био шкрт у нашој башти. Силне кише овогодишњег лета учиниле су те се цвеће просто гуши од множине и листатости". Сад већ поодавно нема кише. Него се по бусењу око цветних леја намештају водене цеви, а на цевима су уздигнути шмркови, а на шмрковима се врте прска-

су кроз Матицу и ј

лице. Вода, центрифугално завитлана, блиста под сунцем као чаробни амрел, капљице лете и росе, а под њима дрхћу сомоти, муслини и метали листића. Дрхћу једним нежним и мирисним дрхтањем од којега се човек раздрагава до суза. Око великог басена стоји то дрхтање у неколико широких шарених платна, а људи пролазе разнежених лица кроз непознати живот цвећа, живот који у једном максимуму лепоте мирно држи милионе главица пред милионима отворених капија брзе смрти.

По басену плове, раширених једара, беле, витке лађице деце, које се узимају под најам, и које су тако грађене да се њима забављају и одрасли. Повелике су, имају тежак доњи део, упадају дубоко у воду, не преврћу се, не вуку се на канапу, боре се с ветром озбиљно, имају, на великој површини воде, врсту судбине. Полежу на бокове, квасе им се платна, могу залутати под водоскок на средини басена и покиснути до голе душе, могу се врло дуго не вратити. И зато видите, на каменом рубу око воде, нервозно затегнута грациозна тела дечице, непомичне мале главе, на врисак отворена уста. Изузетак чини један Паризлија од седам-осам година, који је навукао на главу мрежицу да не поквари фризуру, и који, окренувши леђа води низ коју је пустио бродић, препричава девојчици од исто толико година нешто што га је морало наљутити. Кадгод дође до одсудног момента, он тресне о земљу плехани револверић; а цурица, анђелски блага, не скидајући очију са свога бесног Орланда, сагиње се по оружје и са грацијом га предаје. Лађица дечакова се међутим закачила за другу лађицу, а бори се и с ветром који је све јачи. У ветру има нешто од злог духа. Увек је тамо где је опасан. Сав ветар Луксембуршке Баште увек је над басеном. Место да добро продува Сенат, он замара једрилице и сваки час прети да пребије најлепшу ружину грану. Изгледа да то не чини само у парку у Паризу, јер и енглески песник Марстон је певао:

— *О ветре,*
Шта си учинио ружи што на трави
Сломљена лежи, и бледа, а тебе је волела јако?
— *Ружа има да живи и воли, а ветар има да дува.*

На средишњем делу Баште нема дрвета, нема хладовине ни сумрачних кутака. Светлост, простор, ситан бео шљунак, цвеће, вода, небо, и опет: светлост и цвеће. По импозантно широким путањама, и по столицама, размештеним по вољи на све

стране, има тма свакојаког божјег света, само љубавних парова нема. Има деце, има старе господе и дама, а од девојака и младића ту су само они чија је љубав још сан и идеја. Пуно их је, уосталом, једних, других и трећих. Деца се понајчешће виде у клупчету. Пуно ногу које се не задржавају на земљи, пуно расплетених коса по којима играју црвене и љубичасте мрље, рефлекси од крупних далија, а по светлим хаљиницама пуно танких сенки од размлатаних руку. Ретко се види усамљено дете, сем кад је болесно, кажњено, или, што је тешка трагедија у дечјем животу, исмејано. Ено једна таква жртва: малишан од четири године, обучен, као Евгеније Оњегин у суморне часе, у јахаће панталоне од црног атласа, кројене заједно са гамашама, у црном чипканом жабоу и белим рукавицама. Одрасли посетиоци Баште, напротив, врло често ходају или седе сами. Наравно, толика је множина тих самих, да они, и не знајући, чине групе, и ако човек хоће мало да их прегледа, мора се ограничити на један сектор и на оне који седе или стоје. Ту је, с пољским новинама у џепу, под горким олеандерима, плад Пољак, сликар, миран као статуа, и који ће, вероватно, још дуго остати тако. До њега исто тако млад Француз, који се већ теже скрашава на столици, врти главом колико се игда може, мука му је што нема с ким да разговара, и који би, да му се десило оно што се десило Енглезу Робинсону, вероватно умро за три дана. Пољак је лепши од Француза: лице фино и благо, дугу плаву косу му дохвата ветар и прави од ње свилене лепезице, уста чиста, тело витко и слабашно, а испод опуштених капака уски сегмент зенице прелама зраке сунца и гони их у дубину. Подсећа на каменитог Шопена у другој парискоj башти, у Парку Монсо. Да, тог Шопена би требало пренети из оног крутог, хладног, дворцима окруженог парка, пренети га, замишљеног, болесног и даровитог, у Луксембуршку Башту, у башту уметника, песника и студената, у башту Сиротог Светог Духа. И Шекспира би требало склонити са улице, и ту донети. А из Луксембуршке Баште би у Парк Монсо могле прећи великашице и краљице француске негдашњих времена, „Госпе из давнина", којима је у једном романтичном моменту, између баладе дрипцима и баладе обешенима, Франсоа Вијон, најгрешнији вагабунд песник целог света, „француски Хајне XV века", испевао дивну сетну *Ballade des dames du temps jadis*, где се пита: куд су све те лепе беле сирене?, и сваку строфу завршује непреводивим рефреном:

„*Mais où sont les neiges d' antan!*“ Јест, и несрећника Вијона би требало донети у Луксембуршку Башту... Али, није о том реч. До младог Пољака седи стара дама, са златним цвикером, а испред ње, потрбушке испружен по двема столицама, малишан, слуша бабу и једнако пита: хоће ли скоро бити готово? Мало у страну, таман је устала са столице елегантна калуђерица једног енглеског католичког реда, у тврдим белим манжетама и црним гласе-рукавицама. Понела је бревиар, а заборавила на столици свеску на којој пише: *Гласник Св. Фрање*. Застаје пред групом деце која јашу на магарцима, или се возе у колима која вуче коза, а козу вуче вођ. Караван пролази са много вике и звонцади, али не успева да узнемири отменог старог господина, који, наслоњен на камениту балустраду, чита роајалистички лист *L' action française*, чита га на глас, како се и мора читати оно што крешу два позната директора листа, даровити и језични Леон Доде и Шарл Морас. Виде се, затим, они врло умножени типови дама које се на крају крајева решиле на црну мачку или сликарску палету, Енглеза у кариранim чарапама, Немаца са огромним фотографским апаратима, и Јапанаца који су за своје добре пијастре лако купили и кариране чарапе и огроман фотографски апарат, али не могу тако лако да науче језик, и, водећи под руку малу Францускињу, горко се муче да за њом изговоре, по париски, *froid*. Упадају у очи два брадата мисионара, и три млада семинарца који не умеју да иду у мантији. Мисионари, научени сигурно да у густом цвећу чију шушкање звечарки и тигрића, хоће да пукну од смеја посматрајући како на меком бусену лењо шећу мирни, крупни голуби. На скоро отровно зеленој трави голубови се чине плави као од мајолике. А семинарци стоје задивљено пред једним дивним детаљом Баште: палмино стабло, које са својим мрким, оштро рутавим залисцима изгледа као космати фаун, и око кога се увио ладолеж. На невероватно танкој лозици тресу се чудесно обојене чаше, а ткиво им је тако ваздушасто да би га канда гласно изговорена реч поцепала.

Огроман је средишњи део Баште, и ако погледате у вис, знаћете колику огромну количину свог веселог злата може да проспе још и септембарско сунце. Густи се то злато, и трепте у њему светла зрнца, и зрачи на вас мека топлина од чије доброте хоћете да се расплачете. Не знате шта да радите. Чини вам се да сте богати и слободни, да сте пуни благог стрпљења

за све и за сваког, да сте страшно далеко од места и времена кад нисте били такви. Пењете се на терасе Баште. Нов рај! Цвеће, цвеће! Ново, и друкчије но оно доле. Шимширове степенице воде до фуксија које су читава мала дрвета и читави шумарци. Количина бледо црвених минђушица не да се замислити као број. Њишу се, њишу, над читавим пашњаком тамно црвених зевалица испод себе. Између та два црвенила је црвен сав ваздух. Иза фуксија долазе полукругови већ споменутих достојанствених, пристојно одевених, дугим витицама украшених Госпа. Затим настају игралишта, а иза њих према улици Гинмер, опет умегнички делови Баште, са једним сасвим новим стилом и духом према онима у центру и око Сената. Улица Гинмер, са именом једног несретног авиатичара, увучена је, мало мрачна и тиха. И делови Баште на тој страни су тихи, мање шарени а више зелени, са чудно увијеним путањама, којима, као звуцима у музици, нема почетка ни краја. Ту има тица, и понекад права шумска песма. Ту има цврчака. Ту су Шопен и Верлен. Испод тешких намрштених већа нико никада неће сагледати Верленове очи. На камену око њега, звуче отегнуто и жалосно као струне, танка млада тела. Шопен је удаљен од стаза, унесен у пољану траве и хладовину дрвећа, и не може му се прићи. Мала филигранска биста, на узвијеној стабљикастој танкој каменитој дршци. *Prélude* споменика. Из те танке дршке се, једва приметно, *pianissimo*, подижу рамена и дуги врат девојке, чија глава се, *morendo*, спушта ниско и враћа у камен. Изгледа, кад се човек добро удуби у ствар, да онај други споменик Шопенов може ипак остати у Парку Монсо. Ово је Шопен дивне пољске романтике, ово је свирач коме за отегнуте трансцендентално тихе тонове није требао педал.

Дрвеће је већ мало опрљено и мало обрано. Назире се структура грања између црвенкастих букета јесени. Али је још довољно густа и црна позната падина крај воде Медичејског Кладенца, где је место свих оних младих који затворених очију клизе онамо одакле се нико не враћа онолико млад колико је био. Ту влада и снује љубав, лепа као лептир, опасна као тигар, искидана као згажен црв. Ту је младић који седи као на угљевљу, држи пред собом празну столицу, и погледа од једних до других врата улаза час као љута, час као рањена звер. До њега два Руса, брбљави у емиграцији као и код куће, говоре у исти мах обојица, један руски а други француски, а да не би сувише

Дигитализовано у оквиру пројекта Дигитална библиотека Матице српске и њених задужбина

брзо малаксали, одморе се, одзвижде од времена на време свом несрећном суседу стару шансону:

Plus ne suis ce que j'ai été,
Et plus ne saurai jamais l' être,
Mon beau printemps et mon été
Ont fait le saut par la fenêtre.

Шансона помало важи и за суседе с друге стране. Држе се додуше под руку, али она гледа у њега, а он гледа како врапци лепршају око мрвица хлеба које баца у вис дивна девојчица босих ногу у сандалама, бела као снег од чела до пета, које вире из плитке обуће. Мало даље, и још даље, и тако даље, видите свет срећних, видите храбру децу илузија и фантазија, чији болови, тамо на другом крају Баште, цвиле, засада, само око Верлена и Шопена. Грле се и шапћу, не мисле ништа. Пре него што се мисли мора да се живи. Али најзанимљивије је можда посматрати оне који представљају љубав у растављеним елементима. Од прилике онако како сте посматрали воду, растављену, у два цилиндра, у своје безбојне састојке, и чудили се: да је то вода, вода сама, оно што држи живот, што грми и шуми у водопадима и мору, да је то Океан и Ниагара. Седе тако двоје младих одвојено, забављају се или размишљају свако за свој рачун, гледају свако на свој часовник да ли је време да пођу свако својој кући, док одједаред, поводом ничега, падну први поглед и прва реч. Све је готово, одређено, запечаћено. Оно је Океан и Ниагара, а ово је Данунцио, Балзак и Достојевски.

Између свих тих појединости једнако врви свет, и без престанка цвета цвеће, и лије се у њ светлост сунца. Људи се обилазе, загледају, жагоре у свима језицима света, читају *Воља кроз Париз*, показују прстима или нешто траже, крећу се даље. Хиљаду очију и ногу се одмичу и опет примичу цвећу, наслањају се на ограде у чежњивом и меланхоличном ставу, гледају задивљено огромне перјанице далија, главног цвећа сезоне, из којих се пресипа снага у густо лепљивом соку као код оних месnатих цвасти у кестена, и чије велике мрље јаких боја надбљескавају сунчани блесак око себе. Горе у сунцу као огромне жиже, жуте, љубичасте, црвене, модре, у свим преливима тих боја, од старо старинских, до данашњих најновијих проналазака савршеног француског баштованства.

И тако, до првог сумрака, живи и отима се да живи све оно што је талас судбине понео собом тога дана. А тада долази час вечери, час кад се лица људи почињу мењати. Једноставни, мирни људи добијају неки блажен израз лица, осећају светост сутона и радују се миру. Други, које је вас дуги дан нешто крјало, суморни су и мисле о ноћи као о смрти. Трећи, које је страст испунила, поносити су, чекају звезде, верују да ће их тајанствена ноћ приближити циљу, срећи или слави. Само се цвеће не мења. Цео дан је било љупко и мирисало, и сад је љупко и мирише. Најлепше и најчистије од свега лепог и чистог у Башти, оно би се дало узбрати од најпрљавије и најгрешније руке, и не би задрхтало. Човеку се чини, кад би преседео ноћ међу тим створењима скромности и неме милости, посветио би се. И сви људи као да то и хоће. Ућутали се, свако загледан у оно цвеће које највише воли. То је час западања сунца. Западање то бива брзо, као увек кад има високих дрвета, и кад се ближи тајанствени еквинокциј јесени. Мекане круне дрвећа брзо предају једна другој сунце. По дрвећу се назлаче танке сенчице, гасећи трептава крила мушица. Сенка Палате Сената постаје страшна, тешка као олово. Вода у басену као да нешто говори. Очи у цвеће загледаних људи губе свој дневни сјај, и упиру се у небо. Још мало, и сунце, усамљено и кад се рађа и кад залази, нестаће. С противне стране се јавља месец. Мршав, бео, дробан. Рађање му прати једна звезда, а залажење ће му испратити многе.

За то време се на периферији Баште дешава оно што сви посетиоци напамет знају, а што ипак увек изненади. На сваки улаз стане представник власти, не да више ником с поља унутра, а у исти мах се унутри зачују добоши што значи да свако има да се спреми и да крене да изађе. Луксембуршка Башта је парк који се затвара. Са првим мраком. Зврји добош, чује се војнички корак, и испада гардист Републике. Као увек, скоро свечано одевен. На капи и блузи доста злата, ешарпа бела, добош у сјајним металним плочицама, виси на исто тако белој кожној бандулиери. Маљице играју саме од себе, док Француз, мало занесен, иде према Палати Сената, некадашњој резиденцији краљева, па тамници у време Револуције, па палати Консулата од 18. бримера, па Сенату у време Царства. Загледан, гардист не види око себе руљу деце. Ко пешке, ко на велосипеду, ко на папучици са два точка, али у савршеној тишини, лете за уни-

су кроз Матишу и њезина излања износили своја мишљења и ставо

формом и добошем као очарани, срећни срећом која у млада тела улива чар ритма.

Кад умукне добош, зашкрипе на све стране тешка врата од гвоздених шипака, и закључавају се крупни катанци. Људи нису рђави, али власт нема вере у оно што је Св. Фрања из Асиза звао „мој брат магарац", нема вере у тело и свакојака његова искушења. Све мора напоље. Жене се тискају нервозно као да се боје да се врата одједаред не затворе, и оне остану у кавезу. Људи су хладнији, држе ред и помажу власти. Деца сваки час тркну натраг, сетивши се да су нешто заборавила. Бабе, с вуненим плетивом под мишком, осматрају небо, и питају се да ли ће сутра моћи на истом месту наставити да плету. Омладина француска стеже редове, не би ли у гужви могла мало, или мало више, опипати ребра поседника долара и фунти. Одвојен од гомиле, последњи, излази на врата према улици Суфло, професор француске историје, г. П. Увек исти, ма да године пролазе. Симпатично лице Француза који има темперамента, печен је у своме занату, и, што је Французу тако драго, има талента. Црн шешир песничког кроја, мек са широким ободом; под шеширом живе црне очи, и сасвим мало ружичаст нос; снежно бела огрлица и црни вестон који добро стоји; панталоне увек нешто мало краће но што треба; фина нога у облигатној ципели од црне чоје и лака, и, како кад, унутри или напољу, оне пантљичице које помажу господи да навуку високу ципелу, и које су, нико не зна зашто, увек жуте као шафран. Али иза катедре се виде само вестон, огрлице и талент. Брзо, с краја на крај, шета једна даровита глава, и да ли је реч о краљу, првом министру, финансиеру или метреси, да ли је реч о унутрашњој или спољашњој политици, о легислативној, административној или литерарној Француској дотичне епохе, то је за г. П. свеједно, и што сложеније тим боље. То живи, то пршти. То је обухваћено до последњег писамцета и интриге, то је доказано до последњег *да* или *не*. Професор П. је републиканац душом и телом, и не воли речи које се почињу словом К. Сиротим краљевима и кардиналима XVII и XVIII века тежи је г. П. него све њихове глупости и разврати, него сама земља црна.

Свет се разишао, мрак пада полако, светиљке на булвару Сен Мишел и у улици Суфло избљескавају јаче и јаче, а над Луксембуршком Баштом, неосветљеном, згушњава се утолико брже ноћ и самоћа. Понеког шетача занима: како изгледа та

мало час тако многољуда, и одједаред сасвим пуста башта. Обилази ограду, и, наслоњен на шипке, вири и ослушкује. Путање као да се раширите и побледеле, цвеће, грмље и дрвета као да се сабили и поцрнели. Простор хује. Ено две играчице од бронзе. Раширене сукњице се срубиле с тамом и изгледају огромно широке. Утолико су тање као у газела витке ножице, и танке детињасте руке. Црни сточић испод њих се више не види, фини скок им лебди у ваздуху. На другој чистини Баште чкиљи слаба светлост. Туда је пролаз ка музеју, пред чијим вратима се страсно љубе. Херо и Леандар, једини заљубљени с оне стране гвоздених шипака. Мало даље, преко табле високих црвених лилија, засађених све једна по једна, које сада изгледају као пободена копља, види са део фасаде Сената, и замишља се пред фасадом фигура Жан-Силвена Бајиа, председника Конституанте, првог мера града Париза, члана Академије. Он је изгубио своју политичку популарност и важан положај, када се противио жељи светине да се у бегству ухваћени Луј XVI раскраљи. Он, и његови једномишљеници, чинили су тако с жељом да спасу круну. У својим *Мемоарима с оне стране гроба*, Шатобријан каже: „А да су то чинили с жељом да дођу главе Круви, они би је спасли; у политици је резултат скоро увек противан ономе што се предвидело". Конвент је, наравно, изгласао што је хтео, да би могао погубити Луја XVI; као што је изгласао смрт и браниоцу Луја XVI, племенитом Бајиу. Шатобријан, на другом месту у *Мемоарима*, назива Бајиа „малим човеком". Тешко је мерити људске величине. Да ли је бољи онај који испред Револуције иде у изгнанство да би могао остати веран заклетви и начелима, или онај који у револуцији, међу зверима, остаје човек и веран заклетви и начелу. Дирљиви су оних пет уздрхталих прстију Бајиеве руке која се дигла да утиша и умилостиви крвожедност избезумљених. Али је дирљив и онај гроб у стени над бретањским морем, у који је легао виконт од Шатобријана, најгенијалнији витез француских краљева. Према улици Гинмер, сасвим близу ограде, можете и кроз мрак поздравити свог, и свачијег, познаника, неуспелог песника и романописца, и страшног судију свих песника и романописаца, Сент-Бева. Можда мало симболично, Сент-Бев је у оном углу Баште, где је фантазија и поезија парка стишана. Он је у некадашњем расаднику воћака, где се, у шпалирима, још и сада, дижу стотинак чудно, као виноград

су кроз Матицу и њезина издања износили своје мисли и свој

орезаних крушака, пуних плодова који дозревају на овогодишњем топлом септембарском сунцу. Можда такође мало симболично, одмах крај Сент-Бева стоји стражара, и пред њом жандарм с револвером о појасу. Али, Бог дивне септембарске ноћи је Бог мира, и све је то тако давно прошло. Жандарм ће мало после задремати испод крушака, Сент-Бев неће више никога тровати, а и Сент-Бева неће више нико тровати, јер је Балзак чак тамо далеко на Пер Лашезу.

Помрчина постаје хладна. Између гвоздених шипака пири црн ветар, влажан и непријатељски. Даље, даље нека иде све оно што није цвеће, или бели и ружичасти мрамор. Ви се уклањате. И уклањајући се имате осећање оног руменила које спомиње песник, а које се јавља у човеку кад стане пред бића која не разуме, и са којима општи само кроз чудну милост која му долази од тих бића. Шта је сад тамо међу цвећем? Има ли какав израз оног тајанственог у животу биља што човек не може да зна ниједном моћи упознавања, а чијој дражи подлежи у свако доба живота и у свако расположење духа? Шта је у оним крупним нарцисима који вас вуку као магнет, гледају као очи, маме као уста, а кад им се приближите узмичу као симболи непознатог? Шта је у том цвећу које, идући кроз поља, ногама газите, а оно се полако диже, и љупко вас испраћа на тешки пут живота? Шта је у том цвећу које се ставља крај колевке новорођенчета пре него што га је ико посетио, и које ће, једино, сићи с њим у црну јаму гроба? Шта је у том цвећу које је, кроз толике облике човечјег друштва, сирак смео пружити владару и властелину, тамничар осуђеном, војник у убојној опреми непријатељу?

Бије сат на Сорбони, на кули од улице Сен Жака, на оном истом месту где је ударао пре више од четири и по века, оне ноћи кад је клерик Сорбоне, Франсоа Вијон, почео да клизи у зло живота. „Динг, донг! Ударај, ударај: Ништа ме се ове ноћи не тиче твоје ударање! Динг, донг!" Ви имате друкчије осећање. Огромна црна Сорбона баца тешке сенке мрака и ћутања у стародревне улице око себе, у којима ни сада није живо. Као да се у том мраку задржало нешто од оног страшног мрака XV века, кад је најдаровитији песник тадашње Француске, први њен лиричар, крао и варао, ножем се бранио и убио, једва се вешала спасао, и издавао збирку песама украшену цртежем трију обешених другова. Пуно је старих, тајанствених тамнина у том мраку над латинским кварто м!

Журите да из уских уличица пређете у широку улицу Суфло која доминира над Луксембуршком Баштом и веселим булваром Сен Мишел. Али улица Суфло, сва у књижарама, такође је празна, и тиха, чак и мрачна, јер се над њу наднела огромна силуета Пантеона, чак и тајанствена, јер на врло пространом Тргу Пантеона канделабри изгледају као свеће, а у дубини је стара црква Св. Стевана и у њој гроб Паскалов. Пантеон је силна, импозантна и чудновата зграда. Има облик грчког крста и на врху куполе носи крст; унутри, на месту олтара, има апотеозу Конвента; у подрумима, чува тела безбожних филозофа, пантеиста песника, и једне жене, жене научника Бертлоа, која је у Пантеону зато што је свога мужа безгранично волела и умрла у исти дан с њиме. Са врх свога кубета, кроз малу плаву светиљку, Пантеон једини види ваљда и сад у Луксембуршку Башту. И дању му је поглед стално упрт у цвеће. Циновска, од голог камена створена зграда вечних имена, помена и слава, гледа у царство најпролазнијих живота и најтрошнијих слава. Пантеон, вечност, то је поезија човекова. Луксембуршка Башта, пролазност, то је поезија Божја. Човекова вечност, то је зазидан простор, угушена светлост, подрум где се пале буктиње и свеће. Божја вечност, то је слободан простор, светла светлост, где дању цвета и мирише цвеће, а ноћу трепте звезде... Ви осећате да вам се у глави и у души мешају ствари. Неразумљиве, бедне противречности човечјег живота и разума. Вечност и непролазност! Вечно је оно чега се човек више не сећа. Оно што се више не мери човечјом мером и судом, што је, давно и далеко, прешло у царство где се не зна ни за простор ни за време. Кроз влажне катакомбе пролази ред људи, сагињу се да у полумраку прочитају слова и цифре, име и трајање живота великана, и слушају како неко пред њима, или за њима, говори о величини и вечности. А исти ти људи, најразноврснијих сталежа и народности, познали су одмах цветак у Луксембуршкој Башти, познали га и по одећици и по мирису, и сви му знају тачно време рођења и смрти. Вечност је у вечности природе, а не у глорији и заслузи човека. Вечан је Волтеров прах, а не његова дела.

Око поноћи је почела да ромиња киша. Гледате кроз прозор свога стана у таму, у силуете дрвета иза високог зида некадашњег манастира и опатије. Осећате да се облачно небо ближи, да се ваздух млачи јаче и јаче, да ће бити плахог па-

Ову књигу из остатка заоставштине Милоша Ст. Поповића, која је у рукопису стигла у Матицу српску, приредили су за штампу и њезина издања износили своје мисли и сећања

дања. Годи вам кад која капљица залута у прозор и окваси вам очи, које никако не могу да забораве цвеће у ватреним хаљинама. Сад је тамо у Башти ваљда велики одмор. Стоји само, с краја на крај, свилени шум купања у животворној води. Корени се натапају у сну, стабљичице се тегле у сну, киша сасвим тихо мочи тврдоћу пупољака. Сутра ујутро, биће читав свет новорођених, читав свет у зенит усцвалих, и... Једна мисао пролази кроз вас, и изненађује вас чудним питањем. Ви у том мору биља не видесте никада избледели цвет ни пожутелу врежицу? Где су у том свету лепоте утрућени, стари, болни, уморни и мртви? И почињете да се сећате. Да, виђали сте баштоване, с грдним котарицама о руци и посаврнутих кецеља око паса, како претражују, заламају и беру. И сад знате да они нису плевили; нису ни плодове брали. Они су вребали све оно што је стигло у подне живота, што је почело да дише густим мирисом зрелости и семенака, што је наклонило главу да му опадне лепота, да истресе клице новог живота, и да умре. И сећате се да вас је, данас, изненадила потпуно празна и прекопана леја, а сутра вас та иста леја изненадила потпуно прекривена младим биљкама у цвету. Најлепша башта Париза је дакле једна велика и стална трагедија. Прво бледило, први замор лепоте — ту су џелати да изврше насилну смрт. О како је скупа радост деце и људи, какав ужас стоји иза лепоте овог света! Престани кишо, престани хранитељко животворна! Заустави бујање, окасни страшну жетву младих и здравих, пусти да човек бар још сутра види оно што је заволео данас!

Киша пада, блага, млака, мека, и жедно је пију нарциси и мирта, далије, глициније и лијане. Да ли од хиљаду и хиљаду људи и деце, који су прошли Луксембуршком Баштом, да ли когод мисли о трагедији цвећа које расте у једном од најлепших вртова света?

Исидора Секулић

...ползили из осталих делова нашег народа и из осталих кул-

Кроз облаке ка Његошу

„На пола пута нашега живота“
Душа нам тражи просторе ведрине,
А дух — негдашња чежњива сирота —
Добија зрачна крила величине.

К данима који још сванули нису
Уморан путник кроз облаке иде:
Срце га вуче ка далеком вису
где очи духа вечност душе виде.

Журно су сенке прошле преко стена . . .
Спомене носе вихори времена,
У магли лебди Вера и Лепота. —

Ал новим ритмом срце моје бије
Уз кишу нове светлости што лије
„На пола пута нашега живота“

Ево ме на Цетињу. О чему пре да вам пишем? У мојој души сретају се *Некад* и *Сад* као два радознала путника. Један од њих хтео би да обиђе старе домове и старе гробове; другога занима дух нових генерација и новог доба.

Одакле да почнем?

Понекад су наши утисци исто као и снови: не можемо им одредити ни почетак ни свршетак. Не чудите се ако и ово писмо буде такво.

Први утисци са излета о коме вам пишем били би, можда, пуни громова, кише, и града. Али, ја остављам и прве облаке и прво нерасположење и полазим из „Земље Сунца“. Почињем, дакле, од Дубровника.

Дубровник је место за одмор у физичкој и духовној светлости. Мени се чини да га је сама природа за то одредила: дала му боју младости, мирис пролећа и песму вечности. На ово одмориште свраћају путници са свих страна: стари и болесни да окрепе тело, а млади и здрави да раздрагају душу. Ту се често какав старији, ревматични дебељко упозна са младом, враголастом студенткињом, тренутно се спријатеље, весело прћаскају неко време, прођу поред зелених палма и таласа мора

и младости, па се растану са успоменама које подсећају на неку врсту „Новеле од Станца".

Овде сам и ја преноћио и у ноћи пуној звезда (чини ми се и по небу и по земљи) сретао излетнике са разних страна. Једни су долазили из Словеније, други из Београда, трећи из Јужне Србије. Једни су ишли у Боку, други путовали за Ловћен, а трећи пролазили за Сплит, Сарајево и Београд. Крстарили смо кроз тесне и романтичне улице Средњега Века. Пели смо се степеницама и тамним ходницима, куда нас је по нека силуета подсећала на трубадурског песника који очекује своју „диклицу", а светлост са цигарете на Ђорђићеву „Згоду Љувену".

Једна група београдских студената и студенткиња журно је заузела собе хотел „Де ла вил"-а. Али су се још журније спремили за одлазак на чамце, где ће, уз песму и свирку, провести целу ноћ на лаганом гибању таласа, у мору гледати одблесак звезданог неба и тек ујутру, сви пијани од младости заједно са пробуђеним тицама, запевати Гундулићеве стихове:

»Објави, зорице, јасни зрак, објави . . .
. . . . . .

*

А кад се румено јутро насмејало на бедемима Старога Града, ми, привремени гости, разилазили смо се, као галебови са морске стене, сваки за својим циљем. Полазак је са терасе за Пилу.

— Фијакер, господине!

— Ауто, госпару!

Нуде нам се десет одједном.

— Цавтат? Бока?

— Да, да, одговарамо нас неколико у исти мах и ускачемо у ауто.

Ново јутро, нови и сапутници. Ко ће да се с њима упознаје? За који минут па ћемо се и с њима растати. Међу нама је једна госпођица у плавој хаљини, ведра и насмејана као дубровачко јутро.

„О лиепа, о драга, о слатка слободо,
Дар, у ком сва блага вишњи нам Бог је дô.
. . . . . .
Све сребро, сва злата, сви људски животи
Не могу бит плата твој чистој љепоти.

Наметао нам се завршни рефрен Гундулићеве „Дубравке“, а наша ватрена кола летела су широким, као млеко белим друмом између црних чемпреса, поред обале морске. Упоредо са нама пловио је модром пучином и један, као лабуд бели брод. За њим је остајала широка пенушава бразда, а за нама облак беле прашине... Као да смо се утркивали: ко ће пре да стигне у подножје Ловћена.

— Сребрно! викну шофер и заустави ауто. Млада далматинка искочи из наше средине, поздрави нас благим и питомим погледом и хитро као срна одскакута између смокава и чемпреса низ степенице ка једној кући на морској обали. Са бистрог морског огледала дизали су се галебови и белим крилима махали као у поздрав...

— Ако је ово сребрно, а где вам је онда златно? нашалих се са шофером.

Живахни младић осмехну се и једним полукружним погледом обухвати простор од Дубровника до Ловћена, као да би хтео рећи да су овде и те две боје и та два појма вечито помешани.

— Цавтат, Конавље.

Опет нови сапутници, нови утисци... Али ту су и старе успомене. Ено, крај пута, изнад Груде, једна стара маслина, под којом сам некад, у детињству, преноћио са својим братом... Како су мучни заморни путови којима сам од тада ишао! Протекла је од онда читава историја бурних догађаја. Мој живот шибан је вихорима борбе и кишом болова... И кад је било осмеха и ведрине на мом небу, ја сам те осмехе вечито сретао кроз облачну дугу.

Познао сам своју стару маслину после толико година! Кроз њене гране ја сам једне ноћи чежњиво тражио своје небо са туђе земље!... Обузимала ме чудна жеља, да и сад седнем под њеним гранама. Можда бих опет једновремено осетио и радост и сузе свога детињства!... Али моја кола већ су ме била далеко одатле однела. Преда мном је Которски Залив разгртао своју раскошну панораму... А изнад Боке уздизао се Ловћен, увијен читавим венцем белих и плавичастих облака од којих се, ка мору, беласају серпентине Ловћенског пута као да су га мање просецале.

Тим путем смо, ускоро, кроз један облак излетели на Његуше, а кроз други са Буковице сишли на Цетиње.

II

Јесте ли посетили кадгод бању после сезоне? Главни и богатији гости су отишли, луксузне виле остале празне. Стазама којима је до скоро шетао раскошно одевени свет, сретате мештане и сељаке, пензионере и по неког чиновника. Сви они обично разговарају о ономе „што је било", а забава им се своди на картање, читање новина и дуго политизирање.

Ето, такав је, од прилике, био први утисак који је на мене учинило Цетиње, када сам, сад први пут после рата, прошао кроз његове беле улице.

Губитком престоничке улоге Цетиње је изгубило од своје живости и шаренила, али није и од свог значаја. Ратна олуја загасила је пламен Краљеве Оџаклије око кога су се сакупљали сердари и војводе. Али је уједињење претворило ову историјску кућу у историјски музеј. Драгоцености старога двора све више интересују научни и радознали свет, а Ловћен, ћаба многих туриста, добио је, после обновљене Његошеве гробнице и свечаног преноса Његошевих костију, још већу привлачност и шири значај. Свакога скоро дана, од како сам овде, пролазе кроз Цетиње мање или веће групе разноврсних екскурзиста. Ту су скаути, глумци, академска друштва, породични излети. Неки су већ и са мном дошли. Један сељак из Војводине довео жену и троје деце. Нађох га у Манастиру.

— Одавно сам, вели, молио Бога да не умрем док не видим Црну Гору, јер, знате, она је за нас Војвођане некада била светиња.

И док је мени и мом друштву прота Калуђеровић показивао манастирске старине: печат Ивана Црнојевића, врло лепу копију *Остромировог Јеванђеља*, писаног у половини XI века; *Октоих*, прву нашу штампану књигу и мрачну *Гувернадурицу*, ћелију у којој је окончао последњи црногорски гувернадур Радоњић — дотле је побожни Војвођанин чекао пред ћивотом, очевидно жалећи што му га још нико није отворио да целива светога Петра онако као што целива цара Лазара у Раваници.

Неки од ових пролазних гостију скупили се око споменика који је подигнут борцима за уједињење изгинулим 1918. Тај споменик налази се онде где је некада, под старим бријестом, господар сакупљао око себе Црногорце. Он нас вређа и нагони на непријатно размишљање. Повлачимо, и нехотице, паралелу између два историјска датума: две крваве бадње вечери, које су се у овоме месту одиграле. Прво вече инсценирао је први,

а друго последњи Петровић. У првој вечери борило се за истрагу потурица, у другој за истрагу присталица уједињења са Србијом! Чудан парадокс заветне мисли! Чудан симбол негдашњег родољубивог песника!

Како се тешко одрећи земаљског царства! јер „слабост'ма смо земљи привезани"... Ове мисли понављале су ми се у памети при уласку у стари Краљев Двор.

Радозналог посетиоца изненађује лепа и скупоцена унутрашњост ове, споља тако просте и обичне куће! Као у каквом богатом музеуму налазите разноврснсст стила у намештају и декорацијама краљевих одаја. Ту су резбарски, вајарски и сликарски радови. Нарочито има велики број слика. То су већином портрети династије Петровића, а највише самога краља Николе. Види се да се краљ врло радо сликао, иако није радо за то давао новац. Међу радовима талијанских, немачких и француских уметника нарочито се издвајају по уметничкој вредности слике нашега Буковца. Јадном уметнику морало је утолико теже падати потцењивање краљево — о ком прича у својим успоменама — уколико је био свеснији своје вредности.

При изласку из двора не можете а да поново не загледате у *Оџаклију* и *Оружницу*, у које вас обично прво и уведу. У њих вас привлачи прошлост Црне Горе и самога Двора. У *Оџаклији* се за неколико деценија стварала политичка историја негдашње јуначке кнежевине и краљевине. Ту су се држале дуге дворске седељке на којима је, у кругу „пјесничког савјета" Никола I. читао и поправљао своја песничка дела. Ту је инсценирао чинове „Балканске Царице" и своје балканске политике. Ту је амбициозни и окретни владар сањао, истовремено о Његошевој слави и Душановој круни. *Оружница* је нека врста графичке историје црногорског јунаштва. Ту су изукрштани и помешани чувени црногорски џефердани, мачеви и јатагани са кривим турским сабљама. На једној страни су турски барјаци, отети у честим и великим бојевима црногорским, на другој наше победничке заставе, све изрешетане турским куршумима. Ту је и златно оружје краља Николе, у ком је нарочито скупоцена сабља у брилијантима од руског цара Александра. На целу ову речиту и епску прошлост као да упиру своје погледе три бронзане бисте: руски цар Александар III, млади кнез Никола и његов дворски песник Јован Сундечић. С њима заједно једне гусле без гудала симболично допуњују импресију ове знамените Оружнице.

А кад сам завршио ову кратку шетњу кроз прошлост, нашао сам се са старим познаницима у новом расположењу негдашње престонице.

Цетиње је сиромашно у материјалном приносу, али је богато у традиционалном поносу. Оно се труди да и даље остане духовна аристократија Црне Горе. У томе га помажу: Ловћен, цетињске старине и сачувана гордост. Али је демократизација новога времена изнела политички живот под отворено ловћенско небо. Пред кафаном „Корзо" као да је „зборно мјесто за измјену мисли". Оштрој, отвореној критици подвргава се овде и прошлост и садашњост. То су политичка надмудривања у досеткама. Често сте у пријатно расположеном друштву које вам се чини да дише једном душом, да има једно политичко убеђење, и тек по заједљивој иронији и алузијама осетите да су ту сасвим супротне струје које, овако, у говорним дијалозима „пречишћају свијет на решето". Често се, у једној шали, једном потезу, оцртају читаве линије повог расположења и новог живота.

Један од вођа сепаратистичке или „зеленашке" партије, како је овде називају, извињава се, у једном таквом друштву, што је сео на туђу столицу.

— Нека, чоче, не мари — задржава га Лазар Дамњановић. Ти си, иначе, одавно на туђем месту... Него, збиља, не питам те, које си нам добро донио? Ха, ха, ха! Келнер! Дај услужи господу, шта ко хоће... Е, брате, овако волим кад се скупимо за једним столом сви ми који представљамо ово наше уједињење. Или — шта велиш ти, Секуле, друже, то јест по правима, — а?

— Умало не рече: у кам ударило! добацује неко из друштва.

— Та остави, Лазаре, докле ћеш да нас уједињујеш? пита федералиста.

— Све дотле док има таквих као што си ти... Него... добар си ти Црногорац! Чекај да попијемо још по једну.

Али „сепаратиста" учтиво напушта друштво и не испивши своју чашу. И разговор се наставља на месту где је, можда, још прекјуче прекинут. Актуелна је тема: *Пироћанчеви мемоари*, које, ових дана, објављује београдска „Политика". О њима се данас више говори него о свим најнужнијим питањима Црне Горе. Црногорци нису навикли да се о њима неповољно пише, а Пироћанац је у њиховим карактерним одликама пронашао и истакао више ружних црта. Нарочито је као таквог оцрнио кнеза Николу. То је дало повода многима да не верују у аутентичност ових мемоара.

Један бивши црногорски официр, сав зелен од љутине, наивно ми је доказивао да се „оваква срамота“ сад баш тенденциозно измишља у Београду. И док једни кипе од гњева, мислећи да би против овога јавно требало протестовати, дотле други подвлаче „тачност и објективност“ Пироћанчеве оцене.

— Све лаже! кажу први.

— Све је тачно — кажу други.

Једни су нарочито љути на тврђење, да је Господар био „кукавица“; други наглашавају његово „оличење неваљалства“. Једни севају очима, други намигују. И одједном све се мења у лепој и свежој цетињској ноћи.

— А да ну, чоче, кад тако крупно бесједи та' Пироћанац, како ли оно каже Љуба Ненадовић? Нећу да узимам другога... него ето њиовог Србијанца...

— Е, та ти ваља! Сад ће бити:

»Погнаше се два добра јунака
Од Цетиња уз Ловћен планину,
Једно ти је Ненадовић Љубо
А друго је Манче-Пироћанче....
. . . . . .

— Шта мислиш, Перо, ко ће бити јачи?

— А то се, бора ми, зна. Јачи је Љубо био вазда, па ће и овога пута...

Између натуштених облака појављује се Ловћенска ведрина. Из прозе се прелази у поезију, из озбиљности у хумор. А плава цетињска ноћ као да шири хоризонт и разгрће звезде...

— Колега, хоћемо ли сутра на Ловћен?

III

Још из детињства памтим једну причу о старом пастиру који је, кроз густе планинске магле, водио своје стадо ка неком пашњаку високо изнад облака.

Да ли сам ову бајку чуо, или негде читао, или можда сањао? — Не знам. Али ми се она, данас више него икад, понавља као симбол земље мојих првих успомена. Она ми, шта више, личи на интимни производ моје маште, добија нове појединости, светлију боју, шири и дубљи смисао...

Ловћен ме подсећа на ову бајку. Из магловитих дубодолина и кланаца наш народ је дуго упирао поглед у његову ведрину. Његошева гробница подигла га је ближе небу. Нисам

хтео поћи са Цетиња, а да не посетим ову чудну гробницу над облацима. Дани су, међутим, били пуни облака, а облаци пуни громова и кише.

— Немој ићи, ако се не желиш борити са громовима, рече ми један Цетињанин.

— Макар и тако, одговорих му. Такав пут био би за мене занимљивији. Уосталом, ни наши преци нису увек по ведрини излазили на Ловћен. Јер и наша историја, шта је друго до стално пробијање кроз облаке ка Сунцу, Слободи, Његошу.

Ја волим симболе у природи, а ова брда пружају их у изобиљу. Ићи ћу, макар и по непогоди.

Облаци су се, међутим, разилазили крајевима. У бистром зраку блистао се ватрени осмех Ловћенског јутра, када је наш брзи ауто летео змијастим путем уз Ловћенске стене. Груди су се ширили свежином, душа се опијала висинама и Његошевом поезијом, а дух је обухватао читаву прошлост и историју ове планине.

Овуда је, веле, још млади Душан Силни правио излете са својом властелом, мислећи на шире хоризонте свога будућег царства. Овуда је Иван Црнојевић излазио на свој летњиковац и тражио свој „Арарат", бежећи од Отоманске поплаве. Овуда су Црногорци стотинама година, са крстом и сабљом, походили свој сунчани Храм Слободе. Овуда је Његошев дух, на крилима мисли, путовао ка богу и бесконачности... Овуда су пре десет година непријатељи, по мраку, спуштали раскопане Његошеве кости, а овуда су, пре годину дана, уз краљевске почасти и апотеозу целога народа, Његове кости враћене на Ловћен.

Том историјском и песничком стазом пели смо се овога пута, нас тројица: Милан Вукићевић, Видо Латковић и ја, сви тројица наставници књижевности. С нама је у сећању путовала читава литература и поезија ових брда.

Простор којим се некада сатима путовало пешке, или на коњу, данас се прелази за пола сата. Ауто нас је изнео на Иванова Корита. Стали смо баш на месту где је краљ Никола, пред својим војницима, глумачки одиграо последњу сцену свога херојства.

— Пустите ме! Хоћу да видим шта ми се ради од куће, говорио је он с коња, гледајући у висове увијене ледом и снегом.

— Немој, Тата, задржавао га је тобож кнез Петар, јер тамо су Аустријанци!

Црногорци су нерадо и тешка срца посматрали свога краља који више није био способан ни да глуми, а камо ли да славно

умре на висинама своје славом увенчане горе... Сећам са како су га критиковали после свршене катастрофе.

— Зашто не рече: Напријед, Црногорци, да овђе погинемо! — говорио је један — за све нас била би то најслађа чаша.

— Можда би био сахрањен на оном другом врху, наспрам Његоша?...

— Па и сахрањен је ту, али — жив! — додавали су други са горким осмехом... —

Тако су говорили Црногорци 1916, а тако често говоре и сад.

Па ипак се увиђа да је за будућност то био најсрећнији завршетак црногорске историје. Јер скоро сваком је већ јасно да би Црна Гора, као засебна српска држава, после Великог Рата, била не само нелогична, него и немогућна, и несрећна за општу ствар. Кад сам у једном друштву о томе повео разговор, један мој земљак искрено ми одговори:

— Знамо ми то све. Знамо да се, и поред наше вике и негодовања, данас просечно боље живи него пре рата. Али нам је још жао нашег „црногорства".

Појам „црногорство" кованица је краља Николе и нема свог дубљег значења и корена у народу. С њим нестаје и локални бол. Прошлогодишња Његошева прослава дала је народу неку врсту душевне компензације. Краљ је у топлој и ванредно смишљеној речи упоредио улогу Црне Горе у историји српства — са мајчиним млеком; а владика Николај пропраћао је свој импозантни говор емотивном апострофом: „Клањам ти се, Црна Горо". Ове говоре Црногорци и данас радо препричавају и тумаче. Они су падали на срца присутних као најдраже одликовање црногорског поноса.

Од Иванових Корита једна попречна, пешачка стаза води нас преко Његушких катуна ка Језерском Врху. То је сат и по брзога пешачења до Његошева Гроба. Нас тројица, гологлави, разбарушени, раскопчани, са капутима преко рамена, прешли смо ово растојање у „темпу Лазе Костића" и скоро у трку избили на онај голи гребен испред камене греде на којој је капела. Заморени, готово једногласно почесмо рецитовати Костићеве стихове:

»Пјесниче друже, душе, што ти би
Те тамо попе свог тијела прах
У громове, олује, град и страх?....
. . . . . .

Једна девојка која је седела поред оваца, радознало нас је посматрала све док смо се испели на врх који — како Не надовић лепо каже — као да се наслања на облаке.

И заиста, када смо били код капеле, један облак — као да је хтео да нас подсети где смо — доплови од севера, обухвати за тренутак и нас и капелу и лагано отплови изнад Корита.

Пред нашим очима ширио се необичан видик. Дубоко под нама огледао се, према јутарњем сунцу, један део Которског Залива, као какво високом стеном ограђено језеро. Тамо даље у руменим и плавичастим маглама, губила су се далматинска и херцеговачка брда, један део пучине и приморје од подножја Ловћена ка Бару и Улцињу, покривали су густи облаци; они су се, у виду огромног, венца, продужавали и наслањали на брда иза Скадра, затим на Проклетије, Комове, Синьавину и Дурмитор... Ми смо стајали на ведрим висинама, а видик нас је подсећао на историју и „Горски Вијенац".

Има на Цетињу, одмах до Његошеве Биљарде, један леп рељеф целе Црне Горе и њене ближе околине. Њега су направили Аустријанци у Светском Рату да би овај чудни комплекс брда и клинаца имали пред собом у минијатури. Са Ловћена скоро цео тај рељеф видите у природној величини. Његош га је одавде посматрао као највећи стратег националне мисли. Ту је он плакао над несрећном потплаченог Српства и певао о онима који се, кроз облаке историјских несрећа, пробијаху ка овом вису да се на његовом голом камену, „огрију мирно спрама сунца". Зато је ово место одредио за свој вечити боравак.

Откључао сам Његошеву гробницу. Тај наш тако узвишени храм у ствари је мала и узана капела. Мали је и Његошев нови мермерни гроб, окружен и покривен венцима од ловорике и зимзелена... У источном делу капеле, испред слика Св. Петра и Св. Василија, налази се један сточић са књигом за уписивање посетилаца. Ту је и свечани говор Николаја Велимировића, који су посетиоци гробнице ишарали својим потписима, као што су већ, по нашем обичају, почели да чине и са унутрашњим зидовима капеле....

Али одједном, учини вам се као да сте, у овој гробној и надземаљској тишини, сусрели живи поглед, а у тескоби гробнице осетили ширину небеског простора. Иза гроба и венаца, са лепе мозаик слике, уоквирене белим мрамором, срета вас дубоки и озбиљни Његошев поглед, а плавим хоризонтом куполиног свода читате венац крупних, златних слова:

Благо томе ко довијек живи,
Имао се рашта и родити!
Вјечна зубља вјечне помрчине
Нит догори нити свјетлост губи
. . . . . .

Ови стихови ређају се пред нашим очима и онда када смо из гробнице поново изишли „у царство светлости". Ловћенскә висине са којима се Његош сродио још у свом детињству, морале су имати пресудног утицаја на песнички полет његова генијалног духа.

Кад сам у расвит зоре прелазио кроз дубровачке улице, сећао сам се да је Гундулић, у свим својим делима, нарочито опевао зору и рађање сунца — и дошао сам до закључка: да су само необично лепа и светла дубровачка јутра учинила да он постане онакав глорификатор зорине светлости. Поглед са Ловћена изазива пред нама идеје „Луче микрокозма" и филозофију „Горског Вијенца". Овде осећамо како нам се дух подиже

— »У бескрајни океан ваздушни —
. . . . . .
На валове тихе, бесконачне
Запаљене огњем бесмртнијем«.

Овде, изнад облака, издигнути у простору, опијени у светлости, добијамо илузију као да смо и ми „ближе Бога и чудеса"... И долазимо до закључка да је само Ловћен могао родити Његоша.

*

А кад сам опет сишао на Цетиње био сам, чини ми се, у неком расположењу Љубе Ненадовића. Узео сам и прелиставао његова *Писма о Црногорцима.* Зашто сам их читао — не знам; по који пут? — Бог зна. Мислим да су ми ова *Писма* била позната још пре него сам научио читати. Можда је то један од узрока да их, поред „Горског Вијенца", сматрам као најлепши и најверније отисак црногорског живота и црногорских карактера.

Али, оставио сам и чика Љубу и брзо, несрећено, почео и сам да сликам своје утиске... Ево их и довршавам. Лепа летња ноћ спустила се на плава брда осветљено Цетиње. Пред „Корзом" опет пецкање, шала, смех. — Негде у парку чује се мелодичан звук флауте: свакако неки младић свира серенаду, а пред старим двором војна музика почиње громко стару песму ових брда:

»Што си сјетан, сердар Јоле?«

Идем и ја тамо.

Цетиње, јула 1926.

Т. Букић

Мајчина жеља

Већ је петнаест дана како је млада мајка повила своје чедо. Сједела је сада крај колијевке (иако је касна ноћ, отац је био још негдје вани), и гледала у свог ситног сина, мезимче своје. Прије удаје млада се мајка тако заносила за пјесништвом, али је уза све то пошла по вољи родитеља за богата трговца. Заносила се за пјесмама, па би и данас дала све своје да јој мали синчић може да буде пјесник, па да му једном казују пјесме на забавама онако ко оне од Прерада или Змаја. Млада мајка, све овако мислећи, погледа у строп лијепе дворанице, гдје је мајсторска рука насликала коло вила (ваља рећи да ју је муж трговац намјестио управо господски), па уздахне баш од срца:

— Пјесникињо вило, ако јеси, гдје јеси, ето одазови се мојем позиву, стани преда ме, да ти казујем своје жеље....

.... И, најједном, негдје се освијетли строп над главом младе мајке, и вила, красна кô свака вила, у бјелини и с ловоровим вијенцем око чела, спусти се са сликарије пред изненађену мајку:

— Што желиш? Што си ме звала? —

Млада се мајка у први мах чудом зачуди, није вјеровала својим очима, али мало затим се ојуначи и рече топло вили:

— Вило, ето ја бих жељела да ми син буде гласовит пјесник, велик књижевник.

— У овом вијеку? Чудне су ти жеље! Промисли, мајко, у овом вијеку.

— Да, у овом вијеку; благослови га, вило, и подај му снаге, да не клоне и да устраје на пјесничкој стази.

— Добро, мајко, нека буде на Твоју, ја ћу дати Твом сину у аманет три најпотребније ствари за тај пут,

поготово у данашњим дневима. Још се, мајко, на вријеме промисли добро; али, што рекох не порекох.

— Промислила сам — одговори јој мајка, сва блажена, — благослови га само и надахни га, вило, нека буде пјесник данашњем времену упркос...

....И вила подигне руке над колијевком: Благосиљам Те, чедо у зипци, буди пјесник велик и славан, а у кољевку Ти полажем три дара: хитру памет, племенито срце и добра леђа.

Рикард Каталинић Јеретов

Пјесник и мудрац

Живео је пјесник гладан и жедан у својој осами. Пјевао је и откривао свијету све своје боли, своје тајне и своје наде, али свијет је пролазио крај њега и његових пјесама истом небригом. И зачу несхваћени пјесник да негдје у гори живи још у већој осами старац мудрац, па одлучи да пође до њега, те да му се потужи на небригу људску и затражи у њега савјета за свој рад. Ишао је, ишао трновитим путем, и нашао је мудраца на врхунцу тимора, под ведрим небом, испред скромне петлеушице.

— Оче, рече пјесник старцу мудрацу. — Ја не знам што да више кажем томе хладноме свијету у пјесмама својим. Ја не знам како да му проговорим. Открио сам му, оче, све своје боли, све своје тајне чежње и наде, а свијет кô да је срца камена. Вјеруј ми, оче, ја сам му показао своје болно срце на длану.

Старац мудро погледа, сућутно, младог пјесника, па му рече мирно:

Ти си свијету открио своје срце; покажи, мој пјесниче, људима њихово срце.

Рикард Каталинић Јеретов

Љубав

Увек кад волим,
Ја сам ко луд,
И као кад се разболим,
Променим ћуд.

Нек разум ђаво носи,
Ја сам га сит.
Зар срећи да пркоси,
Да кида живота нит.

Радости, радости чисте
Дајте ми један час,
Па разбите богова бисте,
И време нек лети у кас.

Светислав Марић

За књижевност

МЕЂУ НАШИМ књижевницима врло је незнатан број оних који никада нису ни покушали да бар нацртају крст на коме би распели књижара-издавача. Срећом нису могли наћи Пилата, који би њихове намере санкционисао. Не желимо заузети став одбране по сваку цену, него желимо изнети ствари онакве, какве су, без обзира да ли ће коме годити. Желимо овим, само да пружимо потребну грађу за правилно размишљање, јер погрешно мислити значи погрешно и радити.

За дело у рукопису захвални смо његовом духовном творцу-књижевнику. Али, ако се то дело у рукопису штампом умножи, део захвалности припада и ономе кога је умножио — издавачу, а један део и књижару — продавцу, који помаже да се дело растури у народ.[1]) Књижевни процват зависи, дакле, и од књижара. Где књижевник завршује своју улогу, тамо књижарева почиње. Дело у рукопису још није књига. Она ће тек издавачким трудом, а често и жртвом, уз сарадњу графичких, цинкографских вештака, постати књига. Од тог времена књижар постаје њен старатељ и вођа кроз народ. Од његове вештине и умешности зависи, да ли ће књига постићи резултате који се од ње очекују. Имајући ове разлоге у виду, Енглези су давно већ рекли: где нема великих књижара, нема ни великих књижевника.

Кад је све у стварности овако, књижевник и књижар упућени су један на другог, и сваки, па и најмањи, несклад грозно се свети њиховом идеалу — књижевном процвату. Нажалост, између наших књижевника и књижара нема готово никаква склада. Односи се затежу, да ће ускоро изгледати као два непријатељска табора. Помућене погледе може да разбистри само истинито приказана стварност. А ево каква је она.

---

[1]) К. Х. Штробл, познати аустријски књижевник, написао је, 6. IX. 1926., у споменицу своме пријатељу: Први је дело написао; други издао; трећи успешно продао. Тешко је праведно одговорити, који је од њих тројице најзаслужнији.

У нашој Краљевини данас имамо око 700 књижарских радњи. Овај број, као број, задовољава само док не почнемо испитивати колико у том броју има стручних и полустручних књижарских радника. У ствари имамо 2% стручних, 6—8% полустручних, а све остало је за књижарство исто што и тешко рањен војник за борбу. Међу овим последњима има појединаца који се труде и отимају, али узалуд чим наиђе прва јача препрека, и они малакшу.

Између многобројних трговачких грана рада, књижарство стоји на једној чудној раскрсници. Не може се тачно одредити, да ли оно више припада трговини или просвети. У другим културним државама о књижарству воде подједнако рачуна и Министарство Трговине и Министарство Просвете, (у нашој Краљевини нашло се за најпогодније, да се брига о књижарским интересима избаци из компетентности и Министарства Трговине и Министарства Просвете, али зато и једно и друго Министарство намеће књижарима дужности и обавезе). Ова несретна околност проузроковала је да књижар може постати ко год хоће, па чак и неписмено лице. Отуд међу нашим књижарима толико самоука и лаика. За обављање књижарског посла требало би узимати само младиће са пет — шест разреда гимназије, као што се и од апотекарских практиканата раније тражило толика спрема, а данас већ и велика матура. Међутим, код нас је одомаћена навика, да се деца која су неспособна за школу дају на изучавање заната или трговине, а то је, у својој основи, погрешно. Исто тако, више школско образовање не би дејствовало добро. Од таквих би будући књижар остао на средокраћи између господина и господара. Сујета би га одвела на странпутицу. Књига је, с једне стране, обична роба која тражи добра трговца; с друге стране, пак, она има свој национални и културни значај, она је и духовна храна, често и духовни лек, и као таква тражи да њоме рукује биће способно за то, и по спреми и по високој свести о својој друштвеној улози. Без претходне школске спреме не може водити књижару ни онај ко би хтео да буде само трговац. Трговац мора познавати темељно робу, а ову робу — књижевност — не може тако лако познавати ни сваки редовно школован човек.

Према сушштини посла, књижарска трговина дели се у целом свету на четири главне групе: 1. књижари-издавачи, 2. књижари-продавци, 3. књижари-комисионери, и 4. књижари-

антиквари; свака од тих група тражи од свог власника нарочиту спрему. Код нас се ове групе још нису могле одвојити. У нашем књижарству извршена је, стицајем прилика, једна чудновата деоба, на годишње и двомесечне књижаре. У годишње књижаре треба убројити све оне који у својим књижарама држе поред школских и све друге научне, поучне и забавне књиге; њих има 10%. Двомесечни књижари баве се продајом само школских уџбеника, заступљени су са 90%. Шта могу ови „двомесечари" значити за процват књижевности!

Овакво стање наших књижара, у оскудици законских ограничења, нагнало је неке школоване људе да отворе књижару, али су после 2—3 године морали књижарски посао напуштати, не показавши никакав успех. Између 21 случаја, за последњих 20 година, дотаћи ћемо се оних књижара које су отворене са великим надама, а затворене са горким разочарењем. Оснивачи учитељске књижаре „Натошевић" Д. Д. у Новом Саду веровали су да ће њихова школска спрема, капитал, и утицај који у народу а нарочито међу учитељима уживају, бити довољни да и без стручне спреме покажу завидне резултате. После неколико година неуспешна рада, лутања, и натезања, морали су признати да је велико одстојање између „хтети" и „моћи". Истоветан је случај са учитељском књижаром „Завичај" Д. Д. у Скопљу, као и Учитељском Књижаром Д. Д. у Београду. Прве две су ликвидирале посао, а трећа се налази у ликвидацији.

Када су ове књижаре отваране није било писмена човека који им није прорицао најлепшу будућност. Једини сам ја предвидео њихов неуспех, а за то сам називан пакосним злослутником. Међутим, ја сам своје предвиђање оснивао на стеченом искуству; стручне послове могу обављати само стручни радници, а рђава дела не могу се продавати чак ни својим друговима и акционарима, најзад, посао може напредовати само ако се обавља за то усвојеним здравим и солидним методама.

О мртвима треба говорити само лепо! Само, нажалост, учитељске књижаре нису издале ни једно дело од стварне књижевне вредности. Али ни образованији и ученији од учитеља нису показали више иницијативе и напретка. Просветно културне установе, које су позване и дужне да гаје и помажу оригиналну књижевност, у њиховим рукама не доприносе књижевности ни онолико колико су јој данашњи књижари, издавачи допринели.

А да ли да се говори и о раду просветног или уметничког одељења Министарства Просвете?

*

Наши финансијски кругови гледају на нашу књижарску трговину баш као што многи гледају на песничке творевине. Ово мишљење о књижарској трговини није проузроковала мржња ни пакост, већ темељно познавање њеног рентабилитета. Осим тога, они знају да је књижарство изложено великим трзавицама и честом колебању, и да је, због законских празнина, права смелост уложити новац у књижарско предузеће. Међутим: наши књижевници промукоше доказајући како издавачи њихових дела покупише сву зараду, а њима тек понешто баце. Књижевници који су своја дела сами издали, верујем, нису дошли ни до оних мрвица са књижарске трпезе.

Књижевнички хонорари исувише су незнатни, али од незнатне издавачеве зараде не може се ни очекивати знатан хонорар. Зашто издавачи плаћају писцима појединих школских уџбеника краљевске хонораре, чија се висина пење од 10 до 100.000 динара годишње? Одговор је прост: школском уџбенику је углавном осигурана прођа.

Неколицина књижара-издавача, својим дугогодишњим смишљеним и агилним радом, дошли су до лепих капитала; они су постигли успех, али не помоћу књига из лепе књижевности, већ помоћу школских и других научних дела.

Како су рентабилна издања из лепе књижевности, може се оцена извући из ових података: од 3000 писмених Срба, једва један без великог наметања купи забавну књигу; од 500 школованих, пак, само један одвоји новац за „духовну храну". Због тога, од 700 наших књижара само су њих 7 успели да се ограниче на рад искључиво с књигом, док сви остали поред књига морају да продају школски и канцеларијски материјал, а по мањим варошицама и многе друге артикле. Шта више, данас књижар у мањој варошици уопште скоро и нема рачуна да држи забавну књигу на стоваришту. Да би ово и доказали, послужићемо се калкулацијом трговца:

1 пакет књига у тежини 3 кг просечно стаје	Д	120·—
књижарски попуст 25%	„	30.—
		90·—

Трошкови:

За паковање и пренос од поште	Дин.	3·—	
За поштарину	„	8·—	
За доставу пакета адресанту .	„	3·—	14·—
Укупно:	Дин.		104·—

Према овој калкулацији види се да ће књижар-продавац, ако све књиге прода, имати чисте зараде Динара 16, или: 15%! Кад узмемо у обзир данашње несносне режијске трошкове, као и одвећ високу каматну стопу новца, уверићемо се да је зарада од 15% одвећ малена, нарочито на оним артиклима чија је прођа несигурна.

Поштанска тарифа наплаћује подједнако све трговачке артикле: књигу, свилу, парфем, алкохол, карте за коцку, и т. д.; али, док је експедицији новина учињена пуна пажња, тако да новине пошта разноси само за две паре, дотле један табак научног или забавног штива треба платити 12 пута више. Новине и књиге служе једном истом циљу, само у два разна правца, па какав је разлог да су експедицији новина учињене све олакшице, а књизи ниједна? Новинари су пре доношења ове несносне поштанске тарифе осули били, као по команди, паклену паљбу, доказујући потребу да тарифа не оптерећује новине, *а књижевници, са свима својим клубовима и удружењима ћутали су као заливени.* Можда су г. г. књижевници мислили да експедиционе трошкове књиге сносе читаоци. Али, то не стоји. Књига је једини трговачки артикал чији експедициони трошкови падају на терет њеног продавца. Јер, док трговац на сваку другу робу урачунава све учињене трошкове, па више свега и своју зараду, — продавац књиге, књижар, мора књигу продавати по цени која је од њеног издавача означена, без обзира на учињене трошкове. Из ових, а и других, разлога, све државе у којима се о књизи и њеној улози води рачуна, ублажују поштанске тарифе за експедицију књига. Тако су недавно Сједињене Америчке Државе, измениле своју поштанску тарифу: док је на све артикле ударена знатна повишица, књига је остављена на миру.

Поред високих ставова, наша поштанска тарифа има и много других незгода, које осетно погађају књигу. Између многих, ми ћемо један навести. Неко поручи известан број књига; када пакет с књигама стигне, поручилац је одсутан или није

при новцу; после 14 дана (колико ће пакет лежати на пошти), кад поручилац дође да подигне пакет, он види да је откупна цена пакета знатно порасла, услед урачунате лежарине, и неће да прими пакета; пошта сад враћа пакет пошиљаоцу, са урачунатом пуном таксом за повраћај, доставу и лежарину. Тај рачун износи толико да пошиљац, обично издавач, сад нема рачуна да прими сопствену робу. Да бисмо читаоце уверили у апсурдност поштанске тарифе, навешћемо један истинит случај. Издавач је, уз доплату од 226 динара, послао у Скопље један пакет књига. После месец дана пошта је вратила исти пакет са овим трошковима:

Поштарина за повраћај пакета	Дин.	25·—
„ „ доставу пакета	„	3·—
Лежарина пакета	„	116·—
Укупно:	Дин.	144·—

Треба напоменути да висина доплатног износа од 226 дин. није и вредност књига; та висина је толико нарасла, јер је издавач урачунао 31 дин. за поштанске и друге трошкове, а вредност књига износи само 195 дин.; међутим, ово је продајна вредност, а стварна, инвентарна, вредност мања је за 30% (колико издавач мора да заради). Према томе, вредност књига за издавача представља само 136·50 дин., и јасно је, дакле, да он нема рачуна да пакет подигне с поште. А када знамо да се књига са 90% растура преко поште, онда је разумљиво да су и враћања пакета врло честа. Неминовна је потреба да се поштанске таксе за експедицију књига смање.

Г. Кашанин писмено, а и многи други усмено, прекоревају наше издаваче што у јачој мери не издају оригиналну књижевност, доказујући да, на пример, „Нечиста крв“ не уступа ни једном страном роману, и да имена савремених књижевника: Андрића, Крлеже, Васића, Томашића, Ковачевића, Крклеца, Максимовићеве, Живадиновића, Миличића, Кашанина, Машића, и др., удружена са старијим, још активним књижевницима, као што су: Дучић, Назор, Секулићева, Домјанић, Визнер, В. Петровић и др., представљају књижевне величине које су боље од књижевника из прошлих периода. Ми то не споримо, напротив: искрено се радујемо кад видимо да су млађи напреднији од старијих. Ми ценимо њихова дела, али са жаљењем морамо констатовати да су наше праве књижевничке величине исувише

мало дале, тако мало да је све укупно мало и за једног јединог издавача, а мало и за читалачку публику једне истински културне државе, која би по бројном стању била равна једној данашњој мањој области,

Ниједно књижевно дело од праве вредности није остало нештампано, и неправедно упућени прекори издавачима не могу се разумети. Ала, ако се прекори упућују издавачима што не издају све што ко нуди, заборавља се да би се издавачи, кад би тако радили, у већини случајева огрешили о књижевност.

Најзад, неразумљив је борбени став наших квижевника према преводној књижевности. Они заборављају да се потрошња не управља према производњи, већ производња према потрошњи. Можда би овај однос у издавачком послу могао бити нешто мало друкчији, али у том случају издавачи би морали имати знатно већи избор оригиналних радова на расположењу. Сем тога, књижевници би се морали и сами потрудити да у у нашем свету развијају више пажње и љубави према националној књижевности, да га убеде да је срамота читати дела страних аутора пре но што се прочитају сва дела наших књижевника. Шта више, нама се чини да само уображена отменост тежи да прочита све оно што је, рецимо, један Анатал Франс написао, а не тежи и неће да прочита сва дела ма кога нашег књижевника. Ту болест нашег света наши су књижевници дужни и позвани да лече. Колико је она ухватила корена, навешћемо један конкретан случај: један књижар-издавач, пошто је дао у штампу два дела: једно оригинално и једно преводно, бацио се на рекламу. Прво путем огласима у новинама и часописима; затим је послао 5000 ковертираних књижевних огласа. После 50 дана, реклама је показала ове резултате: за оригинално дело дошло је поруџбина 427, а за преводно 1134.

*

За кризу наше књиге књижари су далеко мање одговорни него ова три чиниоца: Министарство Просвете, књижевници, и наша штампа.

Пре сваке критике рада Министарства Просвете, изнећемо шта је рекао државник и јавни радник пок. Стојан Протић о улози тога надлештва у ширењу књиге: „Министарство Просвете, које има задатак бринути се о ширењу просвете у народ, те коме, по томе, мора на срцу лежати и напредак и развитак књижарске трговине, могло би и требало би да буде иницијатор

ономе што држава од своје стране треба да чини за књижарску трговину, иницијатор у том смислу, да код надлежних министарстава и управа покреће отклањање оних сметња које би развитак и напредовање књижарске трговине спречавале, а које би отклањање у моћи и сфери државне власти било".

Ако се осврнемо на недаће у књижарској трговини, које је Министарство Просвете могло једним потезом пера уклонити, закључићемо да је то Министарство избацило из своје надлежности старање о напретку књижарске трговине. Тих дужности према књизи оно има толико да би требало основати и засебно одељење за књижарство, поред одељења за уметност и за народно просвећивање.

Извор грешака и сметња је у несавременим законима и у неизвршавању законских одредаба. Тако, у „Закону о Књижарској Радњи", који је донет још 14. јула 1878., у чл. 6., наметнута је књижарима ова дужност: „Каквих школа има у ком округу, таквих школских књига и других потреба мора бити увек у свакој књижари тога округа". Да би ова законска одредба била оправдана, требало је и школама ставити у дужност да књиге морају набављати само у књижарама свога округа, (још боље, свога среза). На тај начин, не само да би једна дужност добила и одговарајуће право, него би се омогућила књижарева стабилност у сресним варошицама, а избегле би се несолидне спекулације појединих књижара и управитеља школа. У том случају, на место „двомесечара" дошли би „годишњи" књижари, са којима би и друге књиге, сем уџбеника, добиле полета.

Према Закону о Народној Библиотеци, издавачи су дужни од сваког издања уступити библиотеци 5 примерака; у послератном времену овај порез у натури је, министарском наредбом, повећан од 5 на 7 примерака. За ту жртву, законодавац је ставио у дужност Народној Библиотеци да сваке године издаје библиографију примљених дела. Издавачи се морају придржавати законских одредаба, а Народна Библиотека? Она гази све одредбе, јер има више од 25 година како је закон ступио на снагу, а она није доспела ни да почне своју библиографију.

При доношењу Закона о Радњама, 29. јуна 1910. године, Министарство Просвете није нашло за нужно да и једну одредбу унесе у корист књижарске трговине. Због тога је данас, кад и неписмено лице може постати књижар, и морао завладати хаос у књижарству.

Уставна одредба да је књига слободна, тумачи се погрешно и од оних који су позвани да уставне одредбе правилно тумаче и спроводе. Тако, малопродаје дувана и улични продавци књигу продају и радним и недељним и празничним данима, док правним књижарима Закон о Радњама не дозвољава такав поступак. Поред овога има још многих аномалија. Многи срески и окружни поглавари, у областима изван граница предратне Србије, силом своје власти натерују општине код кога ће за своје школе књиге набавити, а где сумњају у послушност, тамо се изрично наређује да попуњене поруџбине њима директно достављају. Овим поступком гази се аутономија општинска, уноси неред у књижарску трговину, и свесно омета цветање књижевности.

Према раду наших државних штампарија могло би се мислити да се још нисмо ујединили. Државна Штампарија у Београду продаје своја издања са попустом само преко повлашћених књижара; Земаљска Наклада Школских Књига у Загребу продаје своја издања са попустом и преко књижара и преко општина, а Државна Штампарија у Сарајеву уопште не продаје своја издања преко књижара. Што се тиче начина растурања издања, београдска Државна Штампарија једина правилно поступа, али она обилује другим апсурдностима: књижарима из Србије сноси она поштанске трошкове, а сви остали књижари морају поштанске трошкове сами сносити.

Висока, боље речено несносна, поштанска тарифа, која је са 50% смањила растурање књига, могла је тако осакатити књигу само немаром Министарства Просвете. Да је оно водило рачуна о књизи и књижевности, и о књижевницима и књижарима, нашло би пута и начина да убеди Министарство Пошта да просветни интереси диктују да се тарифа за експедицију књига ублажи.

Круна невоља је немање закона о књижарским радњама, који би предвидео и регулисао све правне односе, и завео ред и поредак. Од свога закона књижарство очекује врло много, и не само за себе него и за књижевност, којој оно служи.

По свима овим невољама и неправилностима, Књижарско Удружење неуморно је радило на отклањању сметња. Али, како није наилазило на потребно разумевање ни у Министарству Просвете, ни код књижевника и штампе, дошло је до закључка да сви ти фактори нису довољно обавештени, па је преко двојице начелника Уметничког Одељења покушавало да сазове

конференцију књижевника, књижара и свих јавних радника. Господа начелници су показивали пуну готовост, али до конференције није дошло.

Побројане недаће не траже неке немогуће жртве. Мало добре воље и љубави, па да се за 24 часа уклоне. И оног часа кад се нађе човек који ће ове сметње уклонити, нашој књижевности поћиће набоље. Наши књижевници ће другачије гледати на књижаре, и сами ће се смејати својој данашњој грозници у којој су могли гледати баука за књижевност у књижарима, у оним људима који су се књизи посветили и од ње живе.

Објективан посматрач, па ма то био и нападани књижар, не може а да се на неправедне нападе наших књижевника сажаљиво не осврне и потражи узрок њиховој љутњи. Тај узрок лежи у њиховом оправданом незадовољству са судбином. Они воле књижевност, посветили су јој се, и разумеју тај свој посао. Вређа их кад чују неоправдане снобовске похвале о извиканим величинама. Они су читали домаће и стране писце у оригиналу, умеју да повуку разлику, и с правом се љуте на непозвана мишљења. Знају колико би високо место њихова дела заузела у очима драгих сународника, да су их они „превели" од каквог писца чије име не може лако да се прочита, па још да су о свом писцу донели предговор пун славопојки. Не само да их буни, него то задире и у моралне и материјалне интересе њихове. Тако раздражени, природно је што траже кривца својим недаћама. Први с ким се у послу сретну, несретни књижари, добро извуку. Некад су извлачили само усмено, нешто очи у очи а много више иза леђа, — а сад ево и писмено.

Стрпљиви читаоци видели су, из свега изложенога, да ђаво (овде, књижар) није тако црн као што га сликају (књижевници). Књижар не престаје бити на првом месту пословни човек, који мора водити рачуна о себи и својим интересима, — утолико пре што неке безрачунске жртве с његове стране ни најмање не би користиле ни књижевности ни књижевницима. Напротив, многом нашем књижару требало би пожелети што више чисто трговачких особина: уредност у кореспонденцији, испорукама и обрачунима, и, на првом месту, познавање своје робе.

Али, доста о књижарима. Ако је до грдњи, било их је, а биће их, можда, још од књижевника; ако је до одбране, могло би се помислити да су ови редови нека адвокатска одбрана. Боље је рећи коју више о књижевницима.

Писац води рачуна о делу углавном док је оно још непродат рукопис; а било би лепо да се они интересују и даљом судбином својих производа. Уколико би то старање било више другарством и другарском солидарношћу прожето, утолико би било корисније. Да књижевничке организације подупру књижаре у борби противу нових намета на књигу, противу прописа који ометају брзину у раду, и т. д., — они никоме не би учинили већу услугу него себи самима. Када би покушали да пронађу у новим делима добре стране, и да их износе бар за прва три-четири месеца после појаве књиге, остављајући да изрекну свој крајњи суд тек после тога рока, — они би, на тај начин, омогућили књижарима да од сваког дела продаду колико им треба за покриће издања, и то би им отворило апетит за тражење дела. Зар то не би унапређивало књижевност? Од таквог рада било би и других користи. Крајњи судови, донети тек после пола године, били би далеко сређенији и озбиљнији. Похвале би се казивале опрезније, али и поузданије; покуде би биле проученије и одлучније. Вредности би биле оправдане и утврђене, а неспособности отклоњене из књижевности.

И још нешто! Писци наносе себи штету тиме што су се поделили на ускогруде „школе" и „групе", које често, кад једне о другима износе суд, забораве на опште књижевне интересе. Том својом поделом они не само да распарчавају и онако малобројне читаоце, него убијају у њима поверење не само у вредност противничких школа него и у своју рођену.

Књижевници, заједно са штампом, имају далеко више веза него књижари. Када би писци, прожети тим духом солидарности, употребили штампу у корист књижевности, њихова моћ би се брзо осетила. Данас штампа, као што се зна, не чини све што би могла за књижевни процват. Новине чита цео свет. Ако оне скрећу пажњу на неку ствар, свет ће о том и мислити. После Рата наше новине посвећују спорту, филму, криминалу, и чему још не, далеко већу пажњу него књизи. Било је књига од којих су издавачи по 300 примерака разаслали листовима бесплатно „на приказ", и једва ако су се њих десетак одазвали тој својој културној дужности. За забаву својих читалаца новине проналазе занимљивости у животу многих ефемерних филмских јунака, спортиста, послератних богаташа, и кога још не, а забављају на биографије књижевника чији су животи и далеко

нужнији и далеко занимљивији. Поред те здраве забаве било би и користи. Упознавши писце, свет би се заинтересовао и за њихове књиге.

Сваки од ових, и још многих других, узрока, сам за себе, не би могао довести нашу књижевност у њено данашње стање, али сви укупно учинили су то. Ко жели да се стање поправи, мора настојати да их отклони све, или бар они који од њега зависе. Међутим, ми такве тежње нигде и не наслућујемо.

Књижарско Удружење С. Х. С., према решењу своје главне скупштине, морало је ове године приредити изложбу целокупне наше књижевне производње. Кад су се књижари обратили нашем Универзитету за салу, речено им је да се сала може добити уз цепу од 500. динара дневно.

Како је, према правилима Књижарског Удружења С. Х. С. сваки књижар-издавач дужан послати за библиотеку удружења по два примерка од сваког свога издања, то се већ досад прикупио леп број књига. Али, како је Удружење младо и не располаже довољним материјалним средствима, обратило се Академији Наука молбом да она уступи удружењу једну повећу собу за библиотеку, којом би се бесплатно служили и књижевници, и студенти, и ђаци. На ову молбу господа академици нису нашли за сходно ни да одговоре!

Лекари веле: чим се код болесника утврди тачна дијагноза, одмах се и лечење нашло. Као секретар Књижарског Удружења, и као одан слуга књижевности, изнео сам објективно и непристрасно недаће од којих пати књижевност, књижевници, књижари, па и само народно просвећивање, верујући да сам самим тим поштено одговорио својој дужности.

Душан Славић

О ЛЕПОТИ

ПОКУШАЈ ЈЕДНЕ БИОЛОШКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ ЛЕПОГА (2)

Свемир као позадина душе и школа лепоте

— Природа као објективни фактор у формацији нашег смисла за лепо. — Облици, боје, звуци, правилност и ритам природе. — Природа као узор за све уметности. —

СВЕМИР **има извесне особине које су могле, током еволуције духа, израдити у психофизиолошкој организацији човековој естетски смисао и осећање. Позорница у којој је постао и где живи свет бића и човек, на својој планети, појављује се, преко чула и мозга, у нашој свести, као једно неизмерно и величајно пространство, дубоки, прозрачни, плави простор кроз који даномице, као силно и усијано божанство у које се не да гледати, кружи велико, сјајно, жарко сунце, извор и источник живота, лијући кроз вечност светлост и топлоту, обасјавајући равни и планине, мора и реке, и многобројне синове и кћери земље. Свакога пролећа, палећи новом снагом, као животодавни Бог, оно буди из притајених дубина заспали живот са свима његовим небројеним, разноликим, шареним бићима, живим и немирним кретањем и усхићеним, кликтавим гласовима и све то, пробуђено и распаљено сунцем и чежњом која, са соковима, струји кроз телеса, отпочиње поново да живи живот и да се подаје великом и страсном обнављању, љубави.**

Свакога сунчаног дана, навештај скорог доласка сунчева природа слави сјајном и узвишеном светковином.

После тамне, сањиве и мирне ноћи, у праскозорје, уз победну песму петлова која, у једном радосном crescendu **одјекује са свих страна, гонећи бледе и чудне сенке ноћне које,**

као сабласти, нестају и губе се, у краткој борби таме и светлости, побеђује сунце. Оно се издиже полако иза још тамног хоризонта који је, одједном, почео бледети и разастире по небу, као навештај тријумфалног доласка, рујно и пламено црвенило које се прелива у безброј нијанса живих, јасних, светлих боја.

Или, као понекад, из незнаног понора иза мрачног истока сукљају пламенови огромног, усијаног, подземног жара који све јаче букти, пробијајући местимице тешки, густи, тамно модри облачни застор, порубљен сребрним, златним, пурпурним и блиставим рубом, док сав шарени свет јутарњих облака, велике грудве снега, колутови дима, брежуљци, острва која облаци простиру по плавом небеском мору, сјаји озарен ружичастим одблеском.

И, најзад, изрони, крупно, ватрено, јарко, просипајући потоке светлости, будећи заспали свет живих, изазивајући кретања, послове, вреву, жагор, бриге, борбе, радости. Почиње дан . . . .

И после небеског похода, уморно, зађе, остављајући на смирају, као траг, велику ватру којом западно небо, широм свег видика, гори, док се све на земљи полако смирује, заморена бића умукну и притаје се и ноћ, палећи у модрим, замраченим висинама своје трептаве звездане светлости као разбацане прегршти издробљеног злата, полако долази . . . .

Ноћ. Звездана, тиха, тамна. Земља и живот спавају. Од свуда, са неба, из земље, из свемира долази уздржани, једва чујни дах ноћи, онај чудни шум којим ноћ дише. Дубоку ноћну тишину прекида само сетна песма зрикавца и лавеж паса који се губи и изумире. Поглед човеков, губећи из вида видљиве облике земне увијене у непровидну таму, диже се у осветљене, загонетне, неизрециво чудне и далеке висине небеске, где се колутају и трепере сви небески светови, вечити, непребројиви. Отвара се исконска, језива, неразумљива тајна света и бића и лебди кроз звездану ноћ . . . .

Никада створ обдарен свешћу није изразио тајанствену, силну и свештену лепоту којом, у звездане ноћи, све наше биће трепери. Сви људски изрази и најплеменитија речитост нашег језика слаба је и бледа да изразе то осећање надземаљске, божје лепоте. Једино, можда, музика која не говори разуму и која као да није земаљска. Језик, речи кидају, мрве, дробе, хладе осећања, расточавајући их у бледе, апстрактне, интелектуалне појмове, који осећања оживљују тек преко интелектуал-

них асоцијација. Језик музике је меки, флуидни, али силни и необично богати језик тонова који преносе осећања директно у душу, без посредовања разума. Музика носи емоције још живе, топле, потпуне, нерашчлањене, које, као живе силе, струје, преко уха, одмах у душу и поджижу и пале саму чисту и дубоку осећајност и занос.

У ноћи обасјане месечином земља има зачарану и плаву светлост и боју бајке и сна. Све ствари и облици, преливене и упола осветљене месечином, чине се као фантоми и привиђења. А горе, високо на своду, пловећи кроз тамну пучину небеску, сјаји месец, стари чаробник ноћи, сведок дубоких тајни, љубави, нежности и сањарија.

Тако се нама објављује свемир, који носи у себи земљу, једног од својих вечитих путника и на њој живот и човека са његовим дивним, немирним, пријемљивим и стваралачким духом.

Необуздана и исполинска креативна снага универзума је у исти мах и формативна Основне јединке свемира, сунца, планете, звезде, месеци имају углавном правилан облик који ми видимо као потпуно правилан геометријски облик кугле. Вечита кретања небеских тела кроз простор и време су правилна, ритмична и по правилним геометријским путањама. Сва кретања небеских тела дају утисак једне божанске хармоније. Периодична и правилна редања дневa и ноћи, месечевих мена и годишњих доба имају вечити правилан ритам. Читав свемир е правилан, ритмичан, симетричан и хармоничан. Укратко, статика и динамика свемира је правилна и константна.

Правилност и ритам свемира долази до израза и у организацији нашег телесног и душевног бића, њиховог склопа и динамике.

Свемир је пун светлости и једноставних боја и пун хармонија боја и контраста светлости и таме. Мрак ноћног свода и светлост звезда је један од таквих величајних контраста. Тама хоризонта и живо и сјајно црвенило сунчевог истока и запада као контраст, и хармонија свих боја тога црвенила. Хармонија дугиних боја. Контраст мрачног, наоблаченог свода и блештаве светлости мање. И много других.

Свемир, шира постојбина човека, је несвестан али недостижан циновски уметник. Његове громадне скулптуре су сунца и звезде. Његове слике слика по небу сунце и ме ец Његова архитектура је склоп звезданог свода. Његове божанске плесове

играју звезде небеске. Његове драме су постанак, развитак и пропаст васионских светова и њихово сјурвавање у бездани понор. Његова музика је грмљавина, громови и оркани. Његова поезија ноћ, месечина и њутљива светлост звезда . . . .

Уметност свемира је вечита и, насупрот уметностима људским, универзална. Све расе и сви укуси, кроз сва времена и све историје, налазили су у њој узор, упијали жудним чулима и мозгом његове облике, боје и ритам и све је то оставило на формацију њиховог естетског смисла и њихове уметности свој дубоки отисак. И земља, део свемира, ужа домовина човечанства, је, у мртвој и у живој природи, ненадмашан уметник. За све уметности, просторне и временске које је стваралачка машта човекова нагонски и интуитивно саградила, природа пружа безброј неисцрпних узора који су вековима, несвесно али неодољиво, утицали на изградњу наше естетичке душевне организације.

Море. Огромна, њудљива, немилостива сила, вечно немирна и променљива. Када је, у сјајне сунчане дане, мирно, оно је недогледна, непомична, равна и блистава површина, плава и ведра као небо, једна питома маса силне, широке, бездане, бескрајне воде, и при каменитим обалама кристално провидна. А када се небо замути и ветрови почну да дижу узбуњене, запенушене, црне водене масе које се, узбуркане, прегоне и са хуком ударају о стеновите обале, оно се претвара у страшну, претећу, непријатељску силу која буди ужас и немир. Или, у мрачној ноћи, када са високе, стеновите, окомите обале поглед пада у црни, злослутни, дубоки понор који потмуло бруји, запљускујући у дубини излокано и издубљено стење, брбоће, ромори, пљуска, шушти и хукти, као да хиљаде морских чудовишта мешају своје чудне гласове у подлоканим обалским пећинама. Сва је пучина једна тмаста, невидљива, бучна дубина која се само наслућује и тек у даљини игра на лаким таласима одсјај са куле светиље. И месец, пробијајући кроз лиснато грање на обалама, баца на мрачну површину дуге, бледе, танке зрачне пруге које, као авети, играју поврх црних вода....

Море је одувек имало веома снажан утицај на људску душу. Оно је често предмет човекове уметности.

Цела природа у свима својим небројеним манифестацијама је једна импозантна галерија слика, пејсажа, скулптура, једна огромна изложба грађевина и вечити концерт симфонија, изражених њеном спонтаном и силном творачком моћи.

*

Широке, отворене, веселе, плодне равнице са зрелим житом које се, као жежено злато, жути и таласа, у сунцу, прошарано живим и оштрим бојама пољског цвећа.

Суморни, тамни, огромни планински масиви, са снежним врховима који блеште, са циновском архитектоником која се пење под облаке.

Сочне, зелене, влажне ливаде које одишу свежином и бујношћу, са ваздухом густим као течност од испарења и лаке, прозрачне магле која лебди над травом.

Шумне и полумрачне лиснате шуме чије море лишћа вечито шумори.

Високе, безгласне јелове и борове шуме, мирне и свечане као храмови.

Водопади са огромним стубовима водених маса које се, уз заглушну хуку, вечито сручују из висине, правећи, у дну, огромне, узбуркане, запењене вртлоге.

Велике, моћне реке које у своме неодољивом току, као живот, одлазе у неповрат.

Мирна, хладна горска језера са тамно зеленим сјајем горâ које се огледају у водама.

Бели, хладни, снежни зимски пејсажи, где је све у природи помрло, где је сваки дах и шум, заједно са потоцима и језерима, замро, слеђен, док поврх белих видика, са студеним маглама или са безгласним падањем снега, плови мртва, нечујна тишина, уз једва приметни шум снега који, на махове, пада са грања полеглог под белим теретом.

Скулптуре које је, кроз небројене векове, природа извајала су жива бића, фауна и флора.

И док су скулптуре људи неме, непокретне и мртве, са душом која се само наслућује, кроз њихове камените, угашене очи, из хладног камена, скулптуре природе су живи узори кроз чије тело струје сокови, играју живци и кључа топла и немирна крв.

Оне се, у фауни, крећу, боре, страдају и воле.

И, као људи, осећају и мисле, радују се и пате и говоре. И плачу . . . .

Природа никад није безгласна. У њој вечито брује многобројни шумови из природе и гласови и крици из живота.

Потмула и злокобна грмљавина.

Жестоки прасак грома који пролама и заглушује.

Фијуци и хукови ветрова ураганâ и бурâ.

Шум рекâ и слапова. Жубор потокâ.

Лавеж паса; песма птицâ; и, најзад, радосно или сетно брујање звона; говор, песма, уздаси, јецања, плач и нарицања људи.

Па и ноћу, када се све живо стиша и ућути, ноћ хуји полако, тихо, свечано.

Све су то ставови универзалне природне симфоније.

У формацији целога живог света са свима његовим варијацијама, у фауни и флори, чији се број пење на много стотина хиљада, долазе до израза принципи извесне правилности форме. Као небеска тела, као правилни, геометријски облици кристала, снежних пахуљица, ледених грана на стаклу зими, и телесне форме живих бића имају константан тип форме. То је пропорција и билатерална симетрија. Тако изгледа просторни, архитектонски склоп живога света.

Временски, у астрономским и физиолошким појавама показује се ред и ритам. Као окретање земље око своје осовине и око сунца, удари срца, дисање, ход живих бића, певање птица, њихово махање крилима у лету, ход, говор људи, периодично наступање потребе за храном, сном и т. д. су ритмични, и у нормалним приликама, постојани.

Статика и динамика живих бића, као и читавог свемира, је правилна и константна.

Све се то понавља и у психофизиолошкој конституцији човека, његовог духа и у свима духовним стварањима и, нарочито, у уметности. Из вечитога додира са природом и из унутарњих прирођених психичких и физичких предиспозиција развио се и човеков смисао и укус за правилност, пропорцију, симетрију облика и ритам просторни и временски.

Правилна форма и изглед живих бића нису неопходно корисни по живот јер не служе непосредно одржању јединки у борби за опстанак као, на пример: снага, хитрина, канџе, рогови и т. д. Поред облика, има још читав низ особина живих бића које нису неопходне по одржање јединке.

То је боја и шаренило цвећа и његов мирис. Боја и шаренило перја у птица и њихов глас којим певају своје спонтане песме. То су, даље, особине које служе као украс сполова. Већином виши стас, достојанствено држање, шареније перје, грива у лава, иницијатива и активност карактера, и т. д. као „вечито мушко".

Грациозност, умиљатост, љупка и мања тела и т. д., као „вечито женско".

Све те особине, изглед, облици, боје, мириси, звуци, не служећи директно опстанку индивидуа, имају значајан биолошки смисао, стојећи у служби одржања врсте. Све оне украшују полове ради привлачности у љубави и оплођењу.

Оне, уједно, и у човековој уметности имају веома важну улогу као објективни услови лепоте. И уметност, често, стоји у служби љубави. Љубав је најважнији мотив примитивних уметности.

У формацији човека, његовог племенитог и префињеног тела — реч је о цивилизованом човеку чије је тело служило као узор уметности — природа се показује у своме највишем, несвесно-уметничком квалитету.

Већ деца са својим љупким и благим, малим облицима, својим безазленим и свежим детињским лицима и држањем буде у души нежна осећања лепоте и самилости.

Одрасло младо људско тело, у напону снаге и једрине, са својом правилном и пропорционалном структуром; својим финим, племенитим и правилним лицем на коме се огледа интелигенција; са својим дубоким и живим очима кроз које као да избија душа; својом белом, топлом и баршунастом пути под којом, у врелим млазевима, струји црвена крв, дајући кожи румену нијансу; својим усправним, достојанственим ходом значи у скулптури живих бића највиши степен еволуције. Ово није „таштина врсте, да је нама само човек леп". Леп је и лав, цар фауне, огроман и поносит, са својом гордом главом окруњеном гривом. И многе друге феле из огромнога царства живих. Али је човек на врху.

Читав свемир је, као што видимо, стајао човеку пред очима, у току еволуције, са свима својим творевинама и створењима, свима облицима, бојама, звуцима и ритмом и оставио тако на формацију његове психофизиолошке структуре, његовог смисла за лепо, укуса и његове естетичке осетљивости своје неизгладиве трагове.

Поред природе, људско друштво и његов живот са свима снажним таласањима својих појава утицао је, кроз столећа, на развиће и остварење човекове душе. Наслеђе, предање, васпитање, културни утицаји средине, културни утицаји других раса; вечити, крепки, богати живот, пун догађаја, борби, опасности,

јаких узбуђења, радосних и трагичних варијација, развијао је интензивно наше душевне моћи, нагонске, мислене, осећајне, наше јаке животне страсти које су основ наше нарави и које узимају учешћа у свима нашим естетским доживљавањима и стварањима.

Уз раскошну, боговску лепоту високог небеског круга и свих земних видика и отмену лепоту људског тела, душа човечја, светла и мрачна, са својом узвишеношћу и својом низином, са дахом божанства, понекад, и, често, сатанском злости, са свима скалама својих покрета, са свом својом ширином и дубином, ушла је, као главни и вечни предмет, у човекову уметност.

Категорија свесно лепог, развијен естетски смисао је категорија чисто човечја и то само у његовом вишем и највишем душевном развитку.

Животиње, ниже расе људске, деца и необразоване масе културних раса имају извесних, нагонски угодних, задовољстава, која — као што ћемо видети, — не стоје непосредно у служби самоодржања. Чиста лепота, као и чиста, научна или филозофска, истина, и као и други најплеменитији изрази наше психофизиолошке активности су производ високог узлета људског духа у еволуцији.

Д-р Љубомир Савковић

V

ТЕЖЊА ЗА симболичним изразом и за истицањем музикалних елемената језика и стиха била је код П. К. Јаворова један део његовога Ја, и он је по њој стварао, спонтано и инстинктивно, не питајући и не размишљајући зашто се његово стварање заодева у ту, тако рећи, иматеријалну форму. Или боље: он је, певајући о самом себи, о својој души и о своме животу, певао колективну душу Балкана и дао највећи доказ да је мелодични облик једини прави израз Балкана и његовог богумилског и хајдучког духа.

Симболизам, као школа са одређеним догмама и са љутом анатемом против свих иноверника, не потиче, међутим, од Јаворова. Он се појавио у доба најживљег Јаворовљевог стварања; али симболисти нису марили за дубоку везу која је скоро све њихове теорије и рецепте спајала са живим извором Јаворовљеве поезије. Нису осетили да је Јаворов све за чим су они чезнули и тежили носио у себи, постижући нагонски и природно оне резултате до којих су они, — Т. Трајанов, Љ. Стојанов и други — стизали тек систематским рашчлањивањем и помоћу објашњавајућих конструкција. Догматички симболизам потекао је, заправо, из истог, народног врела, иако — не само на први поглед — може изгледати као проста копија и сувишна имитација. Али, место да се одмах с почетка веже за ону снагу што је покретала необуздану младост Христа Ботева, за онај балкански бол који је створио величину Јаворовљеву, па да, у потпуном додиру са домаћим духом, пође у сусрет Западу, — бугарски је симболизам учинио обратно. Он се одмах бацио у вртлог европских уметничких теорија и школа, примајући и добро и зло, директно и индиректно, од Француза, и од Немаца, и од Руса. Прионуо је уз ону тешку, експерименталну поетску науку која је од модерних Руса — Бањмонта, Брјусова и др.

— направила стаклену башту егзотичне лепоте и елеганције, лепоте која, увек, тек онда постаје плодна када је на родноме тлу и када се сједини са уметничким инстинктом рођеног народа. Да имају смисла и осећања за суштину националног уметничког духа, то су бугарски симболисти јасно доказали својом доцнијом еволуцијом; али њихова поезија никада није од потресне непосредности, и дошла је до свога балканског облика много више опитом него чулом и доживљајем. Зато је значај бугарског симболизма пре свега у форми, где је својим експерименталним тесањем открио много нових могућности и оригиналних ритмичких и звуковних обрта. Идејни круг симболизма не разликује се, међутим, скоро никако од теорија разних европских симболистичких, декадентских и неоромантичарских школа. Једино се идеја о културно — уметничкој синтези појављује више спонтано, више самим делом него речима; она је тесно спојена и са формалним назорима симболиста, и са њиховим схваћањем Балкана и његове прошлости. Формална је синтеза свакако увек више наглашена него ли сливање европског и балканског душевног садржаја; симболисти, шта више, свесно изражују посебну, балканску целину појмова, што више одвојену од Европе. Али и ту је, као и свуда, данашњи догматички симболизам дао само контуре и идеје будућим генерацијама; у пракси се много шта од тога показало јаловим, промашеним или бар претераним. Но ипак је значај бугарског симболизма, у најширем смислу његовом, толики да се он може узети као данашња фаза бугарске лирике. Јер, симболисти нису само догматичари Трајанов и Стојанов, и њихови ученици. С мање теоретисања, а са више поетске снаге, стварају, у духу модерне балканске музикалности, и највећи бугарски песници иза Јаворова и Славејкова, — Николај Лилиев и Димчо Дебељанов.

Појава догматичног симболизма у бугарској литератури везана је посве за име и рад Теодора *Трајанова* (рођ. 1882. у Татар-Пазарцику). Трајанов је у књижевност ушао врло рано, већ 1899. г.; прва му је збирка „Песен на песните“ (1907.), коју је, у друштву са још неколико млађих песника, објавио у зборнику „Южни цветове“. У тој књизи, која је једна од првих књига симболистичког круга, његов је правац већ довољно обележен. Он му је и даље остао конзеквенто веран, без обзира на нападе и на мање више оправдано неповољне оцене, које су стизале са свих страна, — и то не само из редова стараца и ску-

чених умова. Издао је, до данас, још ове књиге стихова: „Regina Mortua“ (1908.), „Химни и балади“ (1911.), „Български балади“ (1921.), „Песен на песните“ (1923.), и „Романтични песни“ (1926.). Од 1922. издаје и уређује (заједно са Љ. Стојановим) часопис своје групе „Хиперион“.

Да је, поред свега истицања идеологије и филозофије (нарочито у књижици „Песен на песните“ од 1923.), Трајанову и његовим следбеницима главна брига форма, најбоље доказује стално и неуморно тесање и прерађивање старијих песама. Има ту песама које прелазе из збирке у збирку, а у свакој имају друкчији облик, понегде чак и други смисао. Књига „Романтични песни“, углавном, није ништа друго до темељна прерада књиге од 1911., са нешто додатих нових стихова. „Химни и балади“ (1911.), опет, већим делом састоје се из песама прерађених и преузетих из „Regina Mortua“. Једино готово посве ново дело Теодора Трајанова јесу „Български балади“; оне су, уједно, сигурно најбоље што је он написао. Ту је он, иза многих лутања и тражења, успео да нађе додир са балканском душом, и да, дакако у извесној мери само, створи неку синтезу балканске мистике и мелодије са основама европске формалне виртуозности и законитости.

Та је синтеза велика жеља балканског неоромантизма XX века, — жеља врло ретко и врло нејасно изречена, али посве јасна, када се виде дела која она ствара и када се дубље проучи њен смер. Код нас је тим путем кренуо Јован Дучић, оставивши класицизам и монументалну архитектуру, и упознавши се са префињеном формом француских модерниста. Између Дучића од 1901. до 1907., и Тројанова око 1909., има, уопште, много сличности: и у начину певања, и у погледима на уметност, па и у погрешкама. И један и други осећа суштину народне мелодије; обојица су много, много лутали по Западу док су успели да је у западном облику изразе, и да западну форму преобразе у модерну балканску форму. Разлика је, можда, једино та што је Дучић увек стварао без икакве романтичарске свести, не бринући се за теорије и покрете, дочим је Трајанов посве свесно романтичан; он жели да своме уметничком стварању да теоријску подлогу, у виду једне израђене филозофије самога покрета, неке врсте педагошког законика за одгајање симболистичких песника. Дучић се буни против романтизма и „националног“ у уметности; он је, међутим, рођен романтичар, и националнији чак и у

форми но што и сам мисли. За Трајанова се не може рећи да му је романтичност урођена. Али он је умео схватити романтичну природу Балкана, и постао је романтичар — песник апсолутног осећања и мистичне апстрактности — тек мозгом и разумом. Дучић је у првом реду стваралац; Трајанов је, међутим, доктринар и догматичар, и много више мајстор-техничар у формалном погледу, него ли песник који форму даје непосредно из себе. Њему је поетично стварање често мање важно од теоријских калупа, и служи понекад само као доказни материјал или као образац за ову или ону појаву симболизма, како га он схваћа и разлаже. Све његове мане проистичу, углавном, из те секундарности, из усиљавања да се поезија изједначи са унапред израђеном теоријом. Многе песме Теодора Трајанова праве утисак као да су рађене или ради неке лепе и занимљиве техничке комбинације или као пример „симболистичке песме", где би се имали задовољити ови или они параграфи симболизма. Оне су често празне, или усиљено нејасне, или претрпано тешке и декоративне, — једном речи: песме рађене, састављене и написане, али никако испеване. Садржајно су му песме пре „Бугарских балада" скоро увек слабије и безначајне. Главно је форма, која је тим сталним експериментисањем само могла добити, — ако не у непосредности израза, а оно сигурно у чистоћи израде. Потпуно задовољавају ипак само „Български балади". Оне више нису теорија; иза њих стоји истински доживљај једнога човека који је опет нашао родну груду. Уливши своја апокалиптична виђења, пуна балканске мистике, у виртуозну, дугим искуством стечену форму, он је том књигом дао несумњиво најбоље дело ортодоксног бугарског симболизма, дело које није више коментар, него права, рођена уметност.

Форма Теодора Трајанова апсолутно је музикална, — и не само његова, уосталом, него свих симболиста, били они његови следбеници или не. Али то није она музикалност која даје обележје Јаворовљевом стиху. Јаворов је, што се тиче изражавања балканске мелодије, много оригиналнији и свој; она је у његовим стиховима често непомућено јасна, а ипак надасве лична и способна за оличавање и најмањих осећајних прелива једне тако индивидуално-осетљиве душе као што је била његова. Код Трајанова је балканска мелодија тек временом ушла у стих, који није уз њу створен, већ потиче из сталних опита са западним техничким конструкцијама. Трајановљева музи-

калност, упоређена са ритмиком Јаворова, изгледа као фина кујунцијска мрежа према чаробном Хефестовом ткиву. Форма Т. Трајанова чини много конкретнији утисак; и поред свега истицања апсолутно-музикалног елемента и теоријски толико наглашене нејасности контура, она има у себи много строгости и хармоничне изједначености, — две ствари, које јасно указују на примарну европску, а нарочито романску ноту у њој. Јер, тога у правој балканској мелодији никада није било, — бар никада у томе тачно одмереном и распоређеном облику. Јаворов нема окованих, западних строфа. У Трајанова, напротив, преовлађује строга строфа, са одређеним бројем стопа и јасно и конзеквентно проведеним римама, које су главни носиоци музикалних ефеката, поред виртуозно размештених, разнобојних вокала унутар стиха. Новине што их симболизам уноси у бугарску лирику, састоје се, већином, у проналажењу свих могућих нових строфних и ритмичких комбинација, и у мајсторској употреби звуковног материјала. Има у тој версификацији много чега што је било већ и у Јаворова; само што је све систематски разрађено и свесним трудом дотерано скоро до крајњих могућности. Има ту строгих строфа, са звучним и пуним римама; има унутрашњих рима, комплицирано сплетених у један сплет дужих и краћих стихова, који својим обликом дају илузију слободног стиха; има комбинација свих могућих облика стопа. Људмил Стојанов додао је облицима Трајановљевим многу успелу варијанту, нарочито стихове дужих размера. Трајанов је специјално истанчио неколико строфних облика; ту је, на пример, ова вехементна химничка строфа, пуна полета и живости, састављена из јамба и анапеста, са мелодичном каденцом у прва три стиха:

Възлез, осенявай:
О сила нетленна,
Възлез самородна
Из лън и тъма, —
Вовек се прераждай,
Гори въплътена,
Душа животворна
На мопта земя!

(»Заклинание на земята«)

Или ова, сразмерно врло проста, строфа: три осмерца и два седмерца, у трохејском ритму, са римама а в а а в:

Бърза, бързоструйна Струма
Тайна в хладна гръд там,
Бърза, дума не продума,
Само позлатена шума
Влачат бързите стуи.

(»Тайната на Струма«)

По богатству рима и по разноврсности звуковних боја, та је строфа једна од најлепших формалних творевина Т. Трајанова. Пређињеношћу музикалне обраде превазишао га је, уопште, само Николај Лилиев, који је данас најбољи живи бугарски песник. Он је музикалне могућносги бугарског језика индивидуално искористио и израдио скоро до крајњих граница.

Приликом издавања симболистичке антологије „Млада България" (1922.), окарактерисао је главни критичар и теоретичар симболиста, Иван Радославов, програм бугарског симболизма укратко овим речима: „Они (симболисти) иду за тим да из свога дела одстране сваки намештени патос, сваку реторику, сваку доказну логику, сваку јасноћу изображеног предмета, јасноћу која се обично меша са јасноћом свакодневне, новинарске прозе". То су исти назори што су концем XIX века владали код младе песничке генерације Запада. Њима су пошли бугарски симболисти, уверени да код своје куће ништа немају да траже, пошто су све домаће свели на једно: свакодневна новинарска проза, и у пензији и у животу, и у прошлости и у садашњости. Бежећи од сваке јасне контуре, они су, као некада романтичари, по угледу на западне песнике, тражили необичне предмете и далеке крајеве, опијали су се егзотиком невиђеног цвећа и зачараних обала, и стварали су себи садашњост из давне, митске прошлости, даљине и чаробних немогућности бајке. Такав је био Трајанов до око 1910., а с њим и његови ученици. Певао је љубавне песме фантастичним женским бићима, симболима, ћеркама месечевим. Певао је и песме о Богу, и борио се с њим. Али, заправо, ништа није рекао, — дао је само велик број лепих стихова и много тешких, али празних речи и реченица. То је била прва фаза његовог симболизма, фаза тражења. Он се није на томе задржао; упоредо са усавршавањем и оживотворењем облика, ишло је и душевно сазревање његово. Код њега је, најзад, настао исти процес сједињавања формалних елемената Запада са домаћим духом и садржајем, као код нас у Дучића, који је такође са свога ра-

нијег егзотизма прешао на песму своје душе и на славу народне прошлости, Дубровника и Душановог Царства. Основни акорди те природне и зреле носталгије налазе се код Трајанова већ око 1910., далеко пре Балканског Рата. Јер, бегство у мистику средњега века и у тамно наручје роднога краја нису тек проузроковале ратне катастрофе Бугарске у последњем деценију. Оно је више реакција на рационално материјалистичку најезду европске цивилизације XX века; одвраћање од европског материјализма изазвало је, најзад, и ревизију до тада слепо цењених европских вредно ти и узора. Европа је симболистима дала потстрека, дала им је узоре, дала им је скоро и свој облик; они су примали, тежећи да то страно богатство сроде са својим душевним животом и са домаћим изразом. Ма колико понекад код њих превладала чисто западна струја, они су ипак, често и не знајући за то, тражили синтезу. Када је, најзад, војска туђих облика и назора толико постала надмоћна да је, удружена са крутим материјализмом своје цивилизације, захватала већ и најдубље дубине родне душе у њима, они су се повукли у себе, не напуштајући, међутим, тековине што су их до тада стекли. Нашавши спону између душе роднога краја, њеног духовног израза и њене прошлости, с једне, и западне форме и културне мисли, с друге стране, они су дошли на прави пут.

Већ у збирци „Химни и балади" певао је Трајанов о томе повратку мајци, родној земљи црној:

Не търся в мойте песни
Лъжовната утеха,
Ни слепото упорство
На паднал властелин, —

А черната победа
Над сили, що проклеха,
О майко черноземна,
Измжчени ти син.
— — — — — — — —
Потисната отвсжде
В борбата беззаветна
Зове земята родна
Бездомния си син.

И питам се в съмнение,
Дали съм аз избранни
Всред мойто слабо племе,
Понесло огнен кръст, —

Скръбта му да раскрия,
Нанесените рани,
В гърди му да изтъргна
Викът за грозна мъст!

(»Към майка си«)

Ратови који су неколико година доцније букнули, продубили су тај осећај носталгије за мистиком и за спасом у тамним легендама народног веровања. Несреће и материјална пропаст која се у току шест година двапут сурвала на бугарски народ, иза незадрживог, моћног полета првих дана, — примила је код Трајанова у „Бугарским баладама" размере апокалипсе. Ту је све огромно, тамно и тешко, као неком страшном црном песницом притиснуто. Блесне ли која светла зрака, то није ослобођење, него опет само језиви сјај муње и пожара. Све само позива на борбу, дивљу, хајдучку борбу. Ни месечина која обасјава зачараном светлошћу планину и игру русалки и самодива, не умирује; и она само буди и буни и гони, и васкрсава заветну сенку борца Ботева, као што и песник — пророк само бодри народ мрком речју о греху, покајању и спасу у борби и смрти, док кроз ноћ пролазе, ћутке, поворке болних, ојађених мајки. Све је згрчено у крајњем напону вере и клетве, борбе уз Бога и против Бога, безумне молитве и стиснуте песнице. Бог је ту последње уточиште. Али то није онај православни Бог, који зна за опроштење и за благу милост. Трајанов је, иза Николаја Рајнова и Ивана Грозева, један од првих који су васкрсли старо балканско хришћанство, мрку богумилску веру. Бог је ту више онај Страшни Господ из Старога Завета; он убија без милости, јер хоће да спасе свет из канци видљиве сотоне. Он улива у верни свој народ своју невидљиву снагу, даје им моћ својих елемената, вихора и оркана, и пише своје заповести по звездама. Борбом против душмана, против свега стварног и видљивог, заслужује се само милост Господња; с једним акордом дивље, моћне вере у тога богумилског Бога, у штит народа свога, завршава Т. Трајанов књигу „Български балади", довикујући ветровима:

С вик из мрачните подножия
Разтръгнете нощен свод
С реч едничка само: Боже!
Изплачете, що не може
Да изплаче цял народ.

Горка горест погребете!
Да разътрси лъв глава!
На бащите греховете
С гняв да спомнят синовете,
Взряни в звездните слова!

Вейте с ярост непрестана,
Разведрете родна вис!
Цал народ ридай: Осанна!
Разгадайте в песен бранна
Вдъхновена звездопис!

(»Българска песен«)

Богумилска ренесанса, која је за време Рата, а нарочито иза Рата, настала код Бугара, има дубље значење но што би га имала да је само срећно погођена уметничка симболизација. Она је, пре свега, стварна. Ратни су ужаси пробудили и продубили верско осећање, — не у црквеном смислу и не у смислу етике, већ као потенцирано и прекаљено сујеверје. Теозофски покрет захватио је и Бугарску; и, што је карактеристично, слио се са старим богумилством, које данас код Бугара има исти смисао што га је код нас имало, и још га има, Косово. Оно постаје заветна мисао бугарског Средњег Века, и прима све могуће облике, од чисте балканске мистике све до модних европско-азијских духоборских и етичких покрета наших дана. И можда је тај религиозни препород један предзнак за будућност: где лежи основа заједничке, самоникле културе славенског Балкана. Јер ми, Срби, којима је Косово не само борбену снагу одржало, него нам је постало и завет наше вере и симбол нашега хришћанства, — ми ћемо можда једини потпуно моћи појмити дубоку истину те вере у божанство изникло из родне груде и народне историје.

VI

Тешко је говорити о догматичном симболизму у бугарској литератури и о Теодору Трајанову, а не споменути одма и његовог најверније присташу Људмила *Стојанова* (рођ. 1888. у Доспату, у родопским планинама) Већ прва његова књига, „Видения на кръстопжт“ (1914.) има предговор, у коме је Стојанов јасно одредио свој уметнички credo: „У духу и заветима симболизма“. У истом духу писана су и сва доцнија дела: „Меч и слово“ (1916.), „Прамајка“ (1925.), и драме и поеме: „Аполон

и Мидас", „Томирис", „Земя" и друге. Од 1922. Стојанов је сауредник часописа „Хиперион", где је и већину својих поратних радова објавио.

Што Стојанова из основа разликује од Т. Трајанова, с чијим се уметничким назорима његова поезија апсолутно покрива, — то је његов темперамент. Код Трајанова преовлађује рефлексија; Стојанов је чувствен, и још више плах. Он нагиње екстремима, изражавајући себе. Опор је, и суров чак, када пева о борбама и о далекој прошлости, — а зна опет да буде и тих и мек, када говори о љубави. Он је шири и експанзивнији дух него Трајанов: више страст него мисао, више радост и разбуктана веселост него туга која саму себе мучи и раздире. Трајанов је у својој љубавној лирици више фиктиван, и апстрактан у својим предметима. Стојанов пева конкретну, земаљску љубав; романтичност те љубавне лирике скоро је сва у њеном бујном колориту и у чежњи за даљином. Његове су љубавне песме често бурне и страсне, пуне јарких боја и сладострасних узвика. И када су тихе и идиличне, оне су опет трепетаве и блиставе у своме богатству боја, и нимало замишљено — рефлексивне. Такав му је овај сунчани, ведри пасторале о митској љубави Дафниса и Хлоје, — значајан и као типичан пример Стојановљевог схватања античке културе, коју је он увео у поезију бугарског симболизма:

— Дафнис! Дафнис! В утро ранно
Идеш, като светъл бог!
Любовта ми е уханна,
Любовта ми е поток!

— Хлоя! Хлоя! В утро звана,
Чуеш ли приветний рог?
Тук, сред лилийна поляна,
Шепне извор синеок. —

И лети на зова Хлоя.
И, в усойна самота,
Пият млад живот уста,

А далеч, в тръстта, в покоя,
Между стадото, незван,
Броди древний пастир, Пан.

(»Дафнис и Хлоя«)

Стојанова не занима пластичност и ведра симетрија мирних аполонских црта и покрета; он воли само бескрајну орфичку

мелодију, сродну његовоме планинском темпераменту. Његов се антички свет састоји само из вечитих покрета и путовања, — из страсти и осећаја, а не из пластичног, ведрог мира, за који он, као рођен романтичар, нема ни смисла ни чула. Његови су јунаци Јазон и Одисеј, романтични пустолови. Богови су силе, елементи, а не достојанствени владари и идеализована људска бића грчке пластике. Тако он гледа Посејдона само како разара и бесни, ширећи страх и трепет широм пучине:

Разлюля гигантски плещи неизгледен Океян
И тризъбеца ми тласка, и понесе се пиян.

Над безбрежната пустиня, »милост, милост, Посейдон«! —

Молят бледни нереиди и смутения тритон.

(»Посейдон«)

Античке жене, о којима пева Стојанов, то су Хелена и Клеопатра, оваплоћене страсти; а Пенелопу он не узима као ону мудру краљицу Хомерову, она је код Стојанова само јадна, усамљена жена, која, очекујући свога господара, ни на шта друго не мисли до на његов загрљај и на „сладострасни ужас“ његовог пољупца.

Томе схватању античкога света одговара посве начин на који је Љ. Стојанов гледао и дао прошлост свога народа и израз Балкана. Њега је, у ствари, мање занимала верска прошлост. И у бугарском средњем веку он је опазио само романтични борбени покрет; верске осећаје унео је само онда ако су потпуно у складу са мушким принципом борбе. Карактеристично је за њега да се он није задржао само на средњевековним царевима, већ да је посегнуо и у маглу митске скитске прошлости. Ратник Скит, то је његов елемент; он је код Стојанова већи национални симбол него богумилство. Много је казао својом поетичном, богатом драмом „Томирис“, — где кан Исперих, иза дуге и тешке унутарње борбе, убија жену која га задржава, и сав крвав, о исходу сунца, води своје хорде преко Дунава, незнаним пустоловинама у сусрет. Ратник ту побеђује; његова је слава. И у песмама у којима опева царско доба, у првом реду наглашује ратнички дух и витештво мача. Нису то шарене, светле слике царског Трнова из Вазовљевих „Легенди при Царевец“. Нису то турнири, већ љуте, крваве борбе, што их воде мрачни и горди „стари полководци“, јездећи

преко мочварних равни, тамо где су се скупиле дивље хорде, — Печенези, Кумани, Хазари.... Бог је само уточиште у несрећи за честитог борца, — стуб за који се пострадали држи да часно погине и умре, испунивши своју дужност; тако за ослепљену војску Самуилову, или за последњег цара, Ивана Шишмана, који мирно пада, јер му нема равна који би могао да преузме од њега диадем и скиптар, — а смрт и пропаст су воља Господња:

Аз съм последен цар на мойто племе,
На волност царствена последен син;
Аз се венчавах с митри, с диядеми,
Но чашата ми пълна бе с пелин.

Душата ми надмина свойто време,
Затуй. че бях избранник, бях самин;
И никой храбър, никой властелин
От мене скиптъра не ще приеме!

Заспи в праха, душа, в самия ад!
От нас се дигна милостта Господня,
Ний — жители на черна преизподня.
Грядущето е хаос непознат;
И с тежестта си векове грададни
Лежат над нас, сурови, безпощадни.

(»Иван Шишман«)

Теодор Трајанов и Љубмил Стојанов, и ако у главним цртама своје природе врло различити — или, боље, баш због тога — ипак чине једну скоро нераздељиву целину. Контемплативност Трајановљева нашла је у бујном Стојановљевом темпераменту допуну, која је по развитак симболистичке бугарске лирике била више но обичан, епигонистички наставак, као што је, на пример, поезија младих следбеника Трајановљевих, Бојана Дановског или Атанаса Далчева. Стојанов није само преузео и разгранао формалну баштину свога учитеља. Он је донео симболистичком покрету своју импулзивну ширину, дао му је нове хране, и знатно је допунио и проширио његов културни смисао. Није се ограничио само на облик западне уметности, него је обухватио и њене темеље. Стари грчки мит, и грчки дух уопште, дух античке културе. Проширио је појам балканске културе и на Олимп, или, боље, на орфичку мистику Олимпа. Додао је Трајановљевој синтези Запада и Балкана још бескрајну

ведрину и пијану лепоту јелинскога сунца и мора, и с друге стране, смеђу боју степе и победно — тврди звук номадскога копита. Идеја о синтези продубљена је тим ширим схватањем; она неће само сједињење данашњих облика тих култура, него стапањем њихових корена у једну хармоничну целину жели да постигне што дубљу и истинитију подлогу за будући развој. Још једном ваља нагласити да је пут којим су, иза првих својих лутања, пошли догматички симболисти, несумњиво добар. Но њихов рад значи ипак само почетак, и ништа скоро више. Будуће генерације имаће да остваре мисију балканског XX века: потпуну синтезу, која ће одговарати посве величини замисли о самосталној балканској култури. Деломице се ту и тамо код Трајанова и Стојанова наслућује њен будући уметнички облик. Но они остају ипак само етапа, ако не прва, а оно сигурно једна од првих. Можда ће у своме цвату чиста балканска уметничка култура XX века имати сасвим другачији облик. Али ће се она ипак морати свести на своје првобитне изразе, оличене, с једне стране, у догматичном симболизму наших дана, и с друге, у индивидуалној поезији симболиста Димче Дебељанова и Николаја Лилиева, од којих, у извесној мери, иде линија преко Јаворова на Славејкова, Вазова, и на почетке бугарске уметничке традиције.

Пре него што пређемо на Д. Дебељанова и Н. Лилиева, осврнућемо се још на неке мање песнике симболисте, примљене у антологији „Млада България" (1922.), која треба да буде нека врста прегледа оних творевина бугарског симболизма, које ће остати у литератури. Има међу њима занимљивих талената, или бар врло карактеристичних појава свога доба. Ниједан од њих, међутим, није показао толико снаге да би се од њега могло очекивати да ће Трајановљев симболизам повести даљим, новим путовима. Сваки је допринео нешто мало новога и лепога, али се ни један није много надвисио над бољу епигонску уметност.

Од богумилства и мистике направио је поетску професију Иван *Грозев* (рођ. 1810. у селу Червена Вода, у русенском округу). У драми „Златната чаша" (1907.), дао је први пут обраду богумилске епохе и средњековног балканског мистицизма. Доцније су му књиге све у истом смеру. Осим драматских поема „Змей" (1912.) и „Семеля" (1822.) дао је 1919. збирку стихова „Видения и съзерцания".

Грозев ни о чему другом не пева него о апокрифним библијским згодама и о религиозно-мистичним идејама. То је апсолутно, правоверно богумилство, пуно одрицања и мржње на све земаљско и видљиво; богумилство чисто верско, без оне националне ноте, која је тако јака код Трајанова и Стојанова. Грозев казује скоро исту идеју што и Јаворов, смрт је ослобођење, смрт је љубав. Он говори о Љубави Господњој, а оставља мрачну импресију страшног, старозаветног божанства, чија је љубав у рушењу и у убијању („Бог Люби ест"). И његов Исус није благи спаситељ, који својом смрћу несебично избавља људе грешнике; он је Christus militans, и мачем иде кроз свет, разбијајући мрак и грех:

Не мир донесох: — меч на разделение!
Меч: пламна гръм със хиляди светлици,
И ослепяха смъртните зеници. . .
Настана миг на грозно изстрадание.

Изчезна ден и нощ в пожар — затмение.
Раздруса трус вековните тъмници,
И зашумяха пламенни езици:
— Настана миг на страшно просветление.

Меч: святка той зловещ, неотразим
И смъртно наранява всяка плът
С острилото на блясък нетърпим;

От Моята ржка народи мрът,
Че Аз воювам сам през вековете, —
С меч мълниен разсичам мраковете.

(»Иисус«)

Но ма колико занимљива била поезија И. Грозева, и ма колико њена садржина била савршена, она ипак не може трајно да веже читаоца уза се. Временом постаје једнолика, поготову онда када се осети потпуно одсуство топлине и интимне проживљености у свима њеним проблемима. Код Грозева је сав мистицизам, на крају крајева, само поза, и згодан у сваком смислу савремен предмет за песму. Он је добро схватио дух балканског XX века; знао се прилагодити, и умео је створити низ песама у духу свога времена, и без јачег личног уживљавања у мистику, која би га зацело одвела до национално наглашеног богумилства. Овако, он пева више општи мистицизам но балкански. Има код њега и будизма, има и песама у тону античких мистерија, има и много из Ниче-овог „Заратустре". Његов Јуда, у песми „Гетсемания", на пример, носи лик Ниче-

овог Надчовека; он је раван Христу, јер је спознао тајну човека и бога, јер зна да је смрт почетак живота и да без ње Исус никад неће бити Спаситељ. У формалном погледу, он нема много финоћа. Језик му је јако акцентуисан, али више груб него моћан. Он тражи јаке ефекте, — и у речнику, где нарочито бира тешке архаизме и свечане русизме, и у композицији, која је пуна контраста и поенти; обрада самога стиха много је аљкавија и простија, и не одаје много звучности и музике.

Пуни су цвећа и вечерњих расположења слободни стихови једнога од најранијих симболиста, Трифона *Кунева* (рођ. 1880. у селу Жглен, среза луковитског). Он је издао две збирке: „Песни“ и „Хризантеми“ (1907.); у зборнику „Южни цветове“ (1907.) штампао је такођер низ песама, под насловом „Зарници“.

Свој романтичарски егзотизам и маглену неодређеност романтичарског лутања унео је Кунев потпуно у те, не ваздушасте, већ љубичастом, тештом маглом испуњене стихове. Ни у форми ни у садржају нема ни трага неком одлучнијем ставу или кораку. Све је као тумарање каквог месечара или наркотичара кроз цветна поља у меко, млако предвечерје, кроз чудне баште пуне белих хризантема и раскошних мириса, који не опијају, али умарају. И стих му је такав: слободан, неједнак, са врло мало рима, али и без јачег ритма. Претерана егзотичиост много шкоди Куневу; он са својим нежним бледилом и уморним, тихим култом цвећа исто тако претерује и позира, као Грозев мистицизмом и потенцираном свечаношћу своје тврде дикције.

Симпатичан у својој ведрој, трубадурској искрености јесте нежни и грациозни Коста *Тодоров* (рођ. 1889.), који је своје, већином у „Хипериону“ објављене, песме сабрао у збирку „Стихотворения“ (1920). Он не решава проблеме, не залази у мистичне дубине, и не тражи много нових облика. Њему је елегантна форма обичних романских строфа — терцине, сонета и других — довољна да у њих улије своје ведре, некомплициране мисли, мисли једнога епикурејца и обожаватеља насмејаног латинског духа и Париза, „детета једног бога и једне хетере“. Тодоров је певао и на руском језику; утицај Пушкинов не да се сакрити, као ни Верленов. Преводио је и са српско-хрватског, Дучића, Крклеца и друге. Блиске по духу целој његовој поезији, успеле су му најбоље Дучићеве „Дубровачке поеме“.

Уз трубадурску гитару пева покаткад и Емануил *поп-Димитров* (рођ. 1887. у Грујинцима, среза босиљградског). „Лаура“,

„Ема", „Ефросима", „Кристен", „Ирен", то су наслови његових љубавних песама, увек елегично — сентименталних. Има ту и топлих успомена из детињства, али и бомбастичних, безначајних декорација и празних славоспева и химни. У његовој збирци „Кораби" (1923.) има, поред елегантних и доста лепих песама, и ред химни Русији и Бугарском Народу, које у ствари нису ништа друго него стиховано, елиптично препричавање историје. Поред све те неједнакости, поезија Е. Димитрова чини доста симпатичан утисак: нарочито му је форма елегантна, и лепо пристаје уз сунчану меланхолију, којом је свака скоро песма испуњена.

Но јачи од свих јесте Христо *Јасенов* (1889—1923). Издао је свега једну збирку, „Рицарски замък" (1921.); 1923. погинуо је у грађавским борбама, које су следиле јунскоме превратy.

Ведрим, пијаним оптимизмом гледа Христо Јасенов у живот. Он сав живи у царству бајке и народне вилинске приче. Пролеће! То је његов бојни усклик, — и с њим он сусреће родну земљу и стари Балкан, и душе својих ратоборних дедова. Пролетњим заносом и свежим, детињском радошћу опеваним јутром дишу његови широки, мелодични стихови. Јасенов осећа у себи сав свет, осећа се целином, и јури и кликће као млади бог преко расцветаних, росних ливада. Одриче и сунце и Бога и небо, а носи их у исти час у срцу своме. Његово „Аз", ма колико било самопоуздано, никада не вређа, никада није охоло као „Аз" Кирила Христова. Његова поезија нема циљ да себе истакне; он у песми својој живи и страда, у њој се смеје и радује, и у њој протужи јесен и кишу и смрт. Но смрти за Јасенова заправо и нема. Он верује у васкрс, у реинкарнацију:

И аз отново ще заспя, и аз отново ще погасна:
Тъй както гасне морний ден, за да изгрее чист и ведър,
И аз отново ще заспя, и пак отново ще израсна,
Стихиен, шеметен и горд, стихиен, шеметен и щедър!
(„Приказно царство« 6.)

И тако се сав живот за њега састоји из живота, живота-пролећа и радости. Смрт и туга, — све је то само пролазно; вечно је једино сунце, коме је он целог свог живота певао, једино благо за којим је чезнуо у кликтавом, ведром дитирамбу:

Събуди ме в прохладните утринни, майко, —
В несъбудени ранни зори!
Искам слънцето, слънцето светло да видя
И далечните родни гори!
(»Пробудни песни« 1.)

Никола Мирковић

Најбоља наша ратна приповетка*)

Г. ПРЕДРАГ Карагић, писац приповетке о којој мислим да говорим („Рана на глави"), написао је, осим ње, још неколико прича које ми се нису ни издалека свиделе као ова ратна; на основу ње не мислим да га прогласим готовим писцем и уметником, јер је уметник у једном континуитету стварања. Али мислим да ову приповетку истакнем за узор — ако уопште може једна ствар уметничка да користи као узор уметницима у стварању. Да почнем.

Оно што би се могло назвати општим духом ове приповетке, или такозваним проседеом пишчевим, то је описивање једног ратног догађаја, прво као догађаја и можда искључиво као догађаја који је једним пуким случајем ратни. Рат није неки други и нови живот, да се о њему мора писати с неким нарочитим „надахнућем". Рат, то су прилике, и сва је ствар имати толико талента да се унесе, не у те ратне прилике, већ у живот који непрестано живи и траје и у тој вечитој опасности од непријатеља и смрти. Толстој је у своме „Рату и миру" дао живот, а не рат. Паскал је рекао у својим „Мислима" да сваки човек носи пред својим очима и пред собом по једну ствар —

---

*) Ратна приповетка о којој овде говорим као о најбољој нашој ратној приповеци написаној после Рата, није изашла, на жалост, ни у каквом књижевном часопису нашем, што је, свакако, кривица писца, који је ни сам довољно не цени. Написао ју је један ратни инвалид, и публиковао је у „Ратном Инвалиду" 23. бро, од 2. априла 1922. године. Чим сам је прочитао, имао сам о њој ово мишљење које данас и публикујем; а нисам га до данас објавио само због тога што је њен писац један од оних који „прецењују" моју поезију, како то кажу моји пријатељи који не желе да ми „шкоде" претераном хвалом. Сваки ће разумети због чега сам се до данас уздржавао да ово мишљење напишем и објавим, а нарочито кад сазна да је г. Карагић, писац „Ране на глави" и *написао* и *објавио* своје мишљење о мојим „Песмама о мени". Данас ово чиним због тога што нико други није хтео да се овом причом позабави у јавности, *ни после мојих настојања*, не налазећи, ваљда, да је то заиста потребно. Нека ме поштовани читаоци и пријатељи за ову нечедност извине.

само зато да не би видео да иде у провалију; то јест, простије речено: сваки се од нас интересује и бави нечим у животу — само зато да не би увек био свестан тога да сваким даном све више прилази гробу, и да на крају крајева мора и умрети! Међутим, има случајева где људима та Паскалова „ствар пред очима" смета не само да виде смрт пред собом, него и сам живот и човека. А рат поготову, као нешто што се не догађа редовно и сваки дан, сметао је многим нашим писцима да виде у њему живот човечји. И то ме је баш углавном и навело да пишем о приповеци мога пријатеља г. Предрага Карагића, који је заиста у својој „Рани на глави" видео баш тај живот човека, и то нашег човека, сељака, у рату, иако не мисли да је приповедач. Приповетка је кратка. У њој је ухваћен тако рећи свега један тренутак, један догађај, али се у њему показао — човек, један наш сељак из Подриња, у читавом свом начину живота и мишљења, и то као и сељак, и као ратник, и редов уз то, поред каплара, болничара, који, у ставу сељака као старешине, даје рељефну слику ратног забушанта на деликатној дужности. Како је ту приповетку скоро данас немогуће, бар већем броју читалаца, да набави и прочита, то ћу је навести од почетка до краја. Уосталом у њој има споредних, али нема безначајних места.

„Чета је била постројена у стрељачки ланац, на малом размаку од аустријскога рова. Војници су лежали на земљи, очекујући наредбу за јуриш. Мали нагиб косе, при чијем врху је био аустријски ров, заклањао је војнике од пушчане ватре, која је долазила одозго. Војници су знали да цео батаљон има да се крене на јуриш кроз неколико минута, под заштитом наших митраљеза и пешачке ватре из наших ровова, који су били постављени лево и десно по таласастом положају. Топло сунце августа пекло је, и зној је цурио низ лице, нешто од сунца, а богами и од узбуђења.

Најзад осети се неки покрет, чије су значење сви разумевали. Срца закуцаше брже. Одједампут командир чете се диже и дрекну: Напред! Сви се дигоше и потрчаше вичући из свег гласа: Ура! Ура! Потрча и Милован Зовковић, добар домаћин из Долине, из Подриња, али само што учини десетину корачаји, а нешто га звизну по челу и он лосну о земљу, испустивши пушку и јекнувши. Чу још један тренутак, као кроз сан, вику која се удаљаваше, па му се мрак навуче на очи и он изгуби свест.

Кад се расвести, чуо је у даљини пуцњаву. Аустријанци су одступали на целој линији. Сунце је још увек пекло, али опет мало мање. Милован је осећао јак и љут бол у глави. Опружи се мало боље на земљи и сети се да је рањен. Маши се руком за чело и почне тужно да јечи. Крв му затворила десно око, па не може добро да види око себе. Види близу себе своју пушку, а мало даље неку шарениц у. Бацио неко кад је пошао на јуриш. Напослетку, чу неке гласове. Неки су се свађали како да носе једног рањеника. Један крупан глас пресуди. Сигурно су били болничари. Милован напреже снагу да покрене главу. Види прилази му један висок војник. Поче још јаче да јечи. Онај му високи прије.

— Помагај, брате, пријатељу! — јекну Милован.

— Ја зашта сам овде, — одсече онај.

— У шта си рањен?

— У главу, кукавац! — јекну болно Милован. — Ej, мајко моја, зашто ме роди?! Ej, несрећо моја! Помози, брате! Спаси душу, рођени брате!

— Стани да видим.

Дугајлија клекну и загледа Милованову главу. Био је каплар. Пипну опрезно својим прстом чело поред ране, и поче сумњиво да врти главом. Милован опази овај покрет, па опет поче да јечи:

— Ајаој! тешко мени црном! — А је ли дубоко, капларе?

— То је баш оно што не ваља: мале рупе, једва их видиш, а крви није истекло ни кол'ко кад певцу пресечеш шију. То је све остало унутра. Знам ја то, то су најгоре ране.

— Ајаој! тешко мени кукавцу!, јечао је Милован, а кроз главу му прођоше слике његовог лепот имања крај Дрине и његове Станије, беле као варошанке, због које га замало не уби Стојковић из Јабуковца.

— Пробај да седнеш, — рече му важно каплар.

Милован поче мало да се опире о руке и да се подиже. Глава му тешка, к'о од олова, мутна. Каплар му мало поможе. Кад се диже, погледа мало око себе, оним слободним оком.

— Да ли ти се мути у глави? Имаш ли као светле језике пред очима? — пита опет важно каплар.

— Ја шта брате; к'о да ми је глава пуна дима, а све ми се црвени пред очима к'о преливено варзило.

— Јеси ли ти пио ракију? — пита опет каплар, важно и строго.

— Ја шта сам. У нас ракаје к'о воде?

Каплар се намршти, па извади дрвену кутију са дуваном и поче да завија цигарету.

— Знаш шта, пријатељу. Друге нема, треба да ти кажем право. Ти не можеш да живиш него један сат. Ја знам те ране. Таман га донесеш на пуковско превијалиште, а он умре. Кол'ко сам ја имао таквих рањеника. Него, боље ти лези ту где си да мирно умреш, него да се ломиш по превијалиштима. Саранићемо те лепо и писаћемо твојима кући. Ако хоћеш нешто да даш болничарима, добро и јест, ако нећеш, послаћемо све исправно кући. Ударићемо ти крст и довешћемо попа да те опоје.

Милован се беше замислио, уздишући дубоко. Поче да брише оно залепљено око. Каплар извади из џепа шарену ланену мараму, окваси је водом из чутуџице и обриса му око и чело.

— Па шта мислиш? — упита опет каплар.

— Ја велим, — рече Милован, после кратког размишљања —, да идемо до пуковског лекара, па како он каже.

— Мучиш, човече, и себе и нас, — рече каплар и отпљуцну. — Ја ти кажем шта мора да буде.

— Ама, ја к'о велим, он је надлежан и упознат, па шта он каже.

Каплар махну цигаретом по ваздуху и погледа по околини, као човек који види да је узалуд говорио.

У то наиђоше два болничара са носилима. Каплар их позва и као љутито нареди им да понесу Милована. Милован се чисто бојажљиво премести у носила, стидећи се да погледа каплару у очи.

Кад га донесоше на превијалиште, пуковски лекар, санитетски капетан, прегледа му главу и узвикну:

— Овај је срећан колико је тежак. Срећнију рану у главу нисам видео.

Кад му опраше и завише главу, поднаредник што помаже капетану при завоју, викну да се донесу носила.

— Каква носила! — узвикну капетан. — Нека га неко поведе до дивизијског превијалишта. Тај ће пешице да иде за позадину. Одакле си ти, — упита га капетан.

— Из Долине, срез азбуковачки.

— А ви имате тамо добре ракије. Ваљда није све Шваба попио.

*

Кад је после кратког времена Милован у Долини причао своје доживљаје у рату и његов разговор са капларом, о коме га известише да је из ваљевске Каменице, он је говорио:

Прави се он паметнији од мене, завет му ваљевски, к'о да ми подринци пасемо траву."

То би била цела та приповетка. Ту се не ради о неком савршенству израде, него о уметничком проседеу. Милован, из Долине, срез азбуковачки, и поменути каплар, схваћени су само тако може бити. Обојица сељаци. Један рањен, а други болничар. Сељак рањеник све чини да би обратио на себе пажњу сељака болничара, као и да би га уверио у тежину свога положаја и своје ране. Сељак болничар, опет, све чини са своје стране, као болничар, да оправда себе као болничара и да даде важности себи као таквом, и пред собом и пред другима; обојица то чине искрено и просто, на један детињски, наиван начин. И лепота је сва у томе што сељак рањеник допушта да се болничар прави пред њим, као такав, читав зналац, чак и да му каже да ће „умрети за један сахат", па и да га саветује да се „не ломата по превијалиштима, већ да ту остане и умре мирно", — иако тај исти сељак рањеник у дубини душе осећа и зна да се сељак болничар то само „прави". И он се брани од њега тако да се из тих одбрана не може, бар на први поглед, видети да му не верује; он жели тобож само због тога да пуковски лекар каже своју реч што је „он надлежан" — и ни због чега више. У ствари, зна се зашто он то жели. А каплар болничар одмахује цигаретом и гледа по околини „као човек који види да је узалуд говорио", а сељак рањеник, смештен у носила, полазећу на превијалиште, „стиди се да погледа каплара у очи". То је све једна игра, глумљење, али глума деце са необичном, бујном маштом, и с једном невиношћу јагањаца. То је народ. То је наш народ: мудар и добар. Да ли ће нам г. Предраг Карагић дати још коју овакву и овој сличну причу, — то ћемо видети; али, да је ова ретко добра, најбоља наша ратна приповетка написана после Рата, — то је, за писца ових редова, јасно као дан.

Синиша Кордић

Ајванхо

Сањала сам те, Ајванхо лепи, јездио си смело,
Летела ти коса, мач звекетô тешки,
А лепо твоје, витко, извајано, тело,
Красио је оклоп сјајан и витешки.

Очима сам пила све покрете твоје,
Знам: држô си узде отмено и лако,
Велики си био са лепоте своје,
Очарао си ме, — ах, ја знадем како. —

А твоје лице, преплануло, верно,
Сијало је неком надземаљском моћи,
Осетила сам да те волим неизмерно, —
Ал то беше санак топле, летње ноћи.

Јулија Лазаревић-Шевић

Подне на мору

Море тромо пљуска о стрме обале,
Таласи се нижу, пуни светле пене.
А под грдним сунцем сијају се стене,
Мирне као да су дубоко заспале.

И док полагано надолази море,
Као са грамзивом руком све да носи,
Почива градић на зеленој коси
У сребрној магли увијене горе.

Мирише ваздух, пун плавила морског;
Који галеб само поврх воде летне,

И парајући дубине плаветне
Вине се са пленом врх градића горског.

Зелена и сјајна вода се колеба,
Румена од сунца које жарко сија.
Чинити се да јој сва лепота прија,
Лепота горе, и сунца, и неба.

Јулија Лазаревић-Шевић

Летње јутро

Весели се сунце, па по росној трави
Сенама игра што кроз лишће вејy.
Сија се роса, док се небо плави,
И облаци раздрагани смеју.

У сенци грања, где паук снива
Чудесне снове у својој мрежи,
Малина скромна руменило скрива,
А успаван пужић у папрати лежи.

Још мирис ноћи одминуо није,
Осећа се сребро просуто по трави
Што су звезде слале. А сад небо лије
Осмехе благе кроз бескрај плави.

Под липиним листом лептир бео
Снива, танана му крила обавија сан.
Не осећа да се дигô ноћни вео,
И да је осванô нов светао дан.

Јулија Лазаревић-Шевић

Ктитори

ОД ЈЕДНЕ хумке, крај сеоских винограда, сваке године о Ускрсу заустављала се литија, многобројан народ: људи, жене, деца, да измоле од Бога добар, обилан род.

Свештеник је свечано, великим гласом читао молитве, народ је гологлав клечао, а затим је поп неким кропилцем, огромним као буздован, умоченим у освећену воду, кропио лозу, прво чокоће од винограда, и народ, правећи једним великим гестом над њиме крст, и, широко отварајући уста и очи, викао: „Спаси Боже људи твоја...“ и тако даље.

Тако је бивало сваке године на тај дан и на том месту. И све је било добро, само једно је недостајало: нико се од верних није сетио да мало жртвује и подигне крст на том осве-ћеном хуму.

Свештеник је у својим придикама у цркви, па и приликом ношења литије на том месту, дирљивим, жалостивим речима истицао тај недостатак, и верни су признавали да је то неоп-ходна потреба, али је и после на том остало: многи су уздисали, сви су, одобравајући, климали главама, али крста нико не подиже.

Па ни сам господар — Ђура, који је сваке године неизо-ставно долазио ту с литијом, и, као богат, уважен човек, удо-стојавао се да држи једно копље од неба под којим је ишао свештеник кад се литија носи.

И он, као и други имућнији људи, никако није могао да се растане од новаца, па да учини тај дар селу, Богу на славу а себи за вечни спомен, као што је поп говорио.

Народ није, додуше, ни очекивао то од њега: људи га нису волели, — мрзили су га у толикој мери, да би им, изгледа, и сам тај дар од њега био мрзак.

Али једне године, рано у пролеће, на две-три недеље пред Ускрс, довукоше на то место колима некакво камење, некакве

беле, сјајно углачане плоче и коцке. Истоварише га, а затим један мајстор, ког сељаци нису никад видели, поче да мери земљу на хумци, да повлачи линије, да немачки говори људима који су с њим дошли, да им издаје наредбе, и тако даље.

Из крајњих сеоских кућа изађоше људи и жене, истрчаше деца, — скупише се око гомиле белога мрамора; а кад их мајстор грубо опомену да се уклоне, они се лагано, скањујући се, разиђоше, и, застајкујући, осврtали се, гледајући издалека. Убрзо затим по селу се пронесе глас да се подиже крст.

Али, ко је тај што крст подиже?

То није знао нико, па ни сам тутор, који је с мајстором дошао да му покаже место.

Камен је дошао са стране, не зна се откуд, мастор је странац, а и радници непознати људи.

Некакав ктитор хтео је, без сумње, да пријатно изненади народ својом дарежљивошћу, да задовољи једну живу потребу побожнога света, — али, ко је тај?

Питали су свештеника, али он се само смешио и говорио да дародавац, као побожан и скроман човек, не жели, бар засад још, да му се за име зна, по оном: што даје десница да не зна левица.

Питали су учитеља, тутора, црквењака, — нико ништа не зна, или су знали али им је ваљда било запрећено да не казују ником ништа.

Свету је остало да погађа, и у народу се једно време ни о чем другом није говорило него о крсту који ће бити великолепан, и о тајанственом ктитору.

Радови на подизању крста почели су и напредовали, међутим. Темељ је био ударен, и над земљом се подиже већ постамент од белог мрамора.

По размерима, који се већ могли предвидети, биће то читав монумент.

Људе је подилазила језа, и кика им расла од милине, кад видеше какав ће то огроман крст да буде.

Сваки дан, и по цео дан, стојали су тамо људи, беспослена момчад и дечурлија, и гледали како се ради. Шваба је био мрк и ћутљив, али гледаоце није више растеривао, — досадило му. Почешће би само натезао стакло с ракијом и гледао свој посао.

После, једнога дана, појави се у селу још један мајстор — молер.

Тај молер, старчић, ког су сви познавали, јер је био из оближње вароши и радио иконе за сељаке, одсео је код господар — Ђуре.

Биће ту неке везе, међу тим молером и оним крстом тамо, — мислили су људи.

Ухватише чичицу, молера, не би ли што од њега дознали. Али је старац био лукав. Кад су навађивали на њега питањима шта он то ради код господар — Ђуре, он се само смешио својим ситним очицама, и рекао им, да молује икону крсног имена господар — Ђуриног.

У кући господар — Ђуриној, међутим, владала је некаква живост, весело расположење, притајена нека радост, којој нико није знао разлога.

Али, пре недељу и више дана, у кући је било сваки дан међу њим и женом сукоба и речкања...

Господар — Ђура био је сиромах човек у почетку. У млађе време био је члан једне тамбурашке дружине која је ишла по вашарима, славама и свадбама и зарађивала свој хлеб. Још и данас чува он своју тамбуру — контрашицу, али је држи сакривену негде у једном буџаку, јер се стиди да је сад ко види И сад он њу каткад узме, сакрије се, и куцка у жице, — изводи акорде, тихо, да нико не чује.

После, за време рата, обогатио се. Отворио касапницу, трговао с дебелим свињама и кљуканим гускама. Свиње је хранио гушчијом крвљу, па се свиње добро гојиле.

Нагло се обогатио. Купио велику кућу у главном сокаку, на најбољем месту, купио виноград, земље, чопор оваца.

У кући се лепо наместио, раскошно меблирао собе, држао послугу.

Једнога дана видели су га, кажу, како седи у плишаној фотељи, са прстеном на руци, у ком беше крупан, зелен камен, па гледа у свиње с крвавим њушкама и броји крвљу умрљане банке.

У последње време купио је себи и жени нову, златну, дебелу бурму, па кад у касапници сече муштеријама месо он га положи на тезгу, тапше га и глади да људи виде златну бурму.

А он не зна да су га људи због те бурме још већма мрзили. Она — та бурма — била је сада симбол његовога богатства, до ког је дошао зеленаштвом, трговином у којој беше много пљачке, много неправде. Месо и маст је скупо продавао, а новац давао под велик интерес.

Госпоја — Перса, жена његова, поневидила се и узохолила, — њу су још већма мрзили.

Господар — Ђура је осећао ту мржњу; да би је ублажио и „запушио им уста“ а нешто мало и ради умирења савести, после дуга колебања, смисли да учини селу какав поклон.

Кад је споменуо жени да мисли да подигне крст код винограда, она се згранула: буд је мрзе и ругају јој се, туд још и да им поклон чини! Таман посла!

Господар — Ђура је волео своју Персу, и није желео да је вређа. Она је била лепа, по његовом укусу. Била је омалена, дебела, великих груди, с два подваљка испод браде, густе и црне косе, црних и сјајних очију, и имала је гараве науснице.

Он се ипак досети како да измами од ње пристанак. Рекао јој је, прво, да ће крст бити врло леп; друго, да ће се у постаменту, у удубљењу на плочи, приковати икона њихове крсне славе Успенија Пресвете Богородице, и, треће, што је најглавније, доле ће бити урезан златним словима запис да је ктитор тога крста она, његова Перса.

Кад је, сладећи јој неким нарочитим точом, ово последње споменуо, а она се пљесну рукама, цикну од радости, скочи па загрли и пољуби господар — Ђуру, и пристаде.

Господар — Ђура поручи молеру у варош да дође. Кад је госпоја — Перса приметила да је молер могао икону радити и код своје куће, господар — Ђура, смешећи се некако чудно и врло загонетно, одговори да је безусловно потребно да молер ради икону баш ту у њиховој кући, и да она треба што чешће да улази у собу где молер ради, и што дуже код њега да остаје, да му, побоже, рад контролира.

Дође молер. Одредише му собу где ће радити.

Госпоја — Перса, радозналa, нестрпљива, улазила је сваки час и гледала како молер ради, а чичица би опет сваки час погледао у њу па у комад плеха у који је нервозно кључао својом кичицом. „Дапала сам му се, зато ме тако гледа“, мислила је она, па је некако нарочито удешавала израз свога лица, успијала се, смешила...

Кад је икона била готова, дође свештеник, дође тутор, црквењак, па кад видеше икону, сви у глас гракнуше како је Богородица врло налик на госпоја Персу.

Ово последње изненађење, које јој је тако вешто, да она не зна, припремио њен муж, био је за госпоја — Персу врхунац радости!

Крст је међутим био готов. Икона ће се уметнути на сам онај дан кад се крст буде освећивао, и обавиће се платном да се не види, све до онога тренутка кад се дође с литијом. Народ је требало изненадити.

Дан по дан, па дође и тај дан.

Другога дана Ускрса свет се лагано, у дугачкој поворци, кретао с литијом из цркве.

Литија се заустави код крста. Завесу с иконе уклонише, и свечано освећење поче.

Крст беше велик, и засењаваше очи својом белином, као да је од шећера изрезан.

Они што беху близу крста загледали су радознало, пажљиво икону која блисташе у свежим, уљаним бојама. На њој беше приказано чудесно узлажење Матере Божје на небо, коју су окружавале крилате дечје главе.

Један од оних што беху најближе крсту, шапну свом суседу да је Мати Божја налик на госпоја — Персу, а овај шапну оном иза њега, и глас о том се разнесе по скупљеној гомили, и сви, чепајући једно друго, тискали се напред да виде чудо.

Они који су умели читати, срицали су запис од златних писмена урезаних испод иконе у постаменуу:

„Честни сей крестъ воздвиже раба Божија Пер ида, супруга Георгија Крадигаће".

Настаде кретање, жагор, гунђање, спочетка лагано, а после све гласније, док се побожни скуп не претвори у праву демонстрацију.

„Нећемо да се молимо госпоја — Перси!", протестовао је неко гласно. „Јест! Нећемо!", повикаше други, и многи, саблажњени, огорчени, окретоше леђа, издвојише се из гомиле, и одоше кући.

Свештеник није могао прекидати чинодејства, него се само мрштио, а господар — Ђура и госпоја — Перса црвенили су и бледили.

Али, пример оних који су, огорчени, напустили скуп, повуче за собом и остале, и кад се поп обратио ктиторима да у подужем говору похвали њихово побожно дело, гомила се толико била смањила да се у цркву с литијом вратио само незнатан део народа.

Они што се највише скандализовали, нису ни после мировали.

Одмах сутра дан оде једна депутација владици да моли да се икона уклони с крста.

Владика је блажио изасланике и обећао им да ће изаћи комисија да извиди ствар.

На том обећању и остаде. Владика није хтео да вређа једног тако угледног и свесног Хришћанина као што је био господар — Ђура, па је ствар одуговлачио, док се огорчење не стиша.

Али некима није било доста да се икона само уклони, него се хтедоше и напрдачити: очи Пресветој Богородици беху избодене, а лице иструган о.

Господар — Ђура зовне молера, и молер поправи, али Богородица, крај свега труда његова, сад већ не беше ни најмање налик на госпоја — Персу, иако су они који су видели поправљену икону и после тога говорили да је Богородица сушта госпоја — Перса.

Поред тога, господар — Ђура начини ограду око крста а икону обави мрежом од жице, и плати гробару који је ту близу, на крај села, становао, да причува крст. Неко дође па покида жице а икону замаже, и поред чувара.

Нико више није ни тражио интервенцију власти, нити је очекивао обећану комисију.

Ствар се најзад свршила некако сама од себе: једнога јутра иконе нестаде с крста, била је скинута и однешена, а на плочи где је икона била прикована, беше исписано грубом, неписменем руком:

„Го: Перса очла нанебо."

Власт је предузела енергично трагање за злочинцем, али без успеха.

Свештеник је у цркви жигосао тај нечувени злочин као богохулство и светотатство.

Госпоја — Перса била је ван себе од јарости, зипарала је и псовала „марву".

„Јасам ти лепо говорила да им ништа не чиниш?" викала је она на мужа.

А господар — Ђура седео је у својој плишаној наслоњачи, ћутао, жалостиво обесио главу и климао њоме, поражен народном неблагодарношћу.

Милета Јакшић

ПРЕГЛЕД

*

Реформа адвокатуре

МИНИСТАРСТВО ПРАВДЕ поднело је Народној Скупштини, 10. јула о. г., Предлог Закона о адвокатима у краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, који има да се реши по краћем поступку.

Налазимо се, данас, пред темељном реформом ове установе у нашој земљи.

Најважнија особина овог Пројекта, ако га упоредимо са законима који су на снази у Србији и неким покрајинама, јесте: завођење самоуправе адвокатског сталежа у врло широком обиму.

Аутономија адвокатског сталежа делом је створено обичајима, а делом потврђена краљевским указима и законима, прво у земљама које имају најстарији и најславнији адвокатски сталеж (у Енглеској и у Француској), а доцније у XIX веку усвојиле су је готово све цивилизоване државе. Већ ова чињеница, сама собом, сведочи, да је начело самоуправе органски везано за функције адвокатуре у данашњем друштву.

И заиста, само шира аутономија адвокатског сталежа може да обезбеди: 1. независност адвокатске делатности, и 2. стварање и очување добрих традиција у адвокатској средини, и израду нарочитих правила поступања, која се зову професионална етика.

Само ако су независни могу, и појединн адвокати и адвокатски сталеж у пелини, одговорити задацима које им намећу правда и живот. Позив адвоката је да брани право и правду, ма с које стране били угрожени. Услед тога, адвокат при вршењу своје дужности често долази у сукоб са врло утицајним приватним, партијским и, понекад, чак и владиним интересима. Противници његовог клијента, ако заузимају високе и утицајне положаје, могу претњама или обећањима покушати да ваљаног и часног одвоката одврате од вршења његове дужности, ако мисле да ће његово знање, талент и ауторитет, помоћу права, победити себичне материјалне интересе, партијске тежње, и пролазне циљеве владе или појединог министра. Резултат извесног процеса може тешко погодити материјално стање извесне утицајне личности, а може и компромитовати целу

странку чије се вође или агенти нису устручавали да се лате незаконитих и неморалних средстава у личну или партијску сврху; понекад може, чак, изазвати пад владе и издавање суду њених чланова, ако се обелодани њихов противуставни или противзаконити рад. Природно је, дакле, да адвокат који заступа своју странку, као тужилац или бранилац, против моћних противника, ризикује да буде изложен претњама и другим незаконитим упливима. Стога, само уставне гарантије личне слободе и широка аутономија адвокатског сталежа могу га заштитити од самоволје административних власти, неоснованих кривичних оптужаба, и пристрасних дисциплинских грогона. Осим тога, адвокат понекад бива приморан да ради не само против целе јавности, која је тренутно заслепљена шовинизмом или другом страшћу (сетимо се, на пример, фашистичких изгреда у Италији). Адвокат је дужан и у том случају да брани закон и правду, ма и ризиковао да буде изложен нападима и гоњењима јавности. На кога би се могао ослонити у овим тешким тренуцима свога професионалног живота, ако се не би цео адвокатски сталеж налазио иза њега, штитио га и морално подржавао својим колективним ауторитетом? Фридјунгов процес, инсцениран од бечке владе, Драјфусов процес, створен од јаких антисемитских струја, оптужбе за шпијунажу у току Рата, довољно нам сведоче о тешкој ситуацији одвоката у парницама тога карактера и о нужној потпори од независне адвокатске корпорације.

Адвокатима је независност потребна исто тако као и судијама, у интересу правичности пресуда које се доносе уз њихово суделовање. Пројект кривичног судског поступка уводи контрадикторни оптужни) процес на целој територији Краљевине, јер је признато да је не само у грађанским но и у кривичним делима правичност пресуде потпуно заједмчена само активним суделовањем странака у прикупљању и претресању градива за њу. Али у компликованим и тешким делима се сналази на висини овог задатка само спреман адвокат, тако да услед одсуства адвоката или његове везаности, из бојазни или других разлога који стоје ван парнице, преимућства контрадикторног процеса постају илузорна.

На који начин се даје обезбедити самосталност адвоката? Је ли та самосталност повређена потчињеношћу адвоката дисциплинској власти независног суда? Ако треба бирати између потчињености адвокатског сталежа независном суду или административној власти, несумњив је избор у корист суда, јер он је орган закона а не владе, и у случају сукоба између владе и закона, мора бити на страни закона. У историји су познати светли примери таквог судијског схватања дужности, од енглеских судија под Карлом I, па до оног француског председника суда који, на захтев министра правде да учини једну услугу влади, одговара: „La cour rend des arrêts

non des Services". Ван сумње, код таквог суда адвокат ће увек наћи заштиту од неправедних гоњења. Али ипак је могуће да се судија и адвокат разилазе у тумачењу дужности адвоката и у оцени супротних интереса међу којима адвокат има да бира. — Ма да судије, због своје независности и некретности, заузимају особит положај, скоро у свима земљама (осим Енглеске), они се осећају као државни чиновници и донекле су прожети бирократским духом. Услед тога, када су приморани да бирају између интереса приватне личности коју заступа адвокат, и интереса владе, на њихово решење утичу не само закон и општа правна начела, но и обзири политичке целисходности. Осим тога, може се десити да судије немају довољно разумевања за оне тешке ситуације у којима се понекад налази адвокат, а из којих он не сме да се извуче. Сви ти разлози доказују да само адвокатска аутономија гарантује адвокату сигурност и самосталност у вршењу његове дужности.

Друга правнополитичка основа за корпоративно уређење адвокатуре, у томе је што све стране адвокатске делатности не могу бити регулисане законом. Међутим, приватна лица поверавају адвокату своју имовину и част, он постаје повереник, саветник и бранилац оних који су под оптужбом за политичке кривице и кривична дела, он мора да заступа пред управним судовима и Државним Саветом приватне интересе против државних органа. Лако му је у овим случајима поћи странпутицом (јер прави пут није у закону видљивим знацима обележен), ако не усвоји етичка начела, која ће му помоћи да правац свога понашања одреди и у сумњивим случајима које закон није предвидео. Али етика адвоката не сме да буде аутономна. Његова лична савест мора се покоравати колективној савести корпорације, која се гради напорима најбољих адвоката, чува се у решењима корпоративних органа и у живој традицији, а предаје се од једног нараштаја другоме средством непосредног колегијалног додира између старијих и млађих чланова сталежа. Очигледно, овај процес стварања и предаје начела адвокатске етике могућан је само аутономној адвокатској корпорацији, која чува част и углед свога сталежа.

Обе наведене основе адвокатске самоуправе усвојене су од аутора нашег пројекта, иако нису нарочито образложене у мотивима. На пример, § 50. (у пројекту), којим почиње VI Одељак („Право надзора и дисциплинско право"), вели: „адвокатски сталеж је *независан*". Са друге стране, § 21. говори да је адвокат „дужан да целим својим држањем *чува част и углед* свога сталежа", и да је обавезан „право своје странке бранити *против свакога* ревносно, верно и *савесно*"; у ту сврху он је дужан „послужити се свима средствима напада и одбране, *која се не противе* добивеном овлашћењу, закону и својој *савести*"; § 39. подвлачи да Адвокатска

Комора има да чува *углед*, *част* и права адвокатског сталежа", а § 52. да „нарочито се има сматрати као дисциплинска кривица адвоката: а) ако се у очито *неправедним* стварима прими заступања странке која се парничи из обести". Најзад, сама заклетва адвоката садржи изјаву да ће „*без обзира на стање лица*, с једнаком ревношћу *савесно заступати правду*" (§ 8.).

Дакле, сталешки органи и поједини адвокати дужни су свакад чувати част и углед свога сталежа, а у вршењу својих функција адвокати се морају управљати не само према закону но и према својој савести, одбијајући заступање, иако законитих по форми, но очито неправедних захтева. Другим речима, држање адвоката морају регулисати не само законске одредбе, но и *систем етичких правила.*

Које су појаве а које гарантије адвокатске независности? Искључиво је враво корпоративних органа на пријем адвоката и оно је заједмчено законом: молба за упис у именик адвоката има се поднети Одбору Адвокатске Коморе, који решава по молби, уколико нема околности због којих ваља испитати да ли је молилац достојан поверења; иначе решава Дисциплинско Веће (§§ 6. и 7.). Даље, начелима слободе и самосталности прожета је целокупна делатност адвоката: да ли ће примити заступање странке, или ће одбити, то зависи од његовог нахођења, и он није дужан наводити разлоге зашто то чини (§ 22.); само у случајевима законом одређеним (сиромашност клијента, немогућност да нађе адвоката који би пристао драговољно да заступа) дужан је адвокат примити се заступања по налогу Одбора Адвокатске Коморе. Да би се обезбедила слобода адвоката за пријем и извршење заступања, закон му забрањује да с платом врши државну или другу коју јавну или приватну службу, или да се бави занимањем које се не слаже с положајем или независношћу адвоката (§ 33.). Најзад, пошто независност адвоката не сме прелазити у неодговорност, његова делатност подлежи надзору, и он има да сноси казну за дизциплинске кривице. Тај надзор и дисциплинска власт припадају не страним органима него избраним корпоративним институцијама; то су: Адвокатска Комора, која обухвата све адвокате одређеног подручја (§ 38.), Одбор Адвокатске Коморе, који она бира (§ 40.), и Дисциплинско Веће (§ 61.). Право надзора у првом реду припада Одбору Адвокатске Коморе, који има и дисциплинску власт за мање грешке адвоката, за немарности у вршењу дужности, као и ситније повреде угледа адвокатског сталежа. Потпуна дисциплинска власт налази се у Дисциплинског Већа, у којем улогу јавног тужиоца врши заступник Коморе (§ 73.).

Изузетно, само тако звани délits d' audience адвоката подлеже суду пред којим су учињени, и који изриче само новчане казне

(§ 53.). Нажалост, пројект схвата сувише широко ове деликте, набрајајући ту непристојне и увредљиве изразе којима би се адвокат усмено или у *писменом акту* послужио код суда. Уопште, нарочита надлежност и поступак код délits d' audience, који се образложавају потребом да се хитном репресијом успостави достојанство суда, наилазе на озбиљне приговоре, јер се суд у овим случајима често појављује као judex in re sua. Али, иако начелно признајемо да је суд код кога се налази ствар надлежан за кажњавање кривица које су извршене пред њим, нема потребе за проширење ове надлежности на деликте, чији се corpus састоји у писменом акту, јер тај акт може да не буде прочитан на рочишту, може да се уопште не узме у обзир, а кривац може бити упућен нормалном кривичном или дисциплинском суду. То неће худити достојанству суда, јер деликт неће бити предан јавности. Да овакав поступак није скопчан са тешкоћама и не изазива озбиљне приговоре, сведочи руска пракса, којој није ни била позната изузетна надлежност за délits d' audience, ма да је руски адвокатски сталеж уживао мању самосталност но што ће уживати, по овом пројекту, адвокатски сталеж наше Краљевине.

Дисциплинско Веће казниће дисциплинске кривице адвоката писменим укором, новчаном казном до 5000 динара, обуставом вршења адвокатуре, која не сме премашити годину дана, и, најзад, брисањем из именика адвоката. Право на призив (незадовољство) против пресуде Диспиплинског Већа имају осуђени, заступник Коморе и врховни државни тужилац код Касационог Суда, али само ако је дисциплинска кривица због повреде службене дужности, а не због понашања које се не слаже са чашћу и угледом адвокатског сталежа (§ 96.). За расматрање призива надлежан је Касациони Суд, који те ствари решава у својству Адвокатског Дисциплинског Већа, заједно са адвокатским судијама (§ 104.),

Најзад, пројект предвиђа образовање Савеза Комора, од свих Адвокатских Комора, ради заједничке заштите права и интереса адвокатског сталежа. У Савезу су поједине Коморе заступљене својим председницима и изасланицима (§ 49.). Према идеји пројекта, тај Савез ће бити носилац уједињених мешљења и тежња цедокупног адвокатског сталежа.

Дакле, широка самоуправа адвокатског сталежа састоји се у томе што су корпоративни органи позвани да примају у своју средину нове чланове, да стварају норме за делатност адвоката, да врше над њима надзор и предузимају дисциплински поступак, који се може свршити брисањем из именика адвоката.

Али, адвокатска аутономија не сме да буде неограничена, иначе ће адвокатски скалеж постати држава у држави. Законодавац мора предвидети могућност повреда закона чак и од стране

органа адвокатске самоуправе, те мора, дакле, предузети мере потребне за спречавање истих. Отуд идеја врховног надзора, који припада министру правде (§ 50., ст. 3.). Да би могао вршити ово врховно право надзора, министар правде мора бити обавештен о важнијим догађајима у животу адвокадског сталежа.

Тога ради, пројект наређује да Одбор извештава министра о упису у адвокатски именик (§ 8., ст. 3.), да крајем сваке године подноси списак кривица поднесених Дисциплинском Већу, као и списак довршених и недовршених истрага (§ 71.), да доставља листу лица изабраних у Дисциплинско Веће (§ 62.) и адвокатских судија за Адвокатско Дисциплинско Веће при Касационом Суду (§ 104.). — Даље, министру правде припада право да изда ближа упутства за извршење закона о адвокатима (§ 126,), да одобри пословнике Коморе, Одбора и Дисциплинског В ћа, да правилником одреди, по саслушању Адвокатских Комора и Апелационих Судова, висину награде адвоката, за случај када награда није унапред уговорена (§ 20.). — Министар Правде прописује, по саслушању Комора, ближа упутства о полагању адвокатског испита (§ 19.), и именује половину чланова Испитног Одбора из реда судија виших судова, универзитетских професора и других стручњака за управно право (другу половину бира Адвокатска Комора из своје средине, § 13.). — Најзад, најважније право министра у овом погледу је његово право да распусти Одбор Адвокатске Коморе, ако Адвокатска Комора или Одбор не би испуњавали своје законске дужности, па ни после поновне опомене и претње распустом; дужан је, међутим, да нареди избор новог Одбора у року од петнаест дана од дана распуста и да именује повереника који ће привремено обављати послове Одбора (§ 50.). Против те одлуке министра Одбор има право жалбе Државном Савету, али та жалба не обуставља извршење одлуке. — Аналогно право припада министру правде и према Дисциплинском Већу. Министар можо тражити од њега објашњење, као и то да се отклоне опажени недостаци. Ако Дисциплинско Веће не поступи по томе захтеву, ни после поновне опомене, министар га може распустити, наређујући, у исто време, нов избор (§ 71.). Право жалбе Државном Савету овде није споменуто, вероватно омашком редакције.

Наведена права министра правде дубоко засецају у самосталност адвокатског сталежа, и изазивају сумњу, с начелног гледишта. Нарочито је неодређена стилизација министрова права да захтева од Дисциплинског Већа објашњење и отклањање запажених недостатака, — а ти захтеви, још, морају бити безусловно извршени. Дисциплинско Веће је једна врста *дисциплинског суда.* Наведено право министрово даје могућност да се тај управни орган меша не само у спољашњи ток, него и у саму суштину појединих предмета који долазе пред Дисциплинско Веће, а распуст Већа је, у

ствари, *смењивање дисциплинских судија*. Дакле, § 71. пројекта даје министру правде, према адвокатском дисциплинском суду, право које он нема према редовним судовима. Та околност може довести из нежељених конфликата између адвокатског сталежа и министра, од којих је тешко наћи излаз. Јер, на пример, шта ће бити ако Адвокатска Комора изабере иста лица у ново Веће?

Ове примедбе немају исту важност у погледу распуста Одбора Адвокатске Коморе, који није судски ни административни орган корпорације.

Министар правде располаже, као што сведочи француско и руско искуство, другим средствима, иако не тако брзим, али ефикасним, за борбу против незаконитости или нехата органа адвокатске самоуправе у вршењу њихове дужности. Ван сумње је његово право да, преко подређених му органа државног тужиоштва, захтева да се поведе кривични или дисциплински поступак против оних који су криви, и у том смислу требало би допунити § 72. Пројекта, који говори о подизању дисциплинске оптужбе. Треба узети у обзир ове околности: у случају оптужбе свих чланова Дисциплинског Већа неће бити суда који би могао судити окривљенима, а у случају оптужбе само неких чланова Већа остали чланови из колегијалне солидарности неће лако пристати да задовоље и основаним захтевима државног тужиоца о примени дисциплинске казне. Али, у оваквом случају може се, по аналогији са §§ 68. и 69., дисциплинска расправа поверити Дисциплинском Већу ма које друге коморе, и то по решењу Касационог Суда. Нема одлучне важности и евентуална солидарност разних Дисциплинских Већа, јер о свакој оптужби решава, у последњем степену, мешовито Адвокатско Дисциплинско Веће при Касационом Суду, ако буде уложен призив од стране врховног државног тужиоца (§§ 95. и 96.). Најзад, могућно је потчинити цело часништво адвокатског сталежа непосредно дисциплинској власти Касационог Суда, као што је то прописано за адвокатске судије (§ 107., ст. 2.).

Дакле, како изгледа, и овај део надзора, који се састоји у превентивним и репресивним мерама против самоуправних органа адвокатске корпорације, боље би било поверити не министру правде непосредно него Дисциплинском Већу и Касационом Суду, чију интервенцију може захтевати државно тужиоштво по налогу министра правде. Јер, у дисциплинском поступку који буде поведен против часника сталежа или против редовног адвоката, одлучна реч припада његовим колегама, пошто против пресуде Дисциплинског Већа правни лек може употребити не само окривљени или заступник Коморе, но и врховни државни тужилац код Касационог Суда, када је оптужба поднесена због повреде дужности, и тада цела ствар прелази у руке Адвокатског Дисциплинског Већа при Каса-

ционом Суду. Ово Веће, кад суди поједине предмете, састоји се из председника Касационог Суда или његовог заменика, и из 4 судије, од којих једну половину чине судије Касационог Суда, који су за то сваке године унапред од Опште Седнице Касационог Суда одређени, а половину адвокатске судије, изабране од Адвокатских Комора на шест година (§§ 104—106.). Дакле, у овом другом и последњем степену суди мешовити колегијум од адвоката и државних судија који чак имају већину гласова. Овим се обезбеђује превласт државних интереса над сталешким, за случај сукоба једних и других. Осим тога, споменуте адвокатске судије за повреду своје судске дужности одговарају не пред Дисциплинским Већем но пред Касационим Судом (§ 107. ст. 2.). Природно је да ово Адвокатско Дисциплинско Веће при Касационом Суду крунише целу грађевину државног надзора над појединим адвокатима и над адвокатским сталежом као аутономним телом.

Тиме завршавамо преглед адвокатске самоуправе, која је најважнија новина Пројекта, бар за Србију. Поред тога, Пројект садржи цео низ занимљивих и пажљиво разрађених одредаба по другим питањима, као: о дисциплинском поступку, о правима и дужностима адвоката, и т. д., али оквир овог чланка не даје могућности ма и укратко да прикажемо ова правила (в. о њима Д-р М. Чубински: Нове Судске Реформе, 1925., стр. 49—56.). Хтели бисмо навести само две тачке, иако мањег значаја: о односу између адвоката и судија, и о спајању адвокатуре са професуром.

Судски поступак јавља се као врло компликован и деликатан механизам, чије тачно и беспрекидно функционисање захтева да сви његови делови раде сложно, без икаквих трења. Како је адвокатура врло важан део овог механизма, нарочито у контрадикторном поступку, лични сукоби и трзавице између адвоката и судија штетно утичу на отправљање правосуђа. Напротив, узајамно поверење и поштовање знатно олакшавају рад судова. Ако су судије прожете бирократским духом, ако су неповерљиви према адвокатима као људима слободне професије, ако процески закон не штити довољно слободу одбране и не гарантује процеску једнакост тужиоца и браниоца, — лични инциденти и сукоби ометају нормално развијање поступка, и место сарадње у проналажењу истине и правде долази огорчена борба између адвоката и државних тужиоца и судија, јер се обично у тим случајима судије заузимају за државне тужиоце. Искуство Енглеске показује да тих немилих појава готово нема кад се судије и државни тужиоци постављају већином из реда адвоката, и то између најзаслужнијих и најауторитативнијих чланова адвокатског сталежа. Разуме се, енглеско судско уређење, као резултат дугог историјског развитка, не да се пренети у другу земљу, где владају сасвим друге прилике, али наведена идеја је донекле

прихваћена од наших реформатора, јер дужа адвокатска пракса се сматра као довољна за постављење на судске и тужилачке положаје; и, обрнуто, судије среских и првостепених судова (нису споменути државни тужиоци, очитледно, омашком редакције) који су у том звању служили најмање 10 година, а председници и судије виших судова независно од година службе, могу ступити у адвокатски ред без праксе и без адвокатског испита (§ 3.). Ако пракса широко искористи ово правило, између наших судија и адвоката ће се развити онај дух колегијалности, која знатно олакшава процески рад.

Ауторитет адвокатског сталежа, и његов интелектуални и морални ниво, као што то показује искуство других земаља (Енглеске, Француске, Русије), утолико је виши уколико је већи у његовој средини број људи који посматрају правна питања не са уског практичног него теоријског гледишта. Наиме, правници који су имали добру теоријску спрему и умели да се уздигну изнад пролазних интереса данашњице и конкретног случаја, највише су допринели папретку судске праксе и, на тај начин, подигли свој властити ауторитет и ауторитет свога сталежа. У овом погледу, увођење у адвокатски ред професора права који су употребили више година на теоријско проучавање појединих грана јуриспруденције, за жељење је. Ово гледиште су донекле делили и аутори Пројекта, јер су ослободили вежбе и испита ванредне професоре правног факултета са 6 година службе и све редовне професоре ослободили вежбе и испита. Али, у исто време, нашли су да спајање адвокатуре са професуром није могућно, позивајући се на то да „би то било на уштрб и професуре и адвокатске праксе". Овај разлог нема тако велику важност: нико не сматра да је медицинска пракса професора-клиничара на уштрб њиховој професури. Разуме се, професор правног факултета који ради и као адвокат, не би могао водити онолико обичних парница колико их води обичан правозаступник, јер то му не би оставило довољно времена за научни рад. Али и професор-клиничар не може лечити онолико болесника колико један лекар-практичар. Професор правног факултета морао би свести своју адвокатску делатност на консултације и заступање странака у најкомпликованијим и правнички најинтересантнијим стварима, и таква пракса послужила би му као нов подстрек за научна истраживања. Многа правна питања јављају се у другој светлости судији или адвокату него теоретичару, јер он се упознаје са њима из књига, где се она приказују у апстрактној форми, док адвокати и судије опажају читаве конкретне догађаје из којих произлазе та питања. Као лекар без клинике, као инжењер без радова на терену или у фабрици, тако исто и професор права без непосредног и активног додира са судском или административ-

ном праксом не може, као наставник и научник, дати онолико колико би то допуштала његова природна обдареност.

Корисност спајања предавања права са судском праксом посведочена је историјом јуриспруденције двају народа који су највише обдарени за право, римског и енглеског. У Риму су били професори права правници који су се бавили праксом, и највиђенији од њих су добивали од императора т. зв. jus respondendi publice; из њихових радова су биле састављене чувене Дигесте. У Енглеској млади људи су свршавали правне науке у адвокатским корпорацијама, где су држали предавања старији адвокати, а тек много доцније су биле основане правне катедре на универзитетима; правници који су похађали ову школу, створили су онај сјајни систем не само приватног но и јавног права, који је познат под именом common law (обичајно право), а које је било само делимично у току XIX и XX века кодификирано и допуњено статутарним правом. Зашто институција која је донела такве сјајне резултате Риму и у Енглеској, не би била корисна код нас?

На крају, хтели бисмо приметити да Пројект закона о адвокатима решева врло срећно низ техничких питања која се тичу организације и делатности адвокатског сталежа, и ствара једну јаку и самосталну корпорацију, која је такође позвана да сарађује на усавршавању правосуђа и администрације својим предлозима, мишљењима, извештајима, примедбама и жељама (§ 44., т. 3.). У овом погледу Пројект иде у сусрет новим правцима државничке мисли, која прориче ново цветање корпоративног груписања грађана и брани утицајно учешће корпорација у државној управи и законодавству преко нарочитог органа. Уз политички парламент, где су заступљене политичке странке, мора доћи и привредно-културни парламент, где ће бити заступљене привредне и културне корпорације. У тој идеји слажу се представници гилдског социјализма са десничарским политичарима (Миљран) и филозофима (Н. Бердјајев), који наговештавају дубоку кризу политичке демократије и парламентаризма. Идеја овог привредног парламента позната је и нашем Уставу, који је предвидео стварање Привредног Савета.

Дакле, и поред неких делимичних примедаба против појединих правила Закона о адвокатима, сматрамо за дужност нагласити његову велику правну и политичку вредност, и стога треба пожелети да га што пре прихвате законодавни органи.

Л. Таубер

Педагошки конгрес у Вајмару

7.—8.—9. октобра 1926.

ОВАЈ КОНГРЕС **приредио је** *Немачки одбор за васпитање и наставу* (Deutscher Ausschuss für Erziehung und Unterricht), **који је** 1915. **основан (постао из** *Савеза за школску реформу* — Bund für Schulreform), **да буде не само друштво педагошких друштава него и свих организација, које се интересују за васпитна питања. Оно је** *изнад* **педагошких друштава, не служи једном сталежу или једном правцу, и жели да општим конгресима и другим срествима ради на томе, да се сред садашњега разрожитог стања дође до јединственога јавног мнења у питањама васпитним и школским.**

Да се заиста радило и ради у том правцу, показао је и овај конгрес, први одборов, а четврти, ако се узму у обзир и конгреси Савеза, приређени у Дрездену, Минхену и Бреслави од 1911. до 1913. А да се осећа и велика потреба за срећивањем васпитне мисли и васпитна рада, показао је огромни одзив. Заступници државне власти, појединих покрајина немачких, разних економских и пољопривредних установа, трговачких предузећа (књижарница нарочито, које су припремиле и поклоне учесницима), па и страних држава, — све се то стекло у Вајмару, да својим присуством бар, ако не и својим речима, докаже да су васпитна питања заиста животна питања народна и народне културе. За такав одзив Вајмар је био мали, стога су многи пријављени телеграфски задржани, многи приспели остали без улазница. Заступник немачке владе, државни секретар *Шулц*, с правом је могао назвати вајмарски конгрес слободном, незваничном државном школском конференцијом, јер је то био највећи и најважнији педагошки конгрес који је после Рата у Немачкој одржан, ако се не узме у обзир Државна школска конференција од 1920. Председник Одбора и овога конгреса, професор минхенскога универзитета, велики педагог и чувени реформатор минхенских школа, *Георг Кершенштајнер*, исте је вечери истакао у чему се разликује овај конгрес од свих осталих: жеља му је да рашчишћава научна педагошка питања *садашњега доба* и у том да уједини учитеље свих школских типова заједничним радом у служби народа.

Основна теза, постављена за расправљање на самом конгресу, *модерна култура и образовно добро немачке школе*, била је израђена у многим предавањима, на која су надовезани говори. Главни су предавачи били, професор педагогије у лајпцишком универзитету, Д-р *Теодор Лит* и *Георг Кершенштајнер*.

Литов говор, да се мало тривијално изразимо, био је хладан туш за педагошки ентузијазам. Педагогија се била јако уздигла, али сада пада, и то је карактеристичан знак за садашњи положај

педагогијин. Педагогија је хтела да влада, али она није могла да освоји државу, привреду, религију, технику, уметност ни етику, и од владарке је постала служавка, јер све те аутономне моћи педагошки импулси и инспирације не могу стварати. Педагог не може уопште бити вођа, јер су васпитати и водити битно различите ствари. Водити значи: себи, својим идејама друге подчинити; напротив, васпитати: избегавати потискивање друге личности (васпитаникове), продирати у њезину особеност. Педагогија се може само *објашњавати* с оним аутономним моћима, и то у свакој ситуацији васпитнога живота, јер не може бити једнога решења од опште вредности. Педагогија се мора ограничавати, и у самоограничавању је самоослобођење правога педагошког рада. То се види н. пр. у политици, од које се педагогија мора ослободити: педагогија не сме ступити као слушкиња у сувремену државну политику. Али тада она сме и од политике тражити да се уздржава; није у интересу праве државне мисли, ако се педагогија преда на милост и немилост једном нарочитом политичком облику (републици или монархији). Тако служи педагогија најбоље држави, и стога педагози треба да се *деполитизирају*.

Самоограничавање тражи, даље, да се педагогија ослободи од свега што је немогућно, да тражи само оно што се дâ постићи, па и у том опсегу да одлучи оно што је нужно од онога што би се могло желети. Врло је велико зло ако се у образовању позивамо непрестано на достојанство и на слободу, ако се истиче оно што је „уметничко“, и ако се подцењује све што се да научити и увежбати, а нарочито *настава* са својим методским принципима. Ми морамо радити на *рехабилитовању* наставе у школи, из које слабовиди теоретичари хоће да изагнају наставу. Ако ми хоћемо да од школе начинимо само једно животно поприште (Lebenstaette) за омладину, то ће се све више губити у њој наклоност и способност за рад, и то за предани рад и у малим стварима. Не смемо занемаривати што се може и што треба постићи, и стављати као смер школи (која је у великој мери — као што не може ни бити друкчије — предата у руке осредњим способностима људским) такве задатке, које могу успешно решити и извести само изузетно обдарени људи и у изузетно срећним приликама.

После више даљих предавања (професора марбуршкога универзитета, знаменитога теолога и педагога, *Д-р Нибергала*, који је тврдио да је модерна култура довела религију у кризу, али да се религија осветила, и да је она довела модерну културу у кризу; министарскога саветника из Берлина, *Д-р Гертруде Бојмера*, која је истакла, како садашња омладина у свим слојевима тражи једну нову хуманост, и да се одвраћа стога од пресипања силним добрима цивилизације, да штавише, деломично радикално, одбија западну кул-

туру, и да васпитач треба да јој помогне при том ослобађању душе од света машине) настали су говори, у којима је већином Литово стајалиште било жестоко нападано. Нарочито су устале против њега социјалисте, и један је рекао да педагогија не може остати неутрална према поличким и социјалним проблемима, него мора постојећи и државни и душтвени поредак или примити или га револуционирати (дворски саветник *Д-р Карло Фишел* из Беча), док је други оштрим речима напао Литову поставку, да педагог не може бити вођа (председник Друштва за крајњу реформу школску, професор *Д-р Паул Естрајх* из Берлина). На крају је проф. Лит покушао да се одбрани од многих напада, и заиста му је пошло за руком, да у неким случајевима докаже, како су његове речи криво схваћене (н. пр. да он не признаје аутономију педагогије, да је против *принципа* радне школе).

Другога, и последњега, радног дана конгреса, главни је говорник био *Кершенштајнер.* Док је Лит хтео да нам покаже садашњи положај педагогије, и који захтеви из тога положаја данас истичу за нас (или за Немце), Кершенштајнер је хтео да нас упозна са педагошким појмом о духовном раду и о његову дејству (Auswirkung — омиљена крилата реч на конгресу) на немачко образовно добро. И данас још стојимо пред питањем енциклопедизма и његова брата дилетантизма. Под заставом: неговање стваралачких снага, хоће да се место озбиљнога рада протури многоструко „занимање" или чак и игра. Истина је, да ми не можемо одбацити игру и т. зв. занимање, и у одређеним васпитним периодима морамо се и њима у великој мери служити, али не смемо забацити озбиљан рад. Кершенштајнер је опширно расправљао о том шта је игра, шта спорт, шта занимање, а шта рад, и подвукао разлике између та четири облика деловања. И док је првим трима признао још вредности за школовање, т. ј. за дисциплиновање духа, образовну вредност задржао је само за рад, који је управљен на дело, и чији је смер *довршење дела.* Недовршено није рад, бар није рад у образовању, није рад у озбиљној школи. Сасвим несхваћене идеје о радној школи и о нези индивидуалности увукле су у нашу основну, па деломично и у средњу школу, енциклопедизам и дилетантизам. За основну школу игра је потребна, али она мора прећи и к раду, и нарочито к техничком раду. То она не чини, или, ако и чини, у њој се игра, и кад се ради. То је много већа погрешка него да сасвим изостави ручни рад. Ученику се мора довести до свести, да се сад може играти, а да сад мора радити. Место тога чују се велике речи „неговање стваралачких снага", и т. зв. радна школа претвара све деловање у школи у игру. Чак се износи и на изложбе, као *продукт рада,* што је дете начинило без испитивања, у тренуцима игре. Омладина се често поноси, као и читава школа, тим „делима", и

иде и даље тим „стваралачким путом", који је може довести свуда, а само не до рада, који сам себе савлађује. И школа ју је на тај пут и навела, од кога је само јака критичка даровитост може спасти. — Духовни рад и товљење знањем сасвим се искључују. Треба од свакога ученика извести оно што се од њега дâ начинити, а то можемо постићи само ако у великој мери смањимо наставно градиво, и ако га, уместо да му дајемо „прегледе" појединих области, уводимо у уско омеђена поља, на која ће моћи бацити удубљене погледе. Ученика треба довести дотле, да сам поставља себи радне циљеве, и да сам искуша (испроба, ausprobieren) радне путове. Тако се долази до самоодређивања и самоодговорности. Ако му пак не пустимо и слободан избор и слободно кретање у настави, дотле га нећемо моћи довести. Опасно је, ако се и само у једној области ученикова рада угнезди дух играња. Он ће увек порушити зидове које је у другим областима подигао дух рада. Да се не дође до тога, треба се борити против змаја, који гута све образовање, против енциклопедизма и великога градива, као и против „заразе прегледа", која пустоши наше образовање.

После овога предавања, као и других, која су била с њим у вези, пријавили су се врло многи говорници, али пошто није било много времена на расположењу, могли су говорити само по некомлико минута. Готово сви говори се надовезивали на Кершенштајнерова разлагања, коме су указиване велике почасти, али је и јако нападан (Д-р Естрајх, који је и претходнога дана тврдио да представља крајњу левицу на конгресу). Долазили су разни правци до речи (међу њима и присталице новога покрета, Deutschkunde, који траже да се наука о народу т. ј. изучавање целокупне његове материјалне и моралне културе, заведе као нов предмет, или и да замени наставу матерњега језика, да се настава матерњега језика у том правцу реформује), и долазило је и до оштрих сукоба. Умирујући је утицао Кершенштајнер својом пуној хумора завршном речи. Истакао је тешкоће ових великих питања, и завршио с речима: „Наше је сазнање ограничено, наша је глупост безгранична".

Лит је у свом говору рекао, да школа, после толико година немира и узбуђености, треба сад опет да се сети да је она чуварка културних традиција, и да припада *конзервирајућим* моћима. И Кершенштајнер се, сâм велики реформатор, дигао на многе новине у васпитању и школству. Главни су говорници били дакле представници конзервативних студија: у знаку конзерватизма је заиста и приређен овај конгрес. И нови је правац, Deutschkunde, углавном потпомогао ту струју. Сазивачи су конгреса бесумње мислили и веровали, да ће истицањем старих, освећених принципа у педагогији, и тражњом да се педагогија деполитизира, моћи утрти пут ка „је-

динственом јавном мнењу у питањима васпитним и школским". Али се на конгресу показало, да је тај пут још врло далек, и да се опречни правци још непрестано множе и заоштравају.

Да ли с тим конгрес није постигао противно од онога на што је смерао? Живот је све сложенији, па с тим и питања васпитна, која су такође животна питања. Ако наука и тежи на упрошћавање питања, о којима се бави, она с тим не може упростити и појаве, на које се она питања односе. Исто тако, она не може отклонити ни лична стајалишта, ни субјективности, ни опреке, које се између ових појављују. Она може доћи до општих начела, до принципа, само апстракцијом која никада не може приказати сву пуноћу конкретнога живота. Стога смо и видели, да у принципима још и има слагања, али да га нема у њиховој примени, и да се ту највише јављају разрожитости; стога се не могу, бар у питањима као што су васпитна и школска, пречишћавати и бистрити *само* научна питања, јер ту се увек с тим питањима садашњега доба јављају и потребе садашњега доба, које је, уосталом, конгрес такође хтео да задовољи. А захтев за деполитизирањем педагогије (који је можебити такође био један политички момент, и заступање једнога нарочитог облика) управо је учинио да се и на конгресу појави она велика опрека у Немачкој између републиканизма и монархизма. Тврдња, пак, да је воћа супротан појам педагогу, не само да није научна него не може имати ни практичнога значења. Никада се никаквом поставком неће моћи утврдити које струке или занимања могу одређивати воће, или које их морају искључивати, јер воћство је везано за *личне* особености људске. Осим тога је Лит померао и своје стајалиште. Јер људи из других струка могу бити воће *људи*, а педагози не могу ни — деце. Осим тога, и воће људи морају продрети у особености оних, које воде, и они морају познавати, свесно или несвесно, особине не само људи него и маса, којима управљају, и у томе је добар део тајне њихова утицаја. Чини се као да је Лит с тим хтео да припреми свој захтев за деполитизирање педагогије. Али он несумњиво има право када тражи рехабилитовање наставе, и када указује на сувише високо постављене задатке, који се не дају постићи не само с великом већином учитеља него ни с огромном већином ученика. Да за учитеље нема правога, унутарњег одабирања за позив, то је тачно, али то вреди и за друге струке, и то у већој мери за многе, које су лукративније и примамљивије од учитељске. Кершенштајнер се слаже с Литом у многим тачкама, ни он не верује у неговање „стваралачких" снага, и он тражи предан рад. Али ако ученик сам и не може „стварити" науку, која је постала удруженим радом према одређеним циљевима многих великих људи кроз толике векове, ипак може, подстакнут учитељем, коме су и наука и ученик познати, поново стварати или

проналазити. Стога ћемо се ту ипак држати, уколико је то могућно, *Рудолфа Хилдебранда*: „Учитељ... ништа не би требало да учи (т. ј. сам да каже), што ученици могу сами собом да нађу, него треба да их пусти да они све то под његовим упуством нађу." Међутим, признаћемо, да не треба хитати на изложбе, и да не треба неиспитане (т. ј. које ученик сâм не уме да испита, испроба), тренутне производе детета *у игри* признати као продукте *рада*. Признаћемо претпоставке духовнога рада, које га чине нарочито плодним: самопостављање раднога циља и самостално испробање радних путова.

После свега овог можемо дакле рећи, да је вајмарски педагошки конгрес, и крај свих опречности на њему, или управо зато, себе оправдао. И у педагогији има ерупција и седимената, а овакви зборови, и када се у њима појаве и ерупције, увек ће послужити седиментарном формирању. Јер ако се нека тврђења и не слажу с нашим стајалиштем, или долазе у сукоб с нашим уверењима или нашим потребама, ипак се — и против своје воље — не можемо отети ономе што је од општега значења у њима, па ако се наше срце њима и противи, у једноме куту нашега ума заузимају она своја места.

За нас пак нарочито могу бити од користи: Литове идеје о рехабилитовању наставе и о потреби да се не подцењује оно што се сматра као техничко и дâ се научити, да се не прескачу лакомислено све ниже станице образовања, јер се с тим потресају основе образовању, Кершенштајнерова реакција на недовољно или погрешно схваћене, па стога и рђаво примењене, сувремене (или можебити и само као сувремене истицане) идеје васпитне, и његово истицање довршења дела (за нас, где се тако много почиње а тако мало дочиње). Задржавање на томе могло би увелике помоћи правилном формирању не само нашега рада у школи него и нашега друштвеног васпитања уопште.

Милан Шевић

*Савремена француска уметност**)

САД, неки дан, на изложби париских мајстора, један мој друг и пријатељ који воли уметност упитао ме је шта мислим о тој изложби, и како стоји са уметношћу у француској уопште. Место сваког одговора, ја сам му ово испричао. По доласку у Париз, рекао ми је један професор историје уметности, кад сам му саопштио одакле долазим и шта знам —: „Прво, немојте ништа читати. Друго, немојте ићи ни на какве конференције. Него,

*) Предавање одржано 16. октобра у Удружењу пријатеља уметности у Београду.

идите у Лувр и гледајте, гледајте, и гледајте. Истом кад се уверите да сте неко дело или неког уметника заволели и разумели, онда читајте и слушајте, да видите шта други мисле о том истом делу или уметнику. Како су у Лувру све сами стари мајстори, то је доста невероватно да су сви људи пре вас грешили, а ви једини да сте у праву. Ипак, не верујте спрва никоме, ни другима ни себи. Непрестано контролишите, док не дођете до једног свога искреног, дубоког уверења. Немојте бити сноб, нити папагај. Јер је боље не волети, него волети лажно."

Овај савет мог професора, — неки пут и професори могу дати добар савет, — није ми никад слазио с ума, ни пред Тицијаном и Пикасом, ни пред *Победом самотрачком* безименог грчког мајстора, ни пред оном изванредном *Девојком са крчагом* од Бернара у Ликсанбуршком музеју. Нажалост, ма како да је умесан, савет се не може свуд провести, нарочито не код нас, где нема великих музеја ни честих изложба, тако да се о уметничким делима мора више говорити него што се она могу гледати. Једино ме је то навело да у неколико сухих речи прикажем савремену француску ликовну уметност, сликарство у првом реду.

Искрено говорећи, нема лепше ни теже теме од ове. Нема лепше, јер савремена француска уметност представља једну од највећих и најзначајнијих епоха у историји. Толики број талената и праваца, такву разноврсност и богатство дела, толико тражења и резултата није се видело од Ренесанса. Француска је само у два момента била у оваквом завидном положају, и имала у свету оволики утицај: у XIII веку, кад је њен готски стил освојио целу западну, средњу и северну Европу, и у другој половини XVIII века, кад су француски уметници звани у све важније европске земље, до под престоле, од Потсдама до Москве. У наше дане, француски утицај је можда већи но икад досад: француска уметност је постала општа, светска, интернационална, и уметници из целог света иду у Париз као у центар свих савремених уметничких тежњи и остварења. Посматрајући ту раденост, радозналост и немир ликовних уметника, човеку и нехотице падају на ум оне одушевљене речи једног Немца из Ренесанса: Буде се духови и цветају науке, милина је живети на земљи, — es ist eine Lust zu leben!

А нема теже теме зато што је савремена француска уметност изванредно сложена, сва у немиру и тражењу, са једном масом противречности, и са врло великим бројем уметника и уметничких дела. Ту је, међу старијима, Анри Матис, који базира на линији и има изузетно богат декоративан тон; Анри Русо, невероватно свеж и искрен, дубоко личан, са наивностима и простотом једног детета; Пабло Пикасо, оснивач кубизма и учитељ толиких младих, бескрајно разноврстан, виртуоз линије и мајстор тона, чији талент

има каткад размере и снагу генијалности; Андре Дерен, ретко богат и пун у тону, неисцрпан у мотивама, широких и јаких осећања; Вламенк, сликар пејзажа и мртве природе, нешто мрачан и погружен, али са топлином, мајстор тамног и осветљеног, неуморан у варирању једне исте теме; Андре Лот, теоретичар кубизма, са оним строгим хармонијама и са чистим односима, чије слике имају необичну јачину и логику, нарочито кад те слике представљају женски акт; Диноаје де Сегонза, нерван и танан, брз, који би могао рећи са Ван Гогом: „У мојим прстита кичица лети као гудало по жицама"; Утрило, сликар домова и улица, тежак, строг, сасвим миран и сталожен, чистих површина и крепких маса, можда најбољи сликар архитектуре нашег времена; сјајни занаџија Ван Донген, отмени Фриес, смели Сирваж и Варокије, Леже, Брак, Шагал, Фавори, Кислинг. И то су само сликари, и само неколицина њих! Кад им се додаду још скулптори, — у првом реду Бурдел, Мајол, Бернар и Деспио, затим Жимон, Хернандез, Задкин, и други, — лако је наслутити колико је данас богата, често великим именима и значајним делима француска ликовна уметност.

Да би се видело и каква је, за то треба, на првом месту, имати извесних историјских знања. Јер је изван сваке сумње да је данашња уметност Француза логичан наставак њихове досадање уметности, која има два опречна карактера: један, више расни и народни, који се огледа у готским катедралама, и други, више споља унесени, такозвани класични, који је дошао из Италије или преко ње. Та два схватања уметности увек су се у прошлости потирала и смењивала: кад је било места за једно, није било места за друго. Од XVIII века, међутим, та два схватања се почињу јављати напоредо и да се синтетишу, прво у аристократском романтизму Ватоа и Фрагонара, затим у буржоаском идеализму Шардена и Греза. На самом почетку XIX века, Давид чини одлучан корак ка класицизму, али убрзо Делакроа, својим снажним романтизмом прекида ту струју, која има свог последњег великог представника у Енгру. Импресионизам довршава борбу, чији резултат је било сликарство Сезаново, које је на снажан и на дотле невиђен начин дало представу материје и облика.

Упоредо с тим, дошли су утицаји црначке пластике и уметности далекога истока. Истина, тога утицаја је и пре било, али је он био површан и искоришћаван искључиво у декоративне циљеве. Данас је он много дубљи, снажнији и трајнији. С њиме се преноси и фактура, нарочито у вајарству, затим цртеж и колорит, најпосле и сама експресивност. Даље, опште духовно и нервно стање нашег времена, оно трагично осећање живота о коме говоре велики филозофи нашега времена Унамуно и Лав Шестов, култ индустрије и науке, опадање религије и, у исти мах, њено подизање — све

је то знатно утицало да се ликовна уметност за последњих тридесет година промени из основа.

У чему су те новине и те промене? Прво што пада у очи, то је непоштовање класичне анатомије и перспективе, асиметрија, деформација облика, перверзија боја, јако наглашавање и истињање појединих партија и детаља, тежња за што већом и пунијом експресијом, нарочито пластичном, затим тонском и линеарном, најзад и душевном. Даље, одсуство свега сентименталног, моралног и анегдотичног, тако да тонови и линије говоре за се, слично музици.

Резултати нису дошли одједном, и нису дошли сви. Било је и има непрестаног домишљања и тражења, који каткад и подбаце. Познат је случај Пикаса, чије су слике из разног доба толико различите међусобно да се никад не би рекло да су од руке једног уметника. Исто тако, код многих сликара и вајара, више се сугерише него изражава: и више хоће но што се може. У том погледу је нарочито интересантан покрет који је познат под именом кубизма. Својим крајњим упрошћавањем форама и њиховим свођењем на два — три основна типа, као и жељом да облик дâ у једном блоку и намах у три димензије, кубизам је крајња тачка синтетисања, које је почео Сезан, исто онако као што је поентилизам, својим крајњим разлагањем тонова на колористичке пеге, представљао крајњу тачку анализе, практиковане од импресиониста. У последњој конзеквенцији, кубизам је можда заблуда, и води вероватно у шематичност, петрифицираност и неплодност; али се зато не могу одбацити ни сви кубисти, ни сви они који су у некој вези с њиме, а најмање цело модерно сликарство. Пре свега, апсолутно није тачно да су анатомија, перспектива и планови потпуно срођени са нашим оком и да они представљају азбуку сликарства. Стари народи, и народи на далеком истоку, нису их никако познавали, па су им ипак уметности високе и велике. Исти је случај и са нашим средњевековним живописом, у коме су честе обратне перспективе, т. ј. фигуре у првом плану мање од оних у позадини, што није сметало и не смета да тај живопис иде у најбоље сликарство у историји. Укратко, анатомија и перспектива су конвенције, а не закони. Пластична лепота је историјска ствар.

У сваком случају, дела савремених француских сликара нису комбинације отменог духа и хладног срца, — као што се обично мисли, — него су то радови у којима се налазе ванредно снажна динамика и чврстина форме, једна сасвим ретка визуелна музика и, свакако, најшира гама тонова која је досад виђена. И највећи колористи, — Ел Греко, Веласкез, Рубенс, Тицијан, Делакроа, — изгледају тамни и бледи кад се пореде са великим колористима од Сезана на овамо. То и није колорит у обичном смислу речи; то је опојна и заносна перверзија и оргија боја.

Из разлога које је лако погодити, савремени париски сликари нису имали често прилике да створе дела великих димензија и истински монументалног стила. Они највише раде акт, пејзаж, мртву природу, затим портрет и слободну композицију. Њихово сликарство је, углавном, интимног карактера, интимног у смислу у ком се то каже за камерну музику. Али они који су видели Пикасов декор за балете Стравинскога у трупи Дјагиљева, знају са колике снаге и сјаја савремени уметници могу дати раскоши и целине једноме делу.

Сте што је речено за сликарство, може се применити и на савремену француску скулптуру, с том разликом што је са овом стојало још горе пре појаве модерних мајстора. Изузевши великог романтичног импресионисту Родена, већина вајара се губила у солидном академском упражњавању свога школског знања, без снажнијег личног акцента и новијег израза. Антоану Бурделу припада заслуга што се, међу првима, под утицајем египатских и источних вајара, вратио правој, нешто упрошћеној пластици монументалнога стила, и дао неколико најбољих француских скулптура нашег времена. Ту је, сем њега, богати Мајол, са врло срећном мешавином изразито пластичног и живописног; затим Жозеф Бернар, који се успешније него ико вратио архаичним формама у скулптури; даље, Деспио, снажан у својој отмености, и који негује пластику благих и нежних форама, у најбољој традицији француског вајарства.

Јер, то треба нагласити, поред свих новина и поред свега присуства знатног броја уметника који су дошли из других земаља, париска школа је изразито француска и у традицији старих великих мајстора, у сликарству нарочито Пусена и Енгра, а у скулптури средњевековних мајстора и, донекле, Худона. Она је француска по свом духу, живом, радозналом и нешто капризиозном, у коме се стално боре инстинкт и разум. Она је француска по свом основном схватању уметности, које тражи да се сваки пластичан предмет даје на изразито пластичан начин, без примеса књижевности и филозофије.

У чему би били њени успеси? У томе што је створила презир према свему што је илузионистичко и банално, педантно, ситно, досадно и, дозволите реч, бљутаво. Што је од сад немогућ онај страшни реализам Леона Бона и Каролис Дирана, и плитке наивности Кабанела, Бугроа и Енжалбера. Што је утицала на стварање нове, модерне архитектуре и примењене уметности, променивши из основа начин зидања, расподеле просторија и украшавања, намештаја и одела, уносећи свуд куд стигне пулс и крв, и представљајући мешавину крајње рафинерије једне високе и старе цивилизације са крајњом примитивношћу далеких народа и раса. На

тај начин, она нас не стишава, него нас узнемирује, стварајући могућности за нове напоре и успехе. Благодарећи париској школи, слика је опет постала, не фотографски снимак, него визија, не дело литературе, него пластике, а место илузије сварности, донесена је једна друга, уметничка стварност, можда најпотпунија и највећа на земљи.

М. Кашанин

Почетком уметничке сезоне у Београду

АКО СЕ дан заиста познаје по јутру, можемо бити уверени да ће овогодишња уметничка сезона у Београду бити занимљива и имати значајних уметничких резултата. Све говори томе у прилог: и неколике изложбе којима је створена ова сезона (Изложба Савремених Париских Мајстора, Изложба Соње Ковачић, Изложба Ника Миљана и Изложба Томислава Кризмана), и читав низ најављених (Јована Бијелића, Љубе Ивановића, групе модерних „Облик", „Ладе", и др.). Најзад, наслућују се и линије једног снажног покрета, чији ће смер бити регулисање извесних запуштених уметничких односа, у првоме реду односа између уметности и публике; све то, буде ли само вођено спретно и тактички, могло би довести до резултата, према којима би се ускоро могло говорити о новом цветном периоду наше уметности.

Иначе, већ прошла сезона протекла је прилично живахно у односу према неколиким годинама уназад. У њој се уметност извукла из атељерске усамљености и чешће излазила на поглед широј јавности, успевши да публику ипак мало покрене из њеног става пасивне резистенције према ликовним уметностима. Истина, све то још увек није било у мери достојној града од двестотине хиљада и к томе културног средишта не само једне наше покрајине; па ипак, ма да се о каквом већем интересовању наше публике за уметност још увек не може говорити, бујан и прогресиван развој саме уметности у нас све је очигледнији и све афирмативнији.

А ту не сметају више чак ни слаби материјални успеси велике већине уметничких манифестација, ма како они били тешки и још теже погађали, јер наши уметници и уски круг наших пријатеља уметности старају се, непоколебљиво и са пуно самоодрицања, да уметност ипак укорене у ово наше запуштено тле.

* * *

Изложба Савремених Париских Мајстора отворила је овогодишњу београдску уметничку сезону, која почиње, тако, једним првородним уметничким догађајем.

Са савременим и чисто таквим тежњама у ликовној уметности, наша се публика досад сретала скоро једино на изложбама домаћих уметника. Била је додуше у Београду и једна изложба са страним уметницима у већини: Прва Интернационална Изложба Нове Уметности, коју је с пролећа двадесетичетврте приредио „Зенит". Но, праћена строгом и незаслуженом пасивном резистенцијом целокупне штампе (нешто ради збуњености критике пред проблемима за које је била у већини апсолутно недорасла, а нешто ради нетрпељивости ове и приређивача), ова је изложба затворена са врло ограниченим бројем продатих улазница, те се озбиљно може узети да до каквог тешњег сусрета између њених уметничких тежњи и наше престоничке публике није ни дошло. Ипак, без довољно познавања и разумевања и за раније етапе досадањег развоја уметности, а немајући ни солидног ни вољног инструктора у нашој уметничкој критици — наша се публика враћала са тих сусрета збуњена, понекад чак револтирана, а обично спремна на највећи подсмех према свему што је видела. Ма да су, међутим, представници тих и сличних тежњи у уметности иза наших граница имали већ одавно масе симпатизера и присталица из свих друштвених редова, од познатих и озбиљних уметничких критичара до представника светске новчане аристократије и радника. Иако то није могло у наших уметника сасвим угушити ватрену жељу за продирањем до у суштину уметности и све тананости као чистог и невезаног стварања, ипак се задњих година осећала извесна малаксалост у полету ка новим могућностима уметничког израза. Све то, а нарочито материјални обзири, довело је, чак и код неколицине млађих и најмлађих, а до недавно још јако борбених, до извесног компромиса, гравитирања средини у погледу сопствених уметничких схватања и уметничког схватања наше публике. Вратили су линију наших савремених тежњи са левице и крајње левице ближе средини, где се после на дотадањим искуствима градило даље, да би се најзад, овом септембарском изложбом у мецанину Академије Наука, у многога од млађих пробудило и мало гриже савести због своје малаксале борбености и повлачења из првих борбених редова, док су њихове париске колеге остајале и даље непоколебљиве у својој тежњи за све новијим могућностима сликарског и вајарског израза.

Први пут, дакле, наша је публика имала прилике да се на овој изложби сретне са резултатима савремених уметничких стремљења на страни. Тај сусрет био је утолико значајнији што се њиме дошло у непосредни додир са резултатима неколико истакнутијих и најистакнутијих носилаца нових уметничких идеологија, и што је, уз то, долазио непосредно из Париза, колевке свих струја и свих покрета у уметности за више од два столећа уназад.

Централна личност на Изложби Савремених Париских Мајстора, може се слободно рећи, у исто је време и централна личност уметничког Париза у временском распону од почетка овога столећа до данас, и једна од најмаркантнијих и најизрађенијих савремених иметничких личности уопште. То је *Пабло Пикасо*, завичајем Шпањолац, но толико типичан парижанин, као уметник, да би се, сем несумњиво наглашене велике уметничке традиције атавистички наслеђене од завичаја, о њему као неком типично и расно шпанском сликару једва и могло говорити.

Пабло Пикасо долази у Париз у доба кад велики старац из Екса, Сезан, успева да сликарство дефинитивно извуче из импресионистичке рецептативности и упути га правцем којим ће се приближити великим мајсторима из прошлости, од венецијанаца Тицијана и Тинторета до Пусена и Делакроа. Велика уметничка револуција управо је узимала маха у то доба, и историја уметности, може се са сигурношћу тврдити, није забележила ни једну своју епоху која би се могла мерити, полетом и снажним замахом у трагању за новим, дубоким и непосредним уметничким изразом, са овом последњом, која је настала почетком овога столећа и непрекидно траје до наших дана. Сезанова тежња „створити од импресионизма нешто трајно као музејска уметност", и све његове теорије, од „локалног тона" до оне да се „све у природи моделује према лопти, ваљку и купи", учиниле су више но што је добри провансалски старац и слутио. У свеколиком трагању насталом из тога и иза тога, Пикасо игра једну од најзначајнијих улога. Што је све то трагање, растурено у више праваца но ипак упућено једном истом циљу, довело до позитивних резултата, велик део заслуга припада снажном и инвентивном таленту Пабла Пикаса.

Продубљујући Сезаново учење о пластичном, базирајући све своје сликарство на закону равнотеже свих података урамљене целине, Пикасо, у друштву са Французом *Браком* (нажалост, није узео учешћа на овој изложби), долази до првородних резултата. Строга и систематска анализа форме и простора, рашчлањивање њихово на елементе из којих су састављени, води логично резултатима у којима се они појављују као чисте апстрактне реалности. Оно: „лопта, ваљак и купа" долази до пуног изражаја. Апсолутна хармонија и равнотежа линија, површина и запремнина, тај чисто пластични момент слике, коме је Сезан тако фанатично тежио, и који се, захваљујући највише њему, открива данас као строги закон уметничког стварања код свих мајстора високих епоха прошлости, — све то доводи до једне нове естетике, која је сва у *геометрији*, у чисто *геометријском ритму* свих елемената уметничког дела као организоване и затворене целине. Први одушевљени бранилац и тумач Пикасових и Бракових открића, с краја прве деценије нашега

столећа, песник *Аполинер*, назвао је нову тенденцију сликарства *надреализмом*, а један од најистакнутијих и најборбенијих савремених уметничких теоретичара, сликар *Андре Лот*, дао је новој уметничкој идеологији име можда чак и срећније нађено: *пластични импресионизам*.

Но, оставимо на страну имена, — она су увек само фирма; роба, материјал који ова даје, важније је од ње саме. Резултати до којих су дошли најснажнији и инвенцијом најбогатији савремени уметници, између којих се личност Пикаса нарочито јасно оцртава, данас већ имају пуну вредност и признање чак и професорских критика широм свих континената. У почетку чисто апстрактног карактера, сликарство Пабла Пикаса (популарно име тог уметничког става иначе је *кубизам)* узимало је постепено све конкретнији облик, постајало „реалистичније" — јер је подсећало на облике дефинитивно изражене у природи — да се најзад приближи строгом класицистичком естетском идеалу (наравно увек датом у строго модерном схватању), и толико таквом да се већ говори о *неокласицизму* као најозбиљнијој могућности остварења циља сваке епохе у уметности — њеног особеног стила.

Пикасо као сликар и трагалачка снага стоји на великој висини, и на тој висини је сигуран и необорив, чак и кад се игра, час чистоћом сликарског језика, а час екстеријером свога сликарства, скачући са емпиричког у матафизичко, и обратно, (то се могло видети и код сва три његова цртежа на овој изложби). *Лот*, међутим, друга по важности уметничка личност на овој изложби, више је значајан као чисти теоретичар. Огромне уметничке ерудиције, он је, рекосмо већ, јаки савремени уметнички теоретичар; да се данас свеколико *посезанистичко* сликарство може успешно и позитивно да брани, базирајући ту одбрану на најзначајнијим уметничким личностима из прошлости, од Раног Ренесанса до данас, — заслуга припада највише њему. Као сликар он је ипак испод себе теоретичара, но још увек снага првога реда, чак и кад јако програмско у њему помућује чистоћу сликарског језика, што се све јасно осећало и на свима његовим сликама са ове изложбе, између којих су најбоље две студије глава у пастелу.

Иза ове двојице, својом уметничком вредношћу и концепцијама долази на прво место *Сирваж*. Конструктиван строго и апсолутно, а уз то непосредан и прожет извесном тананолирском нотом једног пријатног романтичара, он је несумњиво најснажнији на овој изложби у симпатичном „Пејзажу из Шпаније" чију драж и убедљивост није у стању да умањи ни сувише лаконски сликарски језик на њему, ни на изглед хладна и математичка намештеност у равнотежи паралелних коцки кућа и чистог белог простора над њима.

Задкин и *Шагал*, завичајем Руси, представљају ону струју у савременој уметности, која је доскора нарочито обилно негована у Немачкој, а дошла је као продужење уметничке линије почете *Гогеном* и његовим узорима, примитивним уметницима полинезијским. Названа *експресионизмом*, ова уметничка идеологија запостављала је пластични момент на рачун описивања и главног акцента на чисто психичкој страни сликаног или моделованог предмета, што је пружило обилно услова литератури као помоћном средству, и омогућило један неограничен романтичарски смер. Углавном дводимензионално и у најбољем случају плитко-рељефно, ово сликарство дало је нарочито много места боји, дакако чисто декоративног деловања; у делима као што су, на пример, Шагалови акварели и уља (нажалост, он је овде био заступљен само цртежима, односно бакрорезима), дошло је и до занимљивих и изразитих ефеката. Неоспорно снажно у изразу и врло субјективно по начину схватања, ово сликарство, базирано најчешће на гримаси, данас не делује тако одушевљавајуће као некада, док су открића нових уметничких могућности била у ограниченом броју. Ипак, и Шагалови аутопортрети, и Задкинови акварели нису ствари крај којих се може проћи без задржавања; ови акварели примитивистички карактером имају много од оне дражи непосредног, чиме уметност нецивилизованих народа и деце школом још не укалупљене тако особено делује и одскаче.

Фужита, Јапанац, једна од најзанимљивијих егзотичних личности данашњег Монпарнаса, примитивистичким акцентом на својим сликама близак је горњој двојици; свакако је најснажнија и најистакнутија уметничка личност међу савременим својим земљацима — уметницима у Паризу. Фружита је у примитивистичко гледање веселог цариника Русоа, једног од највећих француских сликара последњих сто година, унео и своју расну одлику, ону тананост цртачку која збуњује, и из те мешавине добио нешто дубоко и нешто проосећано, колико и лично. Он данас има масу својих следбеника, и то не само у Паризу. На овој изложби је заступљен са четири успела цртежа, од којих се као типично његови у начину третирања истичу два пејзажа.

Варокије, такође познато име у савременим уметничким круговима Париза, својим бакрорезима из Венеције дао је три занимљиве забелешке утисака шаролика живота града на лагунама, али ме некако нарочито није освојио својим сувишним техничким брављрама на њима. Исто тако *Делонај*, својим сувишним програмским нагласцима, успео је да ме задржи на извесном одстојању, а поготову оним акварелима без икакве дубље логике у деловању спектром и ритмом маса. *Соња Делонај*, напротив, својим занимљивим и хармоничним тонским и колористичним вредностима, потвр-

дила је поново свој глас једне од најукуснијих помодних декоратерки — конструктерки.

Леже, пак, један од вођа сликарске струје која тежи што чистијем колористичном изразу помоћу немешаних и основних боја са палете, и форми пластично сведеној на најосновније, привлачио је на овој изложби нарочито цртежом. Једна од многих варијената његове омиљене теме „Акробате", ритмички изванредно уравнотежени цртеж, поред Пикасовог „Постела" (мртва природа са чашом), Сирважовог „Пејзажа", Лотових „Глава" и Фужитиних „Пејзажа", — представља најзначајнију уметничку вредност на овој изложби.

*

То би био приказ саме ове изложбе. Међутим, тиме само Изложба Савремених Париских Мајстора не може се, шта више не сме, завршити. Јер, иако је она представљала уметнички догађај првога реда, чињеница да јој је дато место данас, није него медвеђа услуга напору да се уметнички укус, смисао за уметност и правилно схватање уметности у нашој публици дигну на виши и сигурнији степен. А како је то све ствар не мале важности, сматрам за оправдано да се мало задржим код самог приређивања ове изложбе, као и свих осталих изложаба страних уметника.

Ставимо ли према нашој средини приређивање изложаба као чисто васпитану акцију и чисто васпитну корист, јасно је да је свака изложба те врсте у нас добродошла, а сваки напор поднесен за њено остварење достојан признања и пуне захвалности. Досад, од рата наовамо, у Београду је приређен леп низ таквих изложаба, све у циљу чисто културне пропаганде и са намером да се васпитно делује на ширу нашу јавност; све је то, са великим одушевљењем и не без поноса, учинила „Цвијета Зузорић". Међутим, посматрајући резултате које су те изложбе на крају крајева пожњеле, и пратећи са пажњом развоју метничког укуса и схватања у нашој публици, мора се увидети да су сви ти резултити били мало позитивни, и да се о неком прогресу код публике у ствари не може рећи ништа повољно. Главни им је узрок: недостатак потребног програма, неопходног за позитивност сваке акције, а поготову васпитне. И овде је, као и у сваком раду, нарочито васпитном, потребна поступност. Потребно је упознати нашу публику са свима прошлим и садашњим уметничким тежњама и њиховим резултитима, али је потребно и учинити им олакшицу у схватању и разумевању истих, а то се може постићи једино паметним програмом те очигледне наставе. Ако би се тако радило — а то је једини пут и начин који обећава успех — ова Изложба Савремених Париских Мајстора чекала би на ред све дотле док наша публика не би била оспособљена да је правилно схвати и

из ње извуче потребне користи. Да би се до тога дошло, потребно би било приредити једну ретроспективну изложбу страних рецимо француских уметника, ма и уског обима, али прегледну, која би обухватила неколико деценија уназад, и на којој би посетиоци могли пратити развој уметности, њене тежње и резултате. После те изложбе могло би се тек мислити на новије уметничке резултате, а жртве које би се за њено остварење морале поднети, ма како биле велике не би биле сувишне.

* * *

Изложба Соње Ковачић увела нас је за тренутак у атеље Андре Лота, да би у њему нашли на једну своју талентовану земљакињу, за коју су чак и уметнички кругови овде мало знали.

По свршеним студијама на Уметничкој Академији у Загребу, г-ђа Ковачић је прошлу годину провела у Паризу, учећи нову сликарску синтаксу у Лотовој школи, у којој је, сви су знаци за то, била радо виђени ученик. Интелектуално сасвим дорасла проблему који је желела да реши, богата тананим осећањем за колоритске вредности, а настројена снено-лирски и романтично, Соња Ковачић је брзо продрла у науку свога учитеља. Тридесетак изложених слика, већином актова у угљу, пастелу и уљу, поред неколико портрета и два-три уљена пејзажа, говоре кратко и поуздано о томе како је успешно прешла и савладала Лотову синтаксу, и како је умела да се у њој послужи сопственим речником, који је често чак тананији од учитељевог. Углавном студије рађене у школи, или дела рађена по овима, а проткана једном истанчаном сензибилношћу у погледу тонских и полихромијских хармонија, све ове слике дубоко делују неким дрхтавим миром и истинитошћу проживљеног у себи, да би одмах чим су се појавиле, освојиле своме аутору угледно место међу млађим нашим уметницима чисто савремених концепција.

Обилно програмско — јасан жиг школе у свих тих слика — — заборавља се и одбацује у страну само собом, пред палетом која говори о једној симпатичној чистоћи сликарске фразе. Топлина којом су изражени сви сликани предмети моћно се доима, а успешан скок далеко од графичког или декоративног с правом намеће пријатељски поздрав, који учитељ тек ретко успева да пожње. Иако незнатни, а укусно уједностављени, сви сликани предмети дати су звонко и уравнотежени као целина, да би ту и тамо, као на пример код „Русалке", наговестили једну пуну и пријатну симфонију.

Наравно, све је ту још увек у напону и у ходу ка дефинитивном закорачењу потпуно сопственим путем; још увек, чак и из најуспелијих корака, назире се учитељ, који показује пут, да би

ученику олакшао избијање на сопствену линију. Ипак, богати квалитети Соње Ковачић говоре поуздано о скором успеху и сретном решењу постављеног задатка.

* * *

Нико Миљан сваке године, ево већ трећи или четврти пут, приређује по једну своју интимну изложбу, но увек, нажалост, са истим резултатима: прогрес прилично спор, материјални успех никакав, а критика једва да проговори коју, но обично са симпатијама, ако већ нешто каже.

Ове године, после проведенога лета у родноме месту свом и свога некадањег прашког учитеља Буковца, у Цавтату, Миљан је у просторијама Јадранске Страже приредио изложбу својих нових марина. Већином мале студије, сликане за дубоке егзалтације крајевима и роз које је сликар као младић рибао, сви ти скромни и радосни описи затонâ, лукâ и каменитих обала, прожети су једном импресионистичком раскоши светлоти и боја, у којима се око пријатно купа кад се хоће мир одмора.

Сиров и свеж као крај који га је дао, Миљан слика без великих претензија и нимало амбициозан да говори нешто ради чега се пада у тешке кризе и грчеве душе и мозга. Ведар и насмејан, он и слика ведро и насмејано. Технички способан да изазове илузију неких тренутака и предмета у природи, на начин који је изнад слепог фотографског објективизма, иако је у суштини натуралистичке тенденције, он сваки мотив успешно савлађује према задатку, а од сваког платна чини пријатно одмориште за око.

Нажалост, све то још увек није довољно да би се и продало. Ма да би многи салон у Београду могао, мирне душе и чисте савести, збирку фотографских снимака или литографија на зиду заменити којом од Миљанових слика, ипак се, на крају сваке изложбе, судбина понавља и овде као и код већине осталих наших сликара супротних Миљановим особинама али исте среће — узимају се кола, и враћају кући сви ти луди заноси који стају тако много душевног и физичког, и које ће прашина на тавану или влага у подруму убрзо застрти.

Понеко тада болно јекне или небу упути свој револт. Не знам али слутим да се Нико Миљан тада, као и обично, благо насмеши и слегне раменима; свеједно, видећемо опет идуће јесени!..

* * *

Изложба Томислава Кризмана, отворена првом половином новембра, дошла је као изненадно прекорачење једног правила које су створили и строго га се држали и држе од Рата овамо сви некадањи предратни и још старији, београдски уметнички гости с

оне стране Саве: не излагати у средини која их је негда срдачно примила и ниобично прихватила, сем у случају кад се излаже у групи.

Човек се оправдано мора да пита: откуд наједнном тај став према Београду? Јер, још увек је у сећању доба када се све с оне стране Саве обилно помагало, тако да многи од некадањих наших гостију Београду дугује добар део своје данашње уметничке репутације. Сви ти људи отуђили се од Београда, као од града који је проказан. У њега свраћају једино кад се састају са високим личностима из владе, али се не појављују као уметници, са својим делима.

Прилично поколебане репутације (после неуспеха, који је доживео у акцији за Филаделфијску Изложбу), Кризман се није смео после тога појавити у Београду са изложбом која не би могла да му врати стари углед у круговима ширих слојева нашега друштва. У време кад се у нашим крајевима говорило о „националном стилу", у временском распону непосредно пред балканским ратовима и до последњег рата, када је југословенска идеја узимала све више маха, Кризман је провео неко време с ове стране Саве, обилазећи градове и старе наше задужбине по Јужној Србији. Ватрени Југословен, а већ прилично угушен бечки сецесиониста, он се, срдачно приман и несебично прихватан од наших људи, враћа са тога пута обогаћен масом цртежа и скица, из којих су после поникли његови бројни бокрорези, којима је описао своје утиске са путовања. Ови бакрорези и ово путовање били су почетак његове уметничке каријере и његове уметничке репутације. Технички спретан (за графику је то нарочито важно), несумњиво уметнички солидно културан и са однегованим укусом, Кризман није могао да у те бакрорезе унесе још и нешто више, што се од сваког уметничког стварања међутим безусловно захтева: апсолутно стваралачко, и снажно изражавање оног дубоко преживљеног не само површно описног, па ма оно и са пуно укуса и културе учињено било. Какав је као сликар био тада, такав је остао и даље, тако да се о неком његовом прогресу може говорити једино у погледу све сигурније руке и све бројнијих бакарних плоча, листова или платана.

Посматрајући све изложено на његовој београдској изложби, човек стоји збуњен пред репутацијом коју је Кризман успео у нас да стече. Намеће се неодољиво питање: како је, и којим високим квалитетима, Кризман успео да стече себи толику уметничку репутацију у публици, код које су, напротив, далеко веће уметничке снаге и вредности таксиране много и много ниже? Или је код нас заиста довољно већ и само то: познавање технике појединих грана уметности, знати како се известан предмет из наше спо-

лашње средине може описати и лако пренети на хартију, платно, бакарну плочу или у глину, — па да се, уме ли се само изабрати згодан предмет, тиме одмах стече право на уметничко име, које ће бити тим веће уколико је то знање веће?... Међутим, уметност, она велика и права, којој смо некада тако близу стајали, а коју је суво занатство доцније удаљило од нас и примило на себе њене вредности, та чиста и светла уметност, којој се данас поново тежи непоколебљиво, и поред највећих препрека, категорички захтева да се за њу поднесу и најтеже жртве и да се здере сав густи вео заблуда којим су је сви могући и свемогући лаици тако омотали. У тој високој тежњи, чистој побудама и без и мрље не чега ниског и задњенамерног, ред је дошао и на Томислава Кризмана. А ако се у овим редовима налази мало позитивног о њему као сликару и графичару велике репутације, узрок лежи једино и искључиво у ономе чиме се Кризман као такав досад, а специјално на овој последњој својој изложби, успео да манифестује. Време и прави стручњаци у овоме позиву доказаће и даће право свакоме који га је имао; оно ће и Кризмана поставити на место којега је достојан.

Кризман је занимљив, културан, путописац, у приличној мери егзалтован романтизмом и егзотичним; он својом руком уме да технички нарочито у бакрорезу врло сретно опише крајеве и људе које за својих путовања сусреће. Као такав, он је достојан пуне пажње и признања. Али као уметник он може на то рефлектовати много мање, за шта су довољан доказ сви његови радови на овој изложби, почевши од вечито истих мотива оријенталско западњачких сукоба, па преко оних великих цртежа разних портрета, до малога броја платана, сликаних са много романтичних подстрека, но без основног, без смисла и осећања за боје и њихове танане спреге.

Мих. С. П. Петров

Бугарско позориште

У ФЕБРУАРУ 1923. задесила је Софијско Народно Позориште највећа несрећа која се једноме позоришту може десити: цела је зграда уништена пожаром, који је за једно вече срушио све што је у току од више од двадесет година стварано и створено. Позорница је посве изгорела; пропале су све декорације и цела машинерија, која је за време Рата набављена из Немачке. Бугарска позоришна уметност дошла је, тако, скоро у исти положај у коме се налазило Београдско Народно Позориште када је иза ослобођења нашло своју зграду пусту и разрушену ватром

и непријатељским гранатама. Позориште се морало преселити у једну провизорну зграду — веома сличну нашем Манежу — која је пре служила само за представе најлакшег рода; позорница је адаптирана колико-толико, повећан је нешто број седишта и ложа, и рад је ускоро започео поново, са најнужнијим техничким средствима, скоро само са глумачким материјалом.

Оно што је до данас, под тим незгодним условима, створено и учињено, много је. Нарочито откад је, 1925., за главног редитеља дошао г. Н. О. Масалитинов, познати истакнути члан Московског Художественог Театра. Он је, по признању свих позоришних људи у Софији, „створио чудеса". Посао није био лак. Глумцима, иако је међу њима било неколико врло добрих талената, требало је ипак још и школе и дисциплине: нарочито у погледу изговора и акцента, пошто су појединци исувише лако падали у акцент свога локалног наречја. Питање изговора на позорници уопште је једно од најзбркканијих питања бугарског позоришта, — слично као и код нас. Одвајкада су се директори и драматурзи ломили са глумцима око акцената и екавштине, односно јакавштине (да ли да се слово ѣ изговара као е, по западном, или као „ја" (я), по источном бугарском дијалекту). На оригиналан је начин, на пример, покушао П. К. Јаворов да научи глумце честитом изговору: дао је по целом Позоришту полепити плакате на којима је стојало: не говори овако, већ онако. Кажу да је имао успеха...

Друга је тешкоћа била публика. Тешко је било наћи компромис између оправданих захтева процентуално врло малобројне истинске интелигенције, која је најтеже сносила економске последице ратова и непрестаних немира у самој земљи, и већине публике, која је тражила само разоноде и смеха, а којој је уметност била девета брига. Карактеристично је за широку публику да је она одлучно одбијала све озбиљне проблемске комаде и све трагедије; с тим је позоришна управа морала рачунати. То су категорично захтевале позоришне финансије, којима скромне државне субвенције нису могле обезбедити независност.

У погледу акцента данас је, захваљујући енергичном настојању изврсних познавалаца језика, питање скоро решено. Дикција је јасна и без дијалектичких примеса. И питање репертоара решено је тако да и једни и други могу бити задовољни. Шекспирова комедија „Како хоћете" најбољи је доказ за то. Она је, у режији г. Масалитинова, у прошлој сезони играна више од 30 пута с највећим успехом, а ни ове сезоне није ништа изгубила од своје привлачне снаге.

Разуме се да је, при изради репертоара, с великом пажњом, и с још већим трудом, искоришћено све што је у бугарској литератури написано у драмском облику. Бугарска драмска литература

*

много је слабија и од прозе и од лирике. Са старијим писцима није се много могло почети. Највише још са најстаријом бугарском трагедијом, „Иванчом“ од Васила *Друмева*, написаном још око 1850. г. Драме Ивана *Вазова* спадају међу најслабија дела тога тако плодног и многостраног писца, оне скоро и не долазе у обзир. Ни П. К. *Јаворов* није успео својим натуралистичким трагедијама „В полите на Витоша“ и „Когато гръм удари“. Боље још пристаје уз позорницу Петко Ј. *Тодоров*; али и његове народно-легендарне драме „Първите“, „Змейова свадба“, „Зидари“, „Страхил, страшен хајдутин“ (преведена у предратном „Срп. Књиж. Гласнику“), имају више значаја као књижевна дела него као позоришни комади. Мистично богумилске драме Ивана *Грозева* и драмске поеме Људмила *Стојанова* уопште не долазе у обзир као драме за играње. Специјално драмских писаца Бугари скоро и немају. Константин *Мутафов* дао је историјску легенду „Омортаг-хан“, која је у прошлој сезони приказивана, но без већег и трајнијег утиска; ове ће сезоне од њега изаћи трагедија „Крај греха“. Много се очекује од комедиографа Ст. Л. *Костова*, од којега је још пре Рата играна комедија „Женомразка“. Најновији његов комад, „Златната мина“ (штампан 1925. у часопису „Българска Мисъл“) изнеће се на позорницу још ове сезоне.

Од страних аутора ушли су у репертоар за годину 1926.—27. *Пирандело* („Шест лица траже писца“), Георг *Кајзер* („Колпортажа“), *Порто-Риш* („Amoureuse“), *Клабунд* („Круг кредом“), *Гоголь* („Ревизор“), и *Шелдам* („Romance“, у француској преради). Припрема се, даље, и *Шекспиров* „Сан летње ноћи“, у преводу песника Николаја Лилиева. *Дикенсов* „Цврчак на огњишту“, приказан у драматизацији Московског Художественог Театра, био је јесенас тријумф Масалитиновљеве режије.

О Софијској Опери нема много да се каже. Она, можда још више него Драма, пати од присилне импровизираности и примитивности техничких средстава. Певачких сила, међутим, има неколико врло лепих: да споменемо само г. Рајчева, који је и београдској публици добро познат са свога гостовања у септембру 1926. г. Репертоар је, за сада, још врло незнатан: конвенционални Италијани — Верди и Пучини — доминирају, уз Чајковског, чија се „Пикова дама“ даје од прошле сезоне.

Поред Народног Театра постоје данас у Софији још две мање, приватне позорнице: „Кооперативен Театр“, који искључиво негује лаку оперету, бечке и пештанске марке („Орлов“, „Кавалир са пусте“, „Стамболска ружа“ и т. д.), и „Свободен Театр“, који, међутим, ове сезоне није наставио свој рад. Он је прошлих година донео неколико интересантних представа, које су и поред свих недостатака, имале своје добре стране. Та је трупа, међу осталим,

први пут играла Ибзеновог „Пер Гинта“ на бугарском језику, у преводу познатога песника Гео Милева.

Данашњој бугарској позоришној уметности недостаје у првом реду честита позоришна зграда. Идуће јесени биће, међутим, зграда изгорелог Народног Театра потпуно готова; биће једна од највећих и најмодернијих позорница на Балкану. Тек онда ће бугарско позориште моћи показати уколико је његова уметничка снага порасла од пре Рата. Данашњи утисци не могу дати исцрпну и тачну слику.

Никола Мирковић

Дон Фране Булић

ИЗ МАЛИХ народа веома је тешко ући у светску научну заједницу. Крупна места у светској науци задржавају велики народи за себе. Само изузетно, и не без невоље, примају чланове малих народа међу одабране представнике светске науке. Строжијим мерилом мере их, дуже их пуштају да чекају док их не испну на висине светског научног угледа. То су главне спољашње тешкоће за улазак чланова малих народа у велику науку. Унутрашње нису мање. У малим народима тешко је обрађивати велике научне задатке, јер редовно нема за њих ни средстава, ни разумевања. То особито вреди за мале и младе нације, каква смо ми, где је још толико много посла око народних, специјалних, проблема, да се до општих, који занимају велики свет, тешко доспева. Везе између националних наука и светске редовно се пренебрегавају, и с много се погрешна патоса доказује како мали народи уопште немају на одмет научних снага да би их могли уступати светској науци. То није тачно. Националне науке не могу имати правог напретка без сталног контакта с општом. То вреди за све научне гране, за историју највише. Најбоље су оне националне историје које су најскладније скопчане с општом. Утврђивање веза између националног и општег развитка спада међу најтеже али и међу најпривлачније задатке разборитих историка. Само с помоћу њих дâ се утврдити континуитет у развитку, и само на основу њих се може реконструисати богата развојна разгранатост сваке знамените историје.

Развојни континуитет је тим теже пратити што је дужи. Од свих наших земаља може се Далмација поносити најдужим познатим културним и политичким развитком. И иначе је њен положај изузетан. Она је била најкултурнија област међу свима земљама у које су се уселили Југословени. У њој је, поред свега варварског беснила, остало највише остатака старих организација, још чврстих

темеља, на којима су се формирале прве наше народне организације. Развојни континуитет је у Далмацији најмање и за најкраће рокове претрзан. И иначе јој развитак одудара од осталих наших земаља. Далмација је кроз дуге векове била мост с Балканског Полуотока на Запад, а кад је Византија заменила Римско Царство и на Исток, јер је и она највише комуницирала морем с данашњим нашим западним земљама. Далмација је дуго била наша чеона развојна страна. У њој су била врата куда су културни и политички утицаји продирали у наше земље. Од свих наших крајева Далмација је несумњиво била најдуже културна земља. Она је дала Римском Царству најбољег цара управника, Диоклецијана, а Хришћанском Свету најсилнијег хришћанског писца, Св. Јеронима. Њен каснији тужни политички развој није потпуно сапињао културно развијање. Као и у Италији, с којом су је везивале дуге и интимне културне везе. Далмација је остала заступник културног западног света на Балканском Полуотоку. Али не пасиван. Она је сама на часним темељима своје старе културе стварала високе културне вредности. Не само за себе него и за цело Југословенство, Италију, Словенство и цели свет. Ни с једном се нашом облашћу нисмо у културном свету толико прочули као с Далмацијом. Из ње смо позајмљивали великој светској науци и уметности највише угледних величина. Али се они нису нас одрицали. Задржавали су дирљиву љубав према свом народу и земљи, а нарочито према Далмацији. Још нешто. Којој науци припадали, бавили су се и прошлошћу Далмације, где је толико обиље споменика да и код странаца изазива проучавање њене прошлости, а камо ли код домаћих, које вуче тима дивним сведоцима богатог далматинског развоја не само радозналост, него и љубав, највећа сила у сваком плодном научном раду.

У великом ученом свету били су чувени Далматинци историци Туберон, Орбини, Лукари и Луциус, али је у светској средини, у Паризу, стекао глас светског научењака тек Анзелмо Бандури. Његово је име чврсто скопчано с великим научним напорима око проучавања Византије. У Француској је утврдио своју светску славу и његов земљак, Руђер Бошковић, који је поред својих математских и филозофских радова нашао времена и за историјска занимања о Далмацији. Она као да су била обавезна за све учене Далматинце, који су својим угледом на страни пропагирали занимање за Далмацију, које им, уосталом, није било тешко изазвати, пошто има читав низ великих светских историјских проблема, који се без Далмације не могу успешно проучавати. То су питања грчке колонизације, римске управе, раног Хришћанства, и прилагођавања Словена романској култури. Сва су та питања занимала учене Далматинце, који су их у свом језику и у светским, латински

и талијански, износили пред учени свет; писање светским језицима много је окакшавало интимне везе између далматинске и светске науке. Далматинско проучавање прошлости носи иначе један свој нарочити знак. Живо је до страсности, ношено дивном љубављу према предмету, која поред одличних страна има и лоших. Склона је маштању, лако упада у полемике, врло драматичне. Као свуда на Југу и код свих Словена. С националном обновом Далмације у XIX в., с долажењем варошког становништва свести да је и оно хрватско и српско, постајала је опасност да Далмација покида с политичким и културне везе са Западом. Она их је у жестини борбе и кидала. Али за кратко време, док није био национални посед Далмације осигуран. Онда су опет далматински научењаци проширили свој хоризонт, који као да им је увек узак. У чисто националној науци, проучавању обичајног права, далеко је повукао свој видокруг Валтазар Богишић у генијалне, али складне, ширине. Далматинци не могу без висока полета и широка замаха. Што је учинио Богишић за наше правне обичаје у великом свету, постигао је Дон Фране Булић за нашу археологију.

Фране Булић родио се 4. октобра 1846. у Врањицу, крај Спљета. Леп талент показао је већ у основној школи, у свом селу, и у нижој гимназији, у Прику, код Омиша. У горњу гимназију је ишао у Спљету, који се тада у дивним напорима полагано враћао својој нацији. Задарску богословију свршио је 1869. Као пример честитог и одличног народног свештеника светлио му је пред очима његов епископ Марко Калођера, који је срчаним подвизима бранио словенски и хрватски карактер своје цркве. Мудар и далека погледа, остетио је сасвим тачно да у неједнакој борби с талијанашима и аустријским властима мора подлећи ако не образује учено и родољубиво свештенство. Зато је допустио и Булићу да иде у Беч, где је учио класичну филозофију и код Миклошича слушао славистику. Почео је служити 1873. у Спљету, али је ту његова народна свесност толико разљутила инспектора, ренегата Царића, да га је одмах идуће године бацио у Дубровник, од ког су талијанаши већ и онако дизали руке. Ту се Булић почео све више занимати за археологију, за коју се напунио силним одушевљењем на научном путу по Италији. После тога се одмах упутио у Беч, 1877., да учи археологију; учитељи су му у раду били Хиршфелд и Бендорф; у хрватску политику упућивали су га М. Павлиновић и М. Ожеговић. Ма да је положио професорски испит из класичне филологије и археологије, ипак је Булић тражио, ради националних разлога, место инспектора школа за котар Задар-Бенковац. И добио га је. Као инспектор, сузбијао је талијанашке покушаје однарођавања и уводио у свом делокругу свуда народни језик.

Пошто су талијанаши мислили да ће Хрвате лакше привући, ако буду њихову прошлост срамотили, то су писали дрске измишљотине о краљу Димитрију Звонимиру, којима су изазвали први Булићев већи историјски састав о том знаменитом владару; Булић се од 1881. борио за глагољицу као богослужбено писмо Хрвата; с мало успеха. Навукао је на себе само још жешћу мржњу талијанаша, који ипак нису могли спречити да 1883. постане директор гимназије у Спљету.

Ту су Булића чекала два крупна задатка, као директора гимназије и конзерватора старина: да од гимназије начини хрватски завод, и да археолошка истраживања у Далмацији подигне на савремену научну висину. Гимназија је постала хрватска 1888., али с научним археолошким истраживањима није ишло тако лако. Булић је имао да издржи страшну борбу против дилетантизма и пакости својих људи, и против неразумевања и зле воље аустријских власти. Нигде научни рад није тежи него у дилетантској средини, каква је онда била у Спљету. Самозваних археолога било је на одмет, међу њима мало скромних и добронамерних; било их је који нису зазирали ни од фалзификата. Зато је Булићева борба и била веома опора. На једној страни морао је бранити важност археолошких студија, а на другој је морао штитити археологију од неуких и злонамерних археолога.

У Спљету је Булић затекао далматински археолошки часопис, који је уређивао његов прешасник М. Главинић са својим рођаком Ј. Алачевићем од 1878.: Bulletino di archeologi e storia dalmata; лист је писан највише талијански „једино" зато што је талијански важио као „дипломатски језик" у архелогији. Булић му је 1883., постао уредник и главни сарадник; до 1888., с Ј. Алачевићем, а до 1920. сам; тада су натпис и главан језик листа измењени у: Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku — Bulletin d' archéologie et histoire dalmate. У Спљету и околини је Булић од почетка деловао на три поља рада: проучавао је грчке и римске старине, откривао је старе хришћанске споменике и истраживао остатке из хрватскога развоја за доба народне династије. Није имао среће да ради мирно и обилатим средствима. Живео је у сталној борби, и бочио се непрестано с оскудицом средстава за научни рад. Из дана у дан мучиле су га ситнице, а нису биле ретке ни крупније неприлике. Грдних мука имао је да сачува што се још дало од Диоклецијанове палаче и да стресе с ње што је могуће више позних доградака и прилепака, како би јој првобитни изглед био што јаснији. У Солину није било толиких сметњи раду. Али зато су археолошка истраживања старе хрватске прошлости била пуна сметњи, намерних и пакосних. Онда, Булић је поред научних брига имао и других. Давао се увлачити у политику. Од 1887., бивао

је посланик и градски већник. Није му ни тај рад био без успеха, али се по њему Булић не би прочуо као по својој драгој археологији. У њој се он сам показао као одличан радник, али (што је у нашој средини веома важно) и као одличан организатор. Јер, и поред најбоље воље, не би могао сам много постићи да није умео спровести смишљену организацију рада и заинтересовати за далматинске ископине целу светску науку.

Потпуно је предала Булића археологији једна афера 1896. Дотле је радио и у гимназији и у неугледним сплетским музејима. Те године, између 8. и 9. фебруара, продро је неко у гимназију, поцепао владареве слике, географске карте и ђачке теке. Булић је изишао чист из истраге, али у пензију. За науку је то била добит. Хрватски карактер гимназије био је сигуран, а он је у археологији био пречи него у школи. Тамо га је имао ко замењивати, овде не.

Археолошки и епиграфски рад Булићев није могуће у свима појединостима укратко приказати. Научни напори једног ванредно марљивог, дугог века не дају се збити у неколико реди. Могу се повући само главне контуре, истаћи што је најважиије.

Булић је открио непрегледан низ грчких и римских споменика у Сплету и околини. Прочитао је безброј натписа, добро и с разумевањем. Њему речито и дирљиво говори сваки камичак с натписом или орнаментом. Пун је поштовања за „Alma tellus“, која крије у себи остатке старог развоја и одгонетке на многа историјска питања. Особито га је, наравно, занимала Диоклецијанова палача и њен власник, чијим се чиновником сматра. О њему је написао опширну студију „Car Dioklecijan. Njegovo ime, njegova domovina i mjesto gdje se rodio. Kada, gdje i kako je umro“ (1918.). Ту су сажета сва Булићева ранија истраживања о цару Диоклецијану, особито о месту рођења и градњи палаче; по његову мишљењу родио се цар у данашњем Либовцу, на земљишту старе Салоне, „ager Salonitanus.“

Преко цара Диоклецијана ушао је Булић у проучавање раног хришћанског доба Далмације. Она је за археологе била чувена земља и до Булића због многобројних римских старина, али рани хришћански период у Салони открио је ученом свету тек Булић. И данас је тешко рећи чему се наука више диви, да ли Диоклецијановој палачи, или величанственим остацима солинских базилика и некропола, који су на истом месту како су вековима стојали, највише под ведрим небом. Булићева истраживања раног Хришћанства у Салони била су веома отешчана побожним хришћанским легендама, које су тврдиле у шта је наука већ пре Булића сумњала. Јер и сплетска црква је хтела везати своје почетке за апостолско доба, па је од Св. Дујма (Domnius, Domnio), који је

мучен у Спљету за цара Диоклецијана 10. априла 304., начинила два свеца, апостолског ученика и мученика; тело Св. Дујма је пренесено између 641. и 642. у Рим; легенда је оставила једног Св. Дујма и у Спљету. Булић је пронашао део надгробног натписа Св. Дујма и тако доказао да је легенда подво тручила Св. Дујма, црква то, једно време, није радо гледала, па је спречила растуривање студије „Storia e leggenda di S. Domnione o Doimo vescono martire di Salona e delle sue reliquie". Заплетена и, због легенди, за Булића врло деликатна питања о почецима Хришћанства у Далмацији, о Св. Дујму и његовим наследницима, и уопште о списковима спљетских митрополита, проучавао је с лепим успехом Булић с Бервалдијем у студији „Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa; od razorenja Solina do polovine XI v. (1912—3.)". То је био прави тријумф научне археологије. Исти такав доживео је Булић проналаском надгробног натписа игуманије Јованке из Митровице. Историја је била на великој муци с питањем о разорењу Салоне. Писци и хронике нису давали одговор на знаменито питање о провали Авара и Словена у Далмацију и о концу старе Салоне. Дао га је споменути натпис, последњи датирани у величанственим солинским некрополама с год. 612. Неколико година касније сатрвена је Салона варварским бесом. То су били несумњиви и дивни успеси. Хришћанска орхеологија сматра због Булићевих открића солинске некрополе једним од најважнијих извора за свој рад. Булић је у својим студијама највише пазио на временски континуитет и пажљиво скопчавао рани хришћански живот уз прећашњи римски и каснији хрватски, док су други, на основу његова материјала, посматрали солинске ископине као део споменика око Јадранског Мора. Опрезност је у обадве гране рада веома потребна. И Булић то није с ума сметао. За живе Далматинце је скрупулозна опрезност велика мука. Булићеви земљаци су често из неколико чињеница или површних опажања изводили силно смеле закључке. Он се тога чувао. И наука му је редовно давала за право, што је био опрезан и што се није могао довољно напонављати — материјала, још материјала за сигурне историјске закључке.

У проучавању римског и раног хришћанског доба Далмације може се по томе захтеву и поступати, јер таквих споменика има и ван Далмације. Невоља је за хрватско доба. Ту Далмација мора дати све. А она је давала досад веома мало, и на основу то мало извора морају се стварати историјски закључци. Заслуга је Булићева што је разбио заблуду „Од камена ништа до камена", и што је проширио врсте извора за хрватску историју и на камење. Одлична је његова збирка „Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale savremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije"

(Jug. Akademija, 1888). Издани натписи и орнаментр веома су важни. Али главно је откриће Булићево за хрватску историју што је пронашао надгробни натпис хрватске краљице Јелене из год. 976. у њеној цркви „Госпе од Отока“ у Солину; натпис је откривен 1898. и с великим напором сложен; Булићево читање је најбоље. С њим је разјашњен један део ванредно замршене генеалогије хртватских владара народне крви. По важности је једнак надгробном натпису Св. Дујма и игуманије Јованке из Митровице.

Булић је срастао са својим ископинама, које је, с много невоља, доспео делом сместити у леп музеј. Оне живе пред његовим духовним очима, и нема никога ко би их умео и другима тако оживети као он. Његова љубав према археологији толика је да је морају осетити сви који га читају или, још боље, слушају. Он толико воли своје камење да се одлучио међу њима и вечни сан боравити. Када му је било педесет година спремио је, у тадашњим тешким околностима, себи саркофаг с натписом пуним нежне и скромне једноставности раних хришћанских надгробних натписа, који су Булићу срцу прирасли. Нека још дуго чека натпис да буде довршен!

Приликом седамдесетпетогодишњице посветили су Булићу пријатељи из целог света диван и садржином богат зборник „Strena Buliciana“, који је изишао 1924. Из њега се види не само велики углед што га Булић ужива, него и множина потицаја који излазе из његова рада, јер се леп број писаца држао предмета Булићевих истраживања.

Ове године навршио је Булић осамдесет година плодна живота. Својом љубављу према археологији, савесним радом и организацијом освојио је глас светског научењака. Победио је предрасуде против археологије. Отресао је своју науку од несавесних дилетаната. Изненадио је своју отаџбину и цели свет резултатима својих ископавања, којима је обогаћена дуга историја Далмације и којима су решена неколика историјска питања светске важности. Но њему је све то још мало. Он у свом огромном раду гледа само скромне почетке археолошких напора наше науке. Дао је диван пример за пожртвован и истрајан научни рад потоњим коленима. Боље се свој живот не може испунити него ако се начини од њега пример за углед. Булић је свој учинио.

Никола Радојчић

Н. М. Карамзин

(1766—1826.)

У ЈУНУ ове године навршило се сто година од смрти Н. М. Карамзина, једног од твораца руске историјске науке, руског књижевног језика, па и руске културе.

Н. М. Карамзин ушао је у руски живот онда кад је Московска Русија постала велика руска империја, и када је она, примивши основе западне европске културе, почела да изграђује своју модерну културу.

У Европи се тада вршила потпуна промена политичког уређења: умирало је феудалство, у мукама Француске Револуције стварала се величина трећег сталежа и формирала се модерна грађанско-демократска држава. Још су се чули, у пуној јачини, гласови духовних првака „Века Просвете", Монтескје-а, Волтера, Русо-а... У књижевности, све се више поклањала пажња обичном грађанству, па и интелигенцији, која се стварала, место високом феудалном племству и дворској средини. У књижевности се, даље, водила борба против ладноће и укочености класицизма, против његове нарочите „свечаности". Јунаци романа постале су обичне породице са њиховим бригама и тугама, потребама и моралом. Место класично извештачених „манекена" страсти, јављају се живи људи, са њиховим правим осећањима и доживљајима. Стварао се сентиментализам, који се трудио да сву пажњу поклони осећању, који је осећање прогласио основним начелом, који је тражио у човеку пре свега срце.

Под овим утицајима, у тим околностима, одрасло је, на имању свога оца, на Волги, усамљено дете Никола Михајловић Карамзин, рођен $^{1}/_{12}$. Децембра 1766. год. Усамљеност је научила Карамзина, већ у раном детињству, да много и пажљиво чита, тако да је до године 1778., када се уписао и најбољи тадашњи интернат, у школу проф. Шадена у Москви, будући историчар већ успео да прочита велику количину преведених романа, који су сачињавали библиотеку његова оца.

У Шаденовој школи почела је нарочито да се развија Карамзинова љубав за књижевност. Након кратког боравка у Петрограду, у својству гардијског официра, и у Симбирску, Карамзин је, после смрти оцеве, потпао под утицај масона — просветитеља, који су у Русији, нарочито у Москви, играли велику улогу. На челу те масонске струје био је знаменити добротвор, просветни радник и издавач Новиков, који се с правом сматра једним од првих руских интелектуалаца у модерном смислу те речи. Дошавши у амбијент ове високо културне и моралне средине, Карамзин је почео да објављује прве своје књижевне покушаје, поглавито пре-

воде, и то не само дела гђе Жанлис, него и Лесинга и Шекспира („Јулије Цезар"). Да би попунио своје образовање, Карамзин је 1789. г. отишао па путовање по Западној Европи. Обишао је Немачку, Швајцарску, Француску и Енглеску, и упознао се са Кантом, Хердером и Виландом.

Након повратка из иностранства, Карамзин је почео издавање „Московског Журнала", у којем је он био не само уредник него и главни сарадник. Ту су изашла његова „Писма руског путника", „Сирота Лиза", „Наталија — бојарска кћи", низ критичких и публицистичких чланака. И поред великог успеха, Карамзин је 1792. г. обуставио свој часопис. Његов значај је у томе што је створен основ сентименталног правца књижевности у Русији. Нарочито је важна, у томе погледу, приповетка „Сирота Лиза". Ова дирљива прича о трагичној судбини сиромашне сеоске девојке имала је необично велик успех. Велика маса света почела је да долази у Симонов Манастир да види „Лизин" рибњак, у коме се сирота девојка тобож удавила због несрећне љубави.

Карамзин је имао много следбеника, тако да је он оснивач сентиментализма у Русији. „Осетљиво срце јесте богат извор идеја", — то је основна теза Карамзинова сентиментализма. Читалац треба не само да буде тронут, него још треба у његовој души да никну боља осећања, којим он треба да се руководи у животу. Свако књижевно дело мора бити утемељено на једном високом моралу. На такав начин Карамзин диже сваког аутора на висину учитеља живота. „Аутор, вели он, треба да има и добро, нежно срце, ако хоће да буде друг и љубимац наше душе; стил, метафоре, слике, изрази, — све то дира и чаробно делује на душу само онда ако се одушевљава осећањем. Једном речи, ја не верујем да рђав човек може бити добар аутор."

Приповетке Карамзина и његов часопис учинили су читав преокрет не само у руској књижевности дотле, псеудо-класичној и, донекле, сатиричној, него и у руском књижевном језику, тако да његова улога може да се упореди са улогом Доситеја и Вука у Срба. Дотле се још углавном одржала „теорија трију стилова" Ломоносова. Према тој теорији, обичним свакодневним језиком могло се писати само о стварима обичним, комичним. У обичној књижевности владао је сухопаран књишки језик, далек од народног и засићен изразима и облицима црквенословенским. Реформишући књижевни језик према речнику и облицима свакодневним, Карамзин је, природно, наилазио на знатне тешкоће, због недостатка израза за поједине сложеније појмове. Велика је његова заслуга у томе што је он унео низ врло згодних речи, које су се потпуно одомаћиле, тако да се њихово порекло и време уласка у живи језик готово заборавило. Тако, унео је многе речи позајмљене из

страних језика, као: епоха, процес, и др.; друге је он створио, по угледу на стране, као „Обстојатељство“ — т. ј. прилика — *circonstance*, која се неко време и у српском употребљавала, па „представитељ“ — т. ј. представник — *representant*, и т. сл.; најзад, креирао је, на чисто руски начин, поједине речи, од којих се, на пример, реч „будућност“ одомаћила и у српском (руски „*будущность*“).

Године 1802., када је осванула над Русијом „Дивна зора Александрових дана“, Карамзин се латио новог књижевног поља: почео је да издаје Часопис „Вјестник Европе“. У овоме часопису, који је такође имао леп успех, може се приметити велик интерес Карамзина за историју отаџбине. Ускоро је предао часопис у друге руке, а утицајни пријатељи су му издејствовали код цара Александра звање „државног историографа“, са дужношћу да напише „Историју Руске Државе“, а са правом на доста велику плату и на слободан приступ у државне архиве и манастирске библиотеке (државних библиотека онда још није било). Тако се Карамзин настанио у Москви, и боравио је, наизменично, или у њој или у „Остофјеву“, дивном имању једног пријатеља близу Москве, неуморно радећи на своме делу. Само двапут је прекинуо рад: први пут 1811. г., кад је ишао у Твер да поднесе Цару своју гласовиту „Записку о Старој и Новој Русији“, у којој је дао занимљив преглед и филозофију руске историје, али је углавном ударио на реформе Цара Александра и његова главна покретача, државног секретара Сперанског; други пут пак бежао је Карамзин испред Француза.

Године 1816. биле су готове првих осам свезака „Историје руске државе“; дебивши потребна средства, Карамзин их је издао у Петрограду, у 3000 примерака. За неколико недеља цело издање било је продато, те је постигнут огроман литерарни и материјални успех. Последњих година свога живота Карамзин је успео да изда још три свеске, док је дванаеста свеска (преглед догађаја доведен је до г. 1611.) изашла тек после његове смрти. Пренапорни рад истрошио је снаге Карамзинове, те је прекасно дошло путовање у иностранство, на фрегати нарочито одређеној за то и уз обилату помоћ цара Николе. (Карамзин је био веома близак царској породици, тако да је он био од оних врло малобројних личности — могле су се бројати на прсте — које су биле благовремено обавештене о тајној абдикацији царевића Константина и о именовању Вел. Кн. Николе за наследника престола). Карамзин је умро у својој 60-ој години, 22. маја — 3. јуна 1826. год.

Дело Карамзина ни досад није изгубило свој значај; у оно време, пак, то је била појава сасвим изванредна у руској историјској науци.

Пре Карамзина, обрад историје налазила се још потпуно у почетном стању. Дотле, Татишчев († 1750.) је прикупљао познату грађу; кнез Шћербатов покушавао је да дâ објашњење неким догађајима (његовим радом донекле се послужио француз Лекнерк); о Ломоносову, иначе генијалном научнику и просветном раднику, не може се озбиљно говорити као о историчару; неки историчари су успели да корисно обраде поједина питања, као што су радили Немци Бајер, Милер, Шлецер (његов знаменити „Нестор" посвећен је, једним делом, цару Александру, другим делом Митрополиту Стратимировићу), и Рус генерал Балтин, доста духовит и критичан ум, али ипак самољубитељ. Само Карамзин је узео на себе огромни труд да дâ критичан преглед целокупне руске историје.

Да оствари свој задатак Карамзин је почео да скупља грађу, и њему дугујемо проналазак драгоцених споменика руске прошлости, као што су: Препис знаменитог „Несторова" Летописа од калуђера Лаврентија (најстарији познати препис тог Летописа), Волински Летопис, мноштво повеља, многа житија Светаца, Путовање у Свету Земљу калуђера Данила, и т. д. Све споменике је он критички претресао, служећи се методом Шлецера, онда најмодернијом; напомене и ноте чине велик део Карамзинова текста, и остале су и досад драгоцен извор за упознавање руске историје. Како поред тога, многи погледи Карамзина још и сада имају присталица у науци, може се рећи да је Карамзин отац руске историјске науке.

Карамзиново дело, разуме се, није исцрпно. У њему су остала неосветљена, па чак и недотакнута, многа питања, која су иначе веома важна и у којих се сада не дâ ни замислити историјско дело већега стила. Његова историја је више преглед генезе и развитка руске државе и државности, као што, уосталом, каже и сам наслов читавог дела. Много места дају сјајне карактеристике, које су литерарно врло лепе, али које нису увек довољно научне. Сада се више не пише историја оваквим лаким, углађеним стилом, звучним језиком, дугачким периодама. Али треба признати да је Карамзин створио руску периоду, и да у историји руске уметничке прозе његова „Историја" као и други његови списи, заузима почасно место.

Сада се срушио онај облик владавине који је Карамзин глорификовао као што се јако изменила, и донекле срушила, она култура којој је он био један од неимара. Али овај облик и поред великих битних мана, има и својих заслуга, и за Русију и за Словенство. Руска култура је један од најбогатијих, најплоднијих и најлепших продуката људског духа и рада, као што је богато и лепо и њено главно оруђе — руски језик. Зато заслужује спомен име Карамзина, не само међу Русима него и међу осталим Словенима.

Свевлад Сахањов

БЕЛЕШКЕ

Организација чехословачких студената

Изванредни углед који чехословачка студентска организација ужива у оквиру светског студентског савеза, уплив њених представника на развитак студентског покрета, и лепи успеси овогодишњег прашког конгреса, одржаног крајем августа, — све то обавезује нас да посветимо неколико речи постанку и устројству ове значајне установе.

Код једног народа с тако јако развијеним организаторским талентом, као што су Чеси, сасвим је природно, да су после ослобођења 1918. г. студенти, свесни да у организацији лежи моћ, прионули организовању својих сила. Прве године организаторског рада биле су испуњене, стварно, радом на уклањању најтежих егзистенционалних прилика, а идејно борбом да ли да се студенти организују по принципу социјалног напретка или по принципу строго објективном, сталешком. Та борба није још довршена, али све више преовлађује друга струја. Данас се може рећи да је окончана епоха бурних студентских манифестација, зборова и љутих борби, и да је настало доба тихог, солидног рада.

Темељ чехословачке студентске организације чине факултетска удружења (универзитетска, техничка и с њима равноправна академска — уметничких, трговачких и рударских академија) у местима са високим школама (у Прагу, Брну и Братислави) и покрајинска у провинцији која под извесним условима примају и ђаке виших разреда средњих стручних школа (Студенти су удружени и у разним политичким организацијама, али ове, као и културне организације, на пр. Капер, не примају се у централни савез). Факултетска и покрајинска удружења припадају према великим територијалним савезима: Савезу Чешких Студената са седиштем у Прагу, са 75 чланова; Савезу Чешких Студената са седиштем у Брну, са 40 чланова, и Савезу Словачких Студената са седиштем у Братислави, са 17 чланова. У прашком Савезу, најмногобројнијем и најзначајнијем, (ПУЧС) било је 1925. г. заступљено 13.615 ђака. Та три савеза су пак, централисана у централном Савезу Чехословачких Студената (УСЧС), коме је седиште у Прагу и који је члан великог Међународног Студентског Удружења (Confederation internationale des étudiants). УСЧС. бројио је 1925. год. око 20.000 студената. Организација је врло чврста и, као што се види, спроведена на принципу сталешких интереса.

Док је акција студентске организације код других народа мање више чисто репрезентативна, чехословачки студенти развијају велику активност и на културном и на социјалном пољу. Од највеће важности је нарочито деловање УСЧС. Рад је строго диференцован и подељен на поједине одборе: школски, културни, социјални, штампарски, финансијски, иностранн; сви ти одбори имају тачно израђене и врло садржајне програме.

Школски Одбор врши велике задатке. Он прати и заузима станови-

ште према разним наредбама и реформним плановима министарства просвете, ради за реформи средњих школа и на изменама у раду на вишим школама. Школски Одбор још није израдио себи због огромног материјала, тако чврст програм као, на пример, социјални и иностранн, — његове четири секције још нису ступиле у пуну активност, оне се тек сада формирају.

Културни Одбор брине се за приређивање предавања, прослава, информативних и језичких курсева. У област овог Одбора спада пропагованье популарно-научних дела и научних брошира, потпомагање уметничких и литерарних подузећа, па и организовање спорта, који се у Чехословачкој Републици јако иегује.

Социјални Одбор основао је разне фондове, осигурао је државне потпоре, и стално води акцију за подизање студентских домова, менза и санаторија. Посебна секција води бригу о војним дужностима студената.

Главни рад Штампарског Одбора је издавање »Студентског Весника« и информисање новина о најважнијим догађајима студентског стручног живота. »Студентски Весник« је излазио једно време поглавито због финансијских тешкоћа, врло неправилно, али сада се већ и у том погледу прилике јако поправљају.

Већ сама та чињеница показује какав тежак и одговоран рад има Финансијски Одбор, који мора да финансира подузећа разних наведених одбора и секција. После санирања разних неправилности и дефицита проузрокованих неуредним вођењем, Финансијски Одбор води главну бригу о томе да ојача финансијску подлогу Централног Савеза и да нађе нове изворе прихода. То је утолико више нужно што се досадашњи главни приход, сталешки порез смањује (50% од њега припада Удружењу, а 50% Централном Савезу). 1922. г. плаћено је у Прагу 35.308 кч сталешког пореза, а 1925. г. само 3.788. Досад није било могуће испословати обавезност тога пореза. Други главни приход је чланарина, која је врло мала 5 кч, и по свој прилици ће ускоро бити повишена. Осим тога, УСЧС има, као финансијске изворе, још економска подузећа: студентску штампарију и књижару. Штампарија се води у сопственој режији, а књижара је дата у најам. Тај приход не може да покрије издатке, и зато се подузимају разне акције, продаја књига и добровољни дарови су каткад доста високи. Углавном, финансије чехословачке централне студентске организације нису изванредне, и одбор врло енергично ради на томе да приходе умножи и концентрише.

Иностранн Одбор је веза између Међународног Студентског Савеза и Централног Чехословачког Студентског Савеза. Он га заступа на међународним конгресима, стара се о феријалним курсевима у иностранству, о страним делегацијама при њиховим посетама, у Чехословачкој Републици. Његова је заслуга, углавном, што је прошли међународни конгрес (у августу о. г.) одржан у Прагу. Централни Савез представља националне прилике Републике уопште. Словачки Студентски Савез, као што смо видели, припојен је чешким савезима, и заступљен је с њима заједно у Међународном Студентском Савезу. Словачка студентска удружења нису тако активна као чешка, и међу једним и другима долази често и до сукоба; али ипак ваља истаћи као особито симпатичну појаву да, упркос великом политичком антагонизму тих двају племена, чешки и словачки студенти, свесни да су један народ, солидарно раде и заједнички су организовани. Са студентством Подкарпатске Русије

стално се преговара, али националне, религиозне и социјалне прилике су тамо тако компликоване да се још није могло доћи до позитивног резултата. Међутим, изгледи су врло добри. Много неутешније стоји питање о учешћу немачких и мађарских студената у Централном Савезу Чехословачких Студената; њихова удружења нису, наиме, припојена њему; немачки студенти удружени у студентском савезу »Sudetenland« припојени су немачким студентским организацијама са централом у Берлину. Мађарски студенти још нису организовани.

Желети је да рад чехословачке студентске организације буде праћен успехом, јер он врши тешке и велике задатке. Чехословачка Република трпи од хипертрофије људи с академским образовањем, и материјални изгледи су врло неповољни. Само велика љубав и велика обазривост елемената који воде може наћи излаз из те доста критичне ситуације.

Д-р Јулка Хлапец-Ђорђевић

Sigurd Undset

Дух модерне женске књижевности у Скандинавији, дух који су стварале Fligare-Carlen и Schwarzt а наставила и Selma Lagerlef, прекинут је новом књижевницом. Појавила се Sigurd Undset, која задовољава сва питања, све проблеме модерне жене из Скандинавије. Њена је идеја проста: човек и жена никад се не могу разумети.

Она је отпочела да пише још 1907. год., кад је изашао њен први роман »Marthe Oulie«, писан под утицајем Емила Золе. Док су све скандинавске књижевнице мање више романтичари, она је реалист и натуралист. Али утицај Емила Золе трајао је врло мало. У својим познијим делима, која су пуна минуциозне опсервације, Sigurd Undset подсећа на Стринберга.

До 1920. год., објавила је читав низ романа и приповедака, али тек са делом »*Kristin Lavransdatter*« стекла је међународни глас. Ово је дело читава епопеја љубави и брака. Иако је дело реалистичко, она ванредном стваралачком снагом износи чудно време Средњег Века, кад се догађа радња њеног романа. Главна је личност жена, заслепљена човеком, који је опет сав занет освајачким ратовима. Она делује у дубоком уверењу да ће изгубити љубав, живот, све, ако јој он не припадне душом и телом... И они се никад неће разумети. Остављена од своје деце, којој никад није посветила своје бриге, и напуштена од родитеља, које је заборавила, повлачи се у манастир. И у борби против куге, као калуђерица налази страшну смрт. Умире у уверењу да је откупила старе грехе и да ја достојна неба. *М.*

Педесетогодишњица првог Српско-Турског Рата 1876–1926.

Србији је, у испуњавању њене историјске мисије, стицајем националних, географских и историјских прилика, тај рат неминовно предстојао. Он се скоро наметао, и није се могао избећи, као ни други наш рат с Турцима, 1877.—1878. г., који је управо само природни наставак овог. Већ генерације под кнезом Михаилом су се за њега спремале и тражиле га. Колико је било могуће, Србија се и дипломатски и војнички спремала за њ. Стога кад се на Балкану, у суседству Србије, можда без знања и одобрења њена, почеше јављати поводи за сукобе с Турском, Србија није могла остати равнодушна, јер су започете борбе нашле очекиваног одјека и пријема код своје браће. Тадањим генерацијама чинило се да се сувише чека и оклева, па су пожуривале одлучне догађаје.

Седамдесетих година јаче заталасани национализам у нашим народним слојевима није могао даље да подноси како у суседству браћа трпе и вапију за помоћ, те је стрпљење најзад попустило пред захтевима да се уђе у рат. У рат се ушло са великим одушевљењем, али и са недовољном спремом за њега. Сада нам је довољно познато са каквом и ко- лико спремљеном војском је мала Србија ушла у рат. Иако бројно слабија, материјално никако спремљена, ненаоружана, милицијског система, са недовољним старешинским кадром, и са осталим недостацима у тактичком и стратегијском погледу, — српска војска је ипак неколико месеци, за колико су управљачи и рачунали да се неко мора умешати у спор, одолевала свима ратним тегобама, подносила штрапаце, и односила, поред неминовних неуспеха, и славне победе. И кад се најзад, после толиких борби, дошло до Буниса, до крајње изнурености, исцрпљености српске војске, онда се морало апеловати за интервенцију руског цара и тражити примирје.

Не може се претпоставити да сви недостаци наше војске нису били познати тадањој влади, кнезу Милану и осталим одговорним војним управљачима. Они су добро појимали свој тешки положај и одговорност пред народом и историјом. На успешно развијање догађаја, и на успешан завршетак, они су могли поглавито рачунати због *моралног* фактора, одушевљења народа, и због очекиваних народних устанака у суседству Србије. Али, очекиваног одјека у суседству, код Бугара и другде, није било. Србија је остала сама с Црном Гором, да се очајнички бори на све стране, готово са разбацаном војном снагом, а против јаче, боље наоружане, снабдевене па и вођене турске војске, којом су, уз то, командовале искусније војсковође но што је то за српску војску могао значити ђенерал Черњајев. Иако с војничком репутацијом у својој отаџбини, доведен из чистог одушевљења према Србији, из идеалних побуда, и ма да је имао ратничког искуства, Черњајев ипак није могао учинити много, још мање на онако важном положају на коме је био. Са народним старешинским особљем, са врло мало официра школованих и за свој позив спремних, не познавајући нашу душу, душу нашег сељака бораца, не појимајући нашу народну тактику, — он је ишао готово од неуспеха неуспеху. Најзад, и без обзира на своје недостатке, морао је посустати, јер према његовој малаксалој, растуреној војсци био је много надмоћнији непријатељ, чија је војска стално освежавана новим појачањима. Готово би се могао потписати суд ђенерала П. Пешића да је, у многоме, овај рат за нас изгубљен због неподобности ђенерала Черњајева.[1])

Али, и поред многих грешака, и тактичких и стратегијских, ипак је ратнички дух наше војске односно победе утолико што непријатељ своје успехе није не само умео него ни смео да јаче искористи. То се дало запазити кроз цео рат, а поглавито на тимочком и моравском војишту.

Ушавши у рат против Турске Царевине, много јаче у војничком погледу, и не изишавши из њега као победилац, кнез Милан ипак није могао бити потпуно незадовољан, јер је идуће године и сама Русија ушла у рат. Рат 1876. г., са свима његовим последицама, није могао лако пасти Србији, али се заветна мисао није могла напуштати. Али, кад је рат 1877.—1878. г. завршен без очекиваних резултата, онда је све то, природно, морало ра-

---

[1]) *Петар Пешић: Наш рат са Турцима 1876—77. године, критичка студија. Београд. 1925. г.*

*

зочарати Србију и пружити јој сазнање да се више не треба уздати ни у кога до у самог себе, а да једино озбиљно спремање за велике задатке који је чекаіу може донети жељене резултате. Због овако неочекиваног исхода по нас, и због последица Рата 1877.—1878. г., великим делом и долазе после наша унутрашња политичка трвења и разрачунавања, која су прилично слабила земљу. Кад се томе додаду доцније недаће, војнички неуспеси 1885. г. у рату са Бугарима, било је довољно јасно да се увиди посве тешки наш положај, али и да се отворено признају учињене грешке и заблуде, које могу бар да нам отворе очи и сачувају нас у будуће од грешака.

Евоцирајући ту годину, потребно је указати на још неколико факата, на неколико светлих момената из Рата 1876. г. Народ и војска налазећи се у тешким приликама ратних искушења, дајући тешке жртве и борећи се с тегобама и страхотама, ипак су, и поред свих неуспеха, припомогли увећању отаџбине, ослобођењу своје браће. Шуматовац, Јавор, и друга прослављена места на нашим војиштима, остаће за увек записана у нашој историји. Из тог Рата, па и другог, који се из њега развио, морала је, најзад, да никне вера у нашу снагу и нада у нашу бољу будућност. Ту треба и тражити заметак за оно што је после дошло. А Сливница, ма колико се на њу указивало као на мрљу нашег оружја, она је доцније, кад су се временом страсти стишале и грешке отворено признате, добила други смисао.

Оба та рата,, и први из 1876. и други 1877.—1878., довољно су показала непотпуност тадашње наше војне организације милицијског система, и то је подстакло војне управљаче да предузму потребне и корисне мере. Неколико основних закона о устројству војске, и друге корисне реформе на свима пољима војне администрације, који су донети, најбоље сведоче колико су правилно схватили своје дужности ондашњи војни управљачи.

Иако су успешно изведени ратови од 1912.—1918. г., то не треба ни уколико да скрене нашу пажњу, те да пропустимо да их отворено и критички проучимо. Тек из тога ћемо моћи добити потребне стручне поуке. Тек онда ће за нас, за војнике, та прошлост имати свог пуног значаја. Исто тако, ни поуке овог Рата чију успомену овим чланком бледо обележавамо, не треба пренебрегнути. Иако је вођен, истина, без великих техничких средстава, каква последњи ратови показују, са сразмерно малим војничким масама, он може у другом погледу пружити поуке, које нису за презирање и потцењивање. А кад се узме у обзир да је вођен од стране мале Србије, а са великим циљем, он у значају свом добија пуно признање. У њему је, ако ништа друго, бар морал био на достојној висини, и он је одлучивао, као и увек, и као и у ратовима од 1912.—1918. г.

Б. Бирић

КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

*

Коментари јавноправних, специјално чиновничких, закона

Д-р Михаило Илић: *Закон о чиновницима и осталим државним службеницима грађанског реда*, са додатком: Уредба о накнади путних и селидбених трошкова, Решење Министарског Савета о додацима на скупоћу активних службеника, Решење о смањењу додатака на скупоћу, Правилник о нарочитим додацима, Решење о додацима на скупоћу пензионера, Уредба о одабирању стручних другова, Правила о полагању теориског испита, Уредба о ослобођавању војних обвезника од позива на војну дужност. Издање Геце Кона, Београд 1927. У вези са коментарима Чиновничког Закона од Гојка Никетића и Живојина М. Пауновића.

I

МИ НЕМАМО, после Рата, Зборника закона и уредаба, који би редовно, годишње или полугодишње, издавала држава. Немамо ни пречишћених зборника, који би доносили законе и уредбе који важе у последњем моменту, не обзирући се на измењене и укинуте законске ставове или чак и читаве законе који су раније важили. Данас држава објављује и најзнатније правне норме у ефемерним Службеним Новинама, углавном по хронолошком реду (ма да се и он увек не поштује), и без икаквог другог система и реда. Доскора су чак закони били штампани на истом листу са разним објавама лицитација, изгубљених сведоџаба и т. д. Сад је учињен известан напредак, који се састоји у томе што се праве норме штампају засебно у додатку Службених Новина, и што се полугодишње од стране Уредништа Службених Новина издаје не баш савршен, али употребљив Регистар.

И, по свему томе, нико се не би могао снаћи у хаосу правних норама, разних закона, уредаба, наредаба, решења, правилника и т. д., који су, нарочито пре изгласавања Видовданског Устава, донешени *сваког дана*, па и по неколико на дан, да није било заузимања београдског књижара г. Геце Кона. Он је успео да скоро све те прописе прештампа и изда у прикладним, иако не баш увек јефтиним, збиркама или посебним издањима.

Г. Кон, као нестручњак, није могао сам радити тај посао. Он је нашао сарадника у врло вредном и ерудитивном београдском

адвокату г. Гојку Никетићу. Г. Никетић се још пре Рата прославио као одличан коментатор судских закона, боље законика (великих кодекса грађанских, трговачких, кривичних и т. д.). Он је, за праксу, дао ненадмашиве коментаре, истражујући и бележећи врло пријежно све начелне и иначе важније одлуке највиших судова.

Али, после Рата, то исто се не може рећи за г. Никетића. Он је, после, Рата, у издању г. Кона, дао издати скоро *целокупно* законоводство, од 1918. надаље. Он је у самој једној збирци („збирци закона протумачених судском и административном праксом") издао скоро осамдесет свезака, са по неколико правних правила у свакој. И свуда, као што се види, та правила би имала бити протумачена. Кад се зна да их тумачи г. Никетић, реномирани коментатор, очекују се коментари сличним предратним. И није мало изненађење кад се отвори збирка и види да се цео коментар састоји у томе што се код појединих чланова упозорује на друге чланове истог закона. (Код чл. 17. вд. чл. 2, код чл. 2. вд. чл. 17.) Мора се признати да то везивање параграфа не може носити назив коментара, и да би много боље било да је књижара издавала законе без ознаке да су коментарисани. У том случају, нико бар не би био обманут.

Г. Никетићу се може опростити што није свуда давао опширне коментаре. Он, ма колико добар правник, не може бити стручњак за све гране законодавства. Разумевати се подједнако у шумарском, санитетском, црквеном и т. д. законодавству, и свуда давати тумачења, несумњиво не може један човек, па ма он био научник највећег калибра. То није могао ни г. Никетић, и његова вредност не може тиме бити умањена. Све што се може приговорити г. Никетићу, то је сам факат да се он примао издавања и „коментарисања" свих могућих правних норама. Не незнање, већ превелика храброст и прецењивање својих моћи треба да буде приговор који се може учинити г. Никетићу.

Истина, у неколико махова је г. Никетић пропустио да поједином члану извесног закона дâ коментар који је он могао знати и који се сам собом наметао. У Решењу Министарског Савета о додацима на скупоћу активним државним службеницима од 17. априла 1924 нису, на пример, набројена места која улазе у I разред скупоће. Ту је просто речено да у I месни разред скупоће улазе она места која је у тај разред уврстио ранији Закон о додацима на скупоћу. Најмање што се могло очекивати од коментатора тога Решења, било је да поброји места из чл. 2. ранијег Закона (а било их је свега три). Јер, ако коментатор не наведе увек уз известан члан закона који коментарише неки члан једног другог закона који је с њим у вези (признајемо да то није лако увек пронаћи), он мора бар да наведе одредбе другог закона који његов

закон изречно помиње и на који се изреком позива. Ма да веле да ранији закон није био у потпуности распродат, и да је то био један од начина да се он распрода, ми ипак мислимо да је свему овоме крива брзина којом г. Никетић ради, настојећи да закони у његовој редакцији изађу само неколико дана или неколико сати иза прве публикације закона у Службеним Новинама, и да изађу пре од каквог другог приватног издања.

У последње време је г. Геца Кон почео да се ослобађа раније праксе, по којој сви правни извори треба да буду издати у редакцији г. Никетића. Он је потражио и нашао стручњаке за поједине гране законодавства. Тако је за „Збирку војничких правила" узео као редактора и коментатора г. Милутина Д. Лазаревића, генералштабног пуковника у пензији (могло би се једино приметити да збирку није требало почети са издањем пешадијских екзерцирних правила, кад већ има толико војничких закона важних за све држављане, који вапију за објашњењима), за збирку административних закона г. Д-ра Михаила Илића, професора Административног Права на правном факултету у Београду. Избор је несумњиво добар; г. Илић се од свих наших правника највише бави позитивним Јавним Правом, прати сваку манифестацију у његовој области, и осврће се на њу као представник науке. И у новој збирци, коју под његовим именом издаје г. Геца Кон, дао је г. Илић већ до појаве коментара Чиновничког Закона две свеске са врло добрим коментарима: у првој Закона о локалној управи и самоуправи, у другој Закона о Главној Контроли са правним актима који га допуњују и објашњују.

Но, поред те две свеске, г. Илић је дао и коментаре Инвалидском Закону и Закону о пољопривредном кредиту (обима са припадајућим допунским правним актима). У овим областима се г. Илић није досад показао као стручњак, коментари нису на висини првих двеју свезака, и, по нашем мишљењу, могли су изостати. Тим пре што за Инвалидски Закон постоје врло добра објашњења начелника Инвалидског Одељења Министарства Социјалне Политике, г. Драгољуба Новаковића. Ми мислимо да би требало да г. Илић остане код административних закона. Њих има доста, биће их још више, и поље рада је довољно широко за једног човека. Јер, не треба заборавити да у Немачкој, на пример, један научник обично остаје код коментарисања свега једног, ретко кад два закона. Доцније он само исправља и допуњује коментаре тога закона. На тај начин он сву пажњу сконцентрише на примену тога закона, прати сваку појаву која је у вези с њим, и не пропушта да региструје ни једну, чак и мање важну, одлуку или пресуду донету на основу њега. То је једини начин да се да *савршен* коментар.

Код нас таква ограничења нису изводљива. Ми немамо, пре свега, толико стручњака, да би сваки важнији закон поверили об-

јашњењима увек дугог лица. Код нас, затим, није продаја тако велика, да би се сваке године могла вршити поновна издања и тиме дало увек ново и ново запослење лицу у питању (у вези са допуњавањем и мењањем појединих ставова коментара). Али ипак, наша земља није у свим правним областима толико сиромашна да је за објашњење целокупног права ограничена на свега два или три човека, и продаја законских текстова није толико мала да се уопште не осећа потреба за поновним издањима. Јер, поред професора права на више него једном факултету, данас већ има и у административној служби добрих и способних стручњака за поједине гране управе и, следствено, познавања законодавства.

Треба признати да смо, и ван збирака г. Кона, ми имали неколико, често добрих, коментара појединих закона из области Јавнога Права, иако немамо још засад никаквог коментара самога Устава (у Немачкој више од десет коментара Устава од 1919.). Тако је, између осталога, Изборни Закон издат са објашњењима г. г. Ладислава Полића, професора универзитета у Загребу, и Божидара Протића, секретара Државног Савета. Пословник Народне Скупштине издат је са коментарима г. Илије А. Пржића, асистента Правног Факултета у Београду. И тако даље. Најзад, и неколико издања Чиновничког Закона.

II

У српском делу нашег народа Чиновнички Закон коментарисан је досад, колико је нама познато, од три лица[1]). Први је, хронолошки, изашао коментар г. Гојка Никетића, у издању г. Кона, затим г. Живојина М. Пауновића у сопственом издању (штампарије Савића и Комп. Београд), и, најзад, Г. Михаила Илића, са 1927 као годином штампања (ма да почетком октобра ове године у распродаји).

Чиновнички Закон у редакцији и са коментарима г. Гојка Никетића доживео је већ три издања. Из те чињенице, у овом случају, не треба ништа закључивати. Чиновничким Законом је из основа измењен правни положај чиновника и службеника државних, он уноси толико новина у њихово стање, да ни један чиновник не може без њега проћи ни неколико дана. И питања разврставања, признања година разне службе, давања одмора и т. д. регулисана су законом. А она су у једнакој мери интересовала сваког државног службеника. Ради тога, он је разграбљен већ двапут, и г. Никетић га је морао и по трећи пут издавати.

Мора се признати да је свако доцније издање бивало савршеније. У првом издању било је много штампарских грешака; код

---

[1]) У Загребу је, латиницом, изашао врло добар коментар г. Ћелза Кавалерија председника загребачког Управног Суда.

једног члана чак недостајало је неколико редака, тако да су чиновници стварали закључке о својим правима на основу мањкавог и непотпуног закона. Друго и треће издање не само да су била брижљивије редигована, него је и коментар био обилнији. Ако ништа друго, г. Никетић је у последњим издањима овог закона цитирао бар ставове из других сродних закона, законе протумачио законима.

Ма да је све то похвално, није довољно. г. Никетић је заслужан што је издао закон, не и коментаре. Чиновнички Закон је и после њега тражио свога коментатора.

Г. Пауновић је, како веле, виши чиновник у Министарству Пошта и Телеграфа, у своје време, један од ретких правника у том ресору, био је принуђен да у једном техничком министарству обрађује више правну страну посла. Он је, поред осталога, редиговао и објашњавао законе из поштанско-телеграфске струке, предавао у поштанско-телеграфским школама и поштанско телеграфским курсевима законодавство, опште и специјално, и т. д. Понекад, г. Пауновић се јавља и у разним часописима са правним чланцима. Све је то нагонило г. Пауновића да покуша дати објашњење Чиновничком Закону, и то пре него је јуриспруденца дошла до иоле чврших одлука у тумачењу и тенденција у примењивању појединих одредаба.

Доцније по хронолошком реду, издање Чиновничког Закона од г. Пауновића и боље је него издање г. Никетића. Оно је пре свега, брижљивије рађено, штампарских грешака је минимално. Г. Пауновић је чак и исправљао закон лингвистички. Ми мислимо да је ту претерао, и да те исправке нису биле потребне. Па ипак, све то показује са коликом је брижљивошћу г. Пауновић радио на овом издању. Он је дао врло добар регистар садржаја, што је код нас реткост. Затим, г. Пауновић је нашао да има много више закона, уредаба, правилника и т. д. који имају везе са Чиновничким Законом, ма да се споредно дотичу питања чиновништва, него што је то мислио г. Никетић. Г. Пауновић је покушао понекад да поједине одредбе Закона поведе под правна правила, да их објасни теоретски, па је још истина ретко, предвиђао и казуистику, разне случаје који могу настати приликом примене закона. Најзад, г. Пауновић је навео скоро сва важнија мишљења и објашњења Централне Комисије за извршење и примену Закона о чиновницима. Та комисија је установљена при Министарству Правде на основу предзавршног (251.) члана Закона. Ма да је правна важност њених мишљења више него сумњива, та мишљења и тумачења интересантна су утолико што су се у Комисији налазиле углавном исте личности које су дале прву редакцију законском пројекту. Занимљиво је, дакле, знати какав су они смисао и домашај унапред давали једној одредби Закона.

Али, ипак, наш суд о коментарима г. Пауновића више је негативан него позитиван. Коментари су оскудни и недовољни. Пракса уопште, нарочито код Државног Савета, није ни узимана у обзир (а познато је да је Државни Савет у тумачењу појединих ставова начинио праву револуцију, дао мишљење која нико није очекивао и до којих нико није долазио). Казуистичка предвиђања су ретка и односе се највише на случаје који се више или мање јасно назиру из текста. Правна правила су исцрпена у неколико најпознатијих латинских сентенција и т. д. Понегде има и брзо доношених тумачења, где је брзина ишла на штету солидности (на пр. код првог тумачења чл. 129 и т. д.). Најзад, г. Пауновић, како изгледа, није ни пратио литературу из Чиновничког Права, која је, иако оскудна, објашњавала ипак неколико важних института из новог Закона. Кад је није пратио, г. Пауновић је није могао ни употребити. А то је пропустио на штету свога издања.

Коментар г. Илића је несравњиво бољи од обадва напред поменута. Он, и по свом опсегу и по квалитету објашњења, може да се упореди са бољим законским коментарима на страни. Начин обраде је потпуно супротан начину г. Пауновића. За разлику од овога, г. Илић је, изгледа, тежиште саме ствари видео у одлукама Државног Савета. И коментар је пун таквих одлука. Поред начелних одлука, које је, ми бар мислимо, г. Илић навео *све*, он је наводио и одлуке појединих одељења ако их је сматрао за интересантне и типске. Мора се признати да је у селекцији тих одлука био руковођен правилним принципима, и да је у имао среће у проналажењу примера. Навођењем примера из праксе, г. Илић је велику услугу учинио чиновницима, који ће на тај начин имати бар једампут јасну слику како се Закон меродавно тумачи. Поред тога, и сама одељења Државног Савета гледаће да одрже једнакост у примењивању појединих прописа кад је већ јавност извештена о њиховој појединачној примени а одељења која нису знала за друкчије одлуке других одељења, биће на овај начин извештена о њима.

Г. Илић је, и сам, наводио извесна тумачења Централне Комисије при Министарству Правде. О многим прописима дао је лична своја, дугачка и документована, мишљења. Један рецензент је казао да појединa од њих чине „мале студије, збијене али врло исцрпне, са аргументацијом која убеђује“[1]). На крају је регистар потпуно сличан регистру г. Пауновића.

Уз Закон, г. Илић је, као што је поменуто, редиговао и издао још неколико уредаба, правилника, решења и т. д., која се директно односе на закон и допуњују га (Durchführungsverordnungen). У наслову су поименце наведене све те норме. Оне још увек нису све

[1]) И. А. П., Архив за правне и друштвене науке, 25. септембра 1926.

исцрпене; недостаје, између осталог, и Уредба о разврставању и распоређивању чиновника и осталих државних службеника грађанског реда. Њу ће, према обећању, издати г. Илић доцније, у другој збирци, где ће још бити покупљени специјални прописи за поједине струке. Зато овај закон, са допуњујућим прописима, и носи у наслову бр. I. То треба да значи прва свеска чиновничког законодавства. Ми не сумњамо да ће их бити и више од две кад буду донесене све уредбе које закон предвиђа. Овде би само могли приметити да је Уредби о разноврставању било места у првој збирци, непосредно иза Закона.

Задржавајући, углавном, добро мишљење о раду г. Илића, ми ипак мислимо да би се могле учинити неке замерке, у првом реду систему реда, дакле замерке генералне природе. Оне би, по нама, биле у овоме.

1) Студијски карактер појединих објашњења не одговара природи коментара. У стварима о којима је водио читаву дебату у виду коментара, г. Илић је могао писати студије раније, у часописима. У коментарима је довољно било изнети закључке тих студија и упутити на њих читаоце које ствар специјално интересује. Коментар би требало да садржи и евентуалне опречне одговоре на те студије, од других лица, све у најкраћим потезима.

2) Извесна правно-теоријска објашњења не би била сувишна, нарочито кад се узме у обзир да је г. Илић професор, и да ће његови коментари још за дуго замењивати један систем Чиновничког Права за све оне који морају спремати Административно Право за испите. Г. Илић је морао рећи нешто о карткетеру чиновничке и, уопште, јавне службе. Код појединих одредаба, добро би било да је конструисао и теоријски објаснио правне институте који се њима стварају, све у вези са осталим деловима Јавног, Приватног и Кривичног Права. Не би било сувишно да је те одредбе чак сводио у сентенције и аксиоме, у научне принципе, и констатовао одступања од њих као што су пре Рата чинили г. г. Д-р Тома Живановић (за Кривични Законик) и Д-р Лазар Марковић (за Грађански Законик). Али, најмање што се могло очекивати од г. Илића, то је да је бар дао објашњења извесних термина у Закону чији се прави смисао не види одмах. Закон је у терминилогији колебљив, несигуран, нејасан и неконзеквентан. Г. Илић је морао утврдити значење појединих израза (на пр. струка, звање, и т. д.).

3) Уочљиво је одсуство историјског објашњења, које је, по нама, требало дати не само за Закон узет као целина, које се морало односити не само на чиновништво као професију, као класу и т. д. (према томе како се схвата чиновнички положај у држави); него се морало простирати и на поједине институте Чиновничког Права. Питања сталности, ранга, принадлежности и т. д. требало

је и историјски расветлити увек код дотичних чланова, — једино на тај начин могло би се утврдити да ли одредбе у питању значе напредак према прошлости, да ли је стање остало исто, или се пошло унатраг.

4) У вези са овим, недостаје и интернационално упоређивање бар и најмањег опсега. А оно се, местимично, врло лепо могло надовезати на временско упоређење. Јер, временским упоређењем би се често морало освртати на досадашње законодавство појединих покрајина из којих је компонована наша држава. Тиме се, и неосетно, загазило на терен интернационалног (преко интерпокрајинског) упоређења. Јер, кад се рече како је било раније у Далмацији и Словенији, што значи Аустрији, методолошки је не само лако него потребно осврнути се на стање у данашњој Аустрији. Али само у случају кад се појединo питање тако решило на начин особен, правно интересантан и типичан. Из овога се такође, још једампут, види оскудица теоријског образложења. Јер је и код њега, управо с њим у вези, г. Илић могао вршити географске компарације. Кад би утврдио да се теоријски један однос може решити на неколико начина, не само на начин, који је наш Закон изабрао, могао би и навести државе где је на тај начин решен. Једном речју: одсуство упоређивања разних врста, ма да без непосредне практичне користи један је недостатак у коментарима г. Илића, који је тешко пропустити без примедбе. Јер, не може се порећи потреба за сазнањем зашто је један институт овакав (историјско објашњење), и какав би иначе могао да буде (објашњење географско).

5) Има, затим, у Закону ставова који нам изгледају потпуно јасни, а г. Илић их је ипак објашњавао, мењајући просто изразе употребљене у закону (на пр. чл. 126), док су, опет по нашем мишљењу, остали необјашњени извесни ставови тешко разумљиви, на пр. ко је старешина надлештва по 79. и следећим члановима Закона. Признајемо да се то не може уписати у грех г. Илићу. Сваки коментатор сам одлучује који ставови могу изгледати потребни објашњења, и што је коментатор образованији и стручно способнији, постоји опасност да нађе мање чланова одн. ставова закона који би му ма за кога изгледали нејасни. Треба признати да је г. Илић уз скоро сваки члан нашао понешто да објасни, да је, дакле, дао највише што се на први мах могло, у погледу квантитета, очекивати од коментатора (са резервом горњих примедаба, које се односе на врсту објашњења, која је, по нама, пренебрегнута). То ипак не значи да се не могу постављати примедбе и на ово, нарочито ако су оне конкретизоване, и нарочито ако се оне односе на пропуштени део коментара. Оно што је рецензенту нејасно, или што је опазио да је нејасно надлежнима, онима који закон примењују и на које га примењују, он је дужан да изнесе

тражећи од писца објашњења у другом издању. Књига г. Илића ће несумњиво доживети више издања, и ми жалимо што нам простор не допушта да детаљно означимо законске ставове који могу бити нејасни, а које он ипак није објаснио.

6) Разумљиво је да ми са г. Илићем нисмо сагласни баш у сваком тумачењу. Има много одредаба које би ми другчије протумачили. Примера ради да наведемо фамозни чл. 57., који није предвидео минималне рокове за напредовање у прве четири групе прве категорије. Г. Илић мисли да они и не постоје. То мишљење ми не би никад потписали.

7) Могле би, најзад, да се учине извесне замерке формалне природе. Тако, на пример, г. Илић исправља ортографију у расписима, решењима, одлукама Државног Савета и т. д., што не би требало дозволити. Затим, није се држао уобичајеног реда да се измене и допуне штампају другом врстом слова. О чл. 234., на пример, дао је опширан коментар, ма да је тај члан замењен, другим, који такође доцније цитира. Члан 123. укинут Финансијским Законом, штампао је једнаком врстом слова као и чланове којим даље важе, само је на крају гармондом навео члан Финансијског Закона који га укида. То исто важи за последњи став чл. 137., још и у већој мери, јер је укидање обзнанио петитом, на крају једнога дугачког коментара. Међутим, треба знати да се коментари, нарочито за ставове који су сами по себи јасни, не читају увек. И овакав поступак може често довести до погрешне примене. — Морамо, напослетку, поменути и питање цитата употребљених дела, питање које г. Илић игнорише не први пут. Он је у предговору навео два — три стручна дела којима се служио при изради коментара, наводећи да се, поред њих, служио „целокупном нашом литературом у вези са овим питањем". Г. Илић је несумњиво морао навести ту литературу, тим пре што се, на пример, код чланова 130. и 235., одиста послужио мишљењем других. С друге стране, било је неколико чланака у нашој књижевности који су не само били у вези са Чиновничким Законом, него који су имали искључиви циљ да поједине његове одредбе, нејасне а важне, објасне, па се г. Илић није чак ни „послужио" њима. Сматрао је да се из њих не да ништа употребити. Разуме се да их онда по његовој логици није требало ни цитирати. Међутим, други писци, па чак и бољи од г. Илића, употребљавају их и цитирају.

Све у свему, ипак, објашњења Чиновничког Закона од г. Илића (и допунских уредаба, које су коментарисане у много мањој мери, као што је и требало) представљају једно од најбољих дела те врсте у нашој правној књижевности, и дошла су у време кад је потреба за њима била доста ургентна.

Лазо М. Костић

Henry Ford

Henry Ford and Samuel Crowther: *Today and Tumorrow.* (Издање Heinemann, цена 12 шилинга).

ФОРД, ГЕНИЈАЛАН пословни човек, који је из скромних средстава успео да створи једну од највећих светских индустрија, нашао је за потребно да и он, у ово доба светске производне кризе и, следствено, доба пророковања, савета и предложених реформи, рекне своју реч. Та реч није нова („Данас и сутра" само проширује идеје изложене 1922. у „Мом животу и раду"), али она, за разлику од толиких професионалних пророка и реформатора, има за собом ауторитет успеха: успеха који нам Форд не дозвољава да заборавимо, јер сваки корак своје теорије поткрепљује примерима из свог личног искуства.

Као и свака велика теорија, Фордова је теорија проста. Свака роба која је скупа мора имати скучено тржиште, што другим речима значи кризу. Да се прошири тржиште, има два начина. Један је: да се појефтине производни трошкови применом најмодернијих метода, — контролом производње од саме сировине до израђеног предмета, што већом употребом машинерије, штедњом времена, и упрошћењем процеса рада. Други је: дизање наднице до граница које индустрија допушта, и увођење радника на тај начин у круг потрошача. Идеја водиља је при том, по Фордовим речима, „услуга", т. ј. да се потрошачу у виду смањених цена дâ један део добити који би иначе ишао послодавцу.

Ову основну идеју Форд спроводи доследно до краја. Све што поскупљује производњу смањује круг потрошача, и стога се мора сматрати штетним по индустрију. Штетно је радништво које тражи сву добит за себе, као у Русији. Штетна је држава која намеће велики порез зато што има да отплаћује дугове. „Сваки долар који позајмимо Европи само одлаже дан обрачуна, само служи да продужи сиротињу и беду, које су биле акутне пре Рата, а које су сада још акутније". Штетан је, најзад, и позајмљен капитал који гута интерес. Нарочито и неочекивано одлучан је Форд против банкарског капитала. Идеја водиља новчаног капитала није ни услуга ни продуктивност, но чисто множење новца у циљу личне добити. Банкарски је капитал стога не само непродуктиван, него чак и кочница индустријском напретку. У својој анатеми против новчаног капитала, а у корист индустрије, Форд иде чак тако далеко да запада у наивности, као, на пример, када одриче банкарском капиталу пословну моралност, док за индустријалце тврди да су сви поштени — зато што ништа непоштено не може успети. „Истина је да непоштени људи понекад успеју. Али то је само онда кад је њина

услуга већа но њихово непоштење". На срећу, вели Форд, капитал у Америци нема ону снагу коју му приписују, јер кад би је имао као што је има капитал у Европи, Америка би била земља сељака у ритама. Што је најзанимљивије, ова тврдња о скромности америчког банкарског капитала долази баш у време када је код њега цела Европа, и државна и банкарска и индустријска, задужена и презадужена тако да од тог терета стење.

У нееконом ском односу индустрије која је задужена код новчаног капитала види Форд разлоге за целокупну економску кризу поратне Европе. У Европи, вели он, главне послове држе банкари, чији је мотив лична добит. Услед тога су они свуда завели царинске заштите да одбране оне рђаво вођене и нееконом ске ннду-стрије из којих они вуку добити. Последице оваквог система су свуда: високе цене, што значи смањен број потрошача и незапосленост, једном речи: смањено привредно благостање једне земље.

Европи је данас потребно, вели Форд, да се ослободи царинских заштита и да се не ослања толико на државно законодавство као на неку мађијску формулу која ће све благостање повратити. Владе не могу да створе ни снагу (воду, угаљ, уље) ни робу. Иницијатива за сваки напредак има да дође од народа. Данас је доба кад пред сваким леже неизмерне могућности. Човечанство је данас на прагу развића. Пре сто година било је још врло мало машинерије, а тек је недавно човек успео да употреби електрику у своју корист. Доћи ће у будућности време кад ће човек успети да подјарми и експлоатише и атомску снагу. И тада ће доћи ослобођење човечанства, јер ће се тада, експлоатацијом природних снага до крајњих граница, производни трошкови моћи снизити на минимум и стварне наднице повећати.

Наравно да је у овакво кратком прегледу немогуће изложити све теорије једне књиге од преко 270 страна, а нарочито када се систематичности њеног излагања може много што-шта замерити. Али има једна глава која је од специјалног интереса за Југославију, а то је глава о земљорадњи. Пољопривредна криза је данас општа, тако да ни код нас, као ни у Америци, земљорадник не може за своје производе да постигне цену која ће му омогућити живот сличан конфору варошком. Разлог је, вели Форд, у томе што су методи обделавања земље заостали, и што земљорадња није више, у ствари, привредна грана која може човека продуктивно да запосли преко целе године. Кад сељак посеје њиву, он ставља Богу да ради за њега до жетве. Кад би се на селу увела разграната употреба машинерије, земљораднику не би било потребно да ради више него шест недеља годишње. А човек који ради продуктивно свега шест недеља, не може да очекује исту добит као онај који ради целе године. После делимичног уво-

ћења машина у земљорадњу, покушано је да се сеоска производња повећа тиме што ће се напоредно развити и сточарство. Међутим, и ово се још ради са несразмерним утрошком и времена и снаге. И овде је потребна индустријализација метода: оснивање на задружној основи централних штала, где би се са јако смањеним утрошком људске снаге могли применити најмодернији методи гајења стоке и постигли много повољнији резултати. Једном речи: земљорадња мора да прође кроз исту фазу као и индустрија, т. ј. употребом модерних метода да уштеди времена и новаца и тиме ојефтиња производне трошкове. Ово би пак значило да би се земљорадникова радна снага ослободила за највећи део године и могла употребити за друге производне сврхе. Земљорадник ће тражити рада, а тај рад има да му пружи индустрија својом децентрализацијом и одласком на село. Данашњи метод индустријске производње у великим градовима постаје неекономски, јер порастом градова расте и даљина коју радник мора да превали да стигне на посао. А то је губитак времена који стаје новаца. И тако Форд предвиђа да ће, с једне стране, потреба на селу да се земљорадник продуктивније запосли, и, с друге стране, потреба индустрије да се децентрализује и оде на село, указати на исто решење — потребу што тешње сарадње између ове две привредне гране.

Као што је очевидно из овог предлога, а исто тако и из других глава где се говори о употреби истих пословних метода и у другим индустријама и подузећима, као што су, на пример, жељезнице, Форд тражи за своје идеје и методе шири значај и општу примену. Он сматра да је нашао иделан излаз из данашње кризе и сукоба капитала и рада. Но ако из основа претресемо његове идеје, конструктивни прилог Фордов састоји се у томе што је на делу показао да се рационалном експлоатацијом природних сила, и смањењем послодавчеве добити, могу постићи добре наднице и уједно јефтини производи. У ствари, Форд се у својој критици данашње кризе не разликује много од социјализма, који исто тако тврди да су њени узроци у неразумној експлоатацији и сувишној добити послодавца на штету радника и потрошача. Најбољи доказ тога је данашња угљарска криза у Енглеској, где се поседницима земље, поврх зараде поседника руда, мора плаћати једна феудална тантијема која гута добар део онога што би се могло утрошити на наднице; док, с друге стране недостатак модерних метода и глomазни начин разашиљања подижу цену угљу равно са 100% изнад цене коју угаљ има код самог рудника. Где се пак Форд и социјализам растају, то је у тврдњи, да се његови методи могу применити на све гране привредног живота у рукама приватних поседника, насупрот социјализму који верује да се они могу постићи само или под државном контролом (т. зв. државни социјализам кога је при-

лично дискредитовало његово наслањање на сувишну бирократију) или у рукама самих произвођача: синдикализам. Обе струје се, затим, опет састају у мишљењу основаном на искуству да се развићем великих предузећа у ствари лагано стварају кооперативе које могу заменити експлоатацију личности.

Крајње питање пак: које ће мишљење победити у пракси, није толико питање рационалности предлога, но стицаја сила које у дато време делају. А које су то силе, по самом Форду? Индустрија у Европи, вели он, зависи од банкара, а тај се утицај не може уклонити обичним државним законодавством. Питање, дакле, како га је Форд поставио, своди се на ово: примена Фордовог метода (т. ј. разумне експлоатације, добрих надница и јефтиних цена) зависиће у првом реду од тога да ли ће банкари сада и својевољно испустити своју власт из руку у корист индустрије, или ће то учинити доцније под притиском социјализма. Само у првом случају може се питање поставити у оквиру реформисаног капитализма.

Не улазећи овде у решавање овако замашног питања, сматрамо да је ипак потребно допунити Форда указивањем на две важне чињенице које лако могу бити од пресудног значаја. Прва је: слабост либералног реформаторског капитала у европској индустрији, како се то већ огледа у опадању либералне партије у Енглеској. А друга је: да тежиште новчаног капитала који делује као кочница индустријском развићу, није више у Европи него у Америци.

А. Видаковић

Немачка после рата

Ed. Vermeil: *L' Allemagne contemporaine, sa structure et son évolution politiques, économiques et sociales.* Paris, Alcan, 1925

После свршетку Светског Рата Француска непрекидно, са напорном и љубоморном пажњом, прати унутрашњи процес, у савременој Немачкој. Ова нарочита пажња није резултат обичне научне радозналости. Важни практични интереси силе француске научнике и новинаре да посвећују своје силе проучавању савремене Немачке, јер од њене економске ситуације зависи остварење репарационих нада, а од политичких тежњи њених озбиљност бојазни од реванша.

Стога не изненађује појављивање, у последње време многобројних француских дела о Немачкој[1]). Најновије дело у том низу јесте ово дело Е. Вермеја.

---

[1]) William Martin: La crise politique de l' Allemagne contemporaine, Paris, Alcan; — Maurice Beaumont et Marcel Bertelot: L' Allemagne, Lendemains de guerre et de révolution, Paris, Colin, 1922; — J. Aulneau: Le drame de l' Allemagne, Paris, Alcan, 1924.

Према мишљењу Вермеја, основна идеја Вајмарског Устава, идеја која је углавном одредила сав даљи развитак Немачке после Рата, била је стварање демократске државе (Volksstaat), у којој суверенитет припада целокупном народу, у свима његовим конститутивним елементима, наиме: појединим државама, странкама, вероисповестима и професијама. Непомирљиви непријатељи ове идеје су, са деснице: стари повлашћени сталежи, чије су привилегије поништене Вајмарским Уставом, а са левице: независни социјалисти и комунисти, који теже монополисању власти у рукама пролетаријата, „диктатури пролетаријата".

Осим тога, Вајмарски Устав нарочиту пажњу обраћа томе да од притиска државних органа обезбеди различита права и интересе извојеване Револуцијом или завештање од прошлости. Због тога је далеко спроведена подела и уравногежење различитих државних власти (председник републике, рајхстаг, влада, референдум, рајхсрат, привредни савет), систем многих бремза, који је, пак, узрок слабости државне власти.

На терену те конституције води се борба између политичких странака које заступају разне економске и социјалне интересе. Најутицајније странке, од социјалдемократа до немачких националиста, иду путем узајамних концесија и компромиса. Отуда низ коалиционих влада, у којима добивају све већи утицај умерене буржоаске странке (Centrum, Volkspartei). Међутим, донекле независно од странака, воде своју самосталну акцију економске и војничке организације.

Сам Вајмарски Устав је израз једног компромиса. Снаге које су га створиле, вели Фридрих Науман, тражиле су средњу линију између западног индивидуализма и руског комунизма. Отуда тежња савезу између умерених социјалиста и умерене буржоазије и успостављање извесне равнотеже међу њима. Да ли се овај циљ може постићи у наше доба? — Исти задатак била је себи поставила фебруарска револуција у Русији; али, равнотежа „свих живих снага у земљи", као што се тада говорило, ускоро је била поремећена у корист неумереног социјализма, а као његов наследник појавио се, већ после октобарске револуције, бољшевизам.

Је ли Немачка била срећнија у том погледу? Одговор на ово питање даје Вермеј.

Вајмарски Устав гарантује слободу уговарања, право својине и наследно право, али тежи да подреди ова права државним интересима. Одатле потичу извесна ограничења слободе уговарања, конструкција права својине као дужности према друштву, партиципација државе у наслеђу. Задржавајући приватну иницијативу, Устав тежи њеном ублажавању; он допушта претварање приватне својине у колективну, учешће државе у администрацији предузећа

и у њиховим асоцијацијама (трустовима, картелима), право veto државе за мере које буду предузеле ове асоцијације. Као помоћ држави организовани су *савети*, у којима су заступљени или само радници, или радници, предузимачи и потрошачи заједно.

Спољашња и унутрашња ситуација земље (репарације, осиромашење) чинила је њену судбину зависном од развитка производње, и преместила је тежиште целокупне политике у економске организације (у Привредни Савет — Reichswirtschaftsrat), у ком је почела да се води борба за превласт између радника и предузимача. Велики економски и финансијски проблеми претресају се у овом Савету, и под утицајем Хуга Стинеса, Ратенау-а и других, решавани су и решавају се у сагласности са захтевима индустријалаца, који одлучно одбијају утопијске и опасне експерименте социјализације или вођења великих предузећа од стране државе. Одлуке Савета неизоставно утичу на решења законодавних и административних органа.

Већ 1920. године су привредници начелу социјализације индустрије протуставили начело концентрације исте, које је везано за име Стинеса; они су предложили уједињење угљених рудника са фабрикама које искоришћују отпатке, гасове и т. д. (рекуперација), са транспортним и трговачким друштвима, и т. д. — у циљу што интензивније производње. У истом циљу пројектовали су учешће радника у чистом приходу предузећа. Упркос протеста социјалиста, гледиште привредника победило је и извршено је, као резултат тога, стварање огромних концерна и трустова, која су спровели хоризонтално и вертикално уједињење немачке индустрије. Као примере можемо споменути: „Gelsen-Kirchen" — угљено друштво које је ујединило друга угљена предузећа, металуршки концерн „Krupp" који се спојио са „Deutsch-Luxemburg"-ом Стинеса, „Phönix" и др. Најзад долази и суперконцерн Siemens-Rhein-Elbe-Schuckert-Union, који обухвата Deutsch Luxemburg, Gelsen-Kirchen, Bochumerverein, и моћно електрично друштво Siemens-Schuckert, а простире своју акцију и свој уплив далеко преко границе Немачке.

Ови концерни подижу, на пример, продуктивност угљених рудника, уочи окупације Рура, до прератне висине из 1913. год., и задивљујућом брзином успостављају немачку индустрију из послератног и послереволуционог маразма, те побољшавају ситуацију пролетаријата, са којим је на крају 1922. год. закључено преко 18.000 колективних уговора, који обухватају 9,000.000 радника. *Стинизација* победила је социјализацију. Такве су последице борбе између социјалистичких и буржоаских метода у индустрији.

Иста борба водила се и у пољопривреди. У току Рата снабдевање становништа производима пољопривреде било је могућно

само помоћу реквизиција и других принудних средстава. Ова је пракса била продужена и после закључења мира, у току 1919.—1920. год., али сада су је земљорадници осећали као несношљиву тираније, и она је изазивала енергичан и успео отпор с њихове стране. За време од 1818. до 1920. год., количина цереалија које је држава могла прибавити на овај начин смањила се са 4,800.000 на 1,600 000 тона. Влада је била приморана да укине принудне мере — упркос протеста социјалиста. Победа села над вароши испољила се како у престанку економске пресије државе тако и у дизању цена пољопривредних производа према фабричким производима. Створене су т. зв. „маказе", али обрнуто од оних о којима је толико писала руска совјетска штампа. У Русији, услед малог продуктивитета индустрије и забране увоза фабричких производа, вредност пољопривредних производа према фабричким пала је за неколико пута према сразмери која је постојала пре Рата. У задње време и руски сељак је успео да се ослободи реквирисања, али његова привредна и политичка снага још није порасла толико да би могао диктирати цене фабричких производа потребних на унутрашњем тржишту.

Књига Вермеја износи и многе друге занимљиве податке о унутарњим процесима који се развијају у савременој Немачкој: о пролетаризацији интелектуалаца и средњеварошке буржоазије, о борби која се води за поделу пореског терета између појединих класа, о односу цркава према држави и школи, и т. д.

Писац завршава свој рад констатацијом да се Немачка у годинама 1923. и 1924. подигла, оснажила и постала одлучнија, док је Француска остала изолована према њој, јер Енглеска је све више заузета многобројним бригама за своје светско царство, Русија иде за својом одвојеном судбином, а Америка и Јапан смело јуре у будућност.

Ако се жели да Европа задржи не хегемонију која јој је измакла услед Рата, но бар један значајан положај у свету, треба по сваку цену тежити за солидарношћу између Немачке и Француске.

Occidentalis

Сарајевски Атентат

Д-р Ситон Ватсон: *Сарајево*, студија о узроцима Светског Рата, Загреб 1926.

II

У ПРВОМ делу оцене Ватсоновог Сарајева (у октобарској свесци „Летописа“) нисмо додирнули казивање г. Љубе Јовановића о знању Српске Владе за спремање Атентата, зато што му не преписујемо доказну вредност за кривицу којом многи окривљују Српску Владу учешћем у спремању Атентата. И сами читаоци могу из првог дела оцене извести закључке у том смислу. Међутим, противници, на пример, бивши немачки престолонаследник, у казивању г. Јовановића гледају главни доказ кривице Српске Владе, и покренули су у гласилима европске и светске јавности велику кампању против Србије, па је и сам г. Ватсон у недоумици како да схвати причање г. Јовановића. Стога је нужно специјално се на њ осврнути и објективно га оценити.

У књижици „Крв Словенства“ приповеда г. Љ. Јовановић да је крајем маја или почетком јуна 1914. г. Пашић рекао њима министрима да се неки спремају да оду у Сарајево и (на Видовдан) убију Фрању Фердинанда. „То се спремило из круга људи тајно организованих и патриотских ђачких кругова босанско-херцеговачких у Београду... Тадашњи Министар Унутрашњих Дела, Стојан Протић, уз пристанак својих другова издао је наредбу пограничним властима на Дрини да спрече прелазак младићима који су тога ради пошли из Београда, али су их те „власти“, будући и саме у организацији, пребациле, а Београду јавиле, да им је наређење касно стигло“. То причање г. Јовановића обележио је г. Пашић у једној седници Главног Одбора Р. С. за неистинито, не упуштајући се у какво било побијање и доказивање. Остављајући самим члановима тадашње Српске Владе да објасне то противречје, ми ћемо рећи какво тумачење мислимо да резултује из самих догађаја.

У моментима великих узбуђења не држимо да се у омладини може одржати тајност смера за који више њих знају, особито не пред пријатељима. Неким члановима Владе могло је доћи до ушију да се нешто спрема. Само је било питање је ли то било сигурно знање или само чувење нечег што можда стоји и можда не стоји.

Такав глас о спремању атентата могао је схватити човек који лако верује за нешто сигурно, човек сумњало за празан разговор, за излив младићске мегаломаније, неозбиљног хвалисања, иза којег ће доћи не атентат него мамурлук.

О озбиљности намере могли су сигурног знања имати само Принцип и Чабриновић; они пак који су из чувења што дознали,

могли су једни бити уверени да знају, други да не знају ништа сигурно, ни да је истинита вест о смеру, још мање да им је тај смер заиста нешто озбиљно.

Српска Влада могла је о спремању атентата сигурно знати једино да је сама имала у њему учешћа. То није веројетно, јер јој, б р у оном моменту, најмање требаше рат, па ни атентат који је лако могао изазвати рат. Да је Влада спремала атентат, не би она за њ тек од г. Пашића дознала, а г. Пашић сам не би лако примао на себе велик терет одговорности, него би се о тако важној ствари био саветовао са целом Владом, па и Клубом, као што је чинио Тиса кад се одлучивало да се уништи патријарх Лукијан.

Атентатор који главу мора изгубити, уопће се не може од другог задобити, још мање најмити. Најмљују се шпијони, лажни сведоци и мучке убице, какве је свагда довољно чинила Аустро-угарска, али не атентатори који морају погинути, кова Принципа и Чабриновића. Такви раде по унутрашњем нагону, због насиља учињена њиховом народу, која су и на себи искусили. Ако им је ко могао сугерисати што, то су били једномишљеници и супатници комите, деца као и они, и они који им ближе стојаху; и заиста: доказане су њихове везе са Црном Руком. А ко је радио са Црном Руком, тај није радио са Српском Владом, јер противности су међу истима биле велике.

Деца су извршила атентат, и деца су га могла спремати. Како су зрели људи могли и мислити да ће се успети с атентатом против Престолонаследника, кад се није могло успети против много слабије чуваних нижих достојанственика? А није се знало да кордон неће чувати Престолонаследника. Да је Српска Влада слала атентаторе, не би била тражила неискусне младиће, које због слабости не хтедоше примити за комите, и не би морао Принцип оног јутра узајмити од једног друга једну круну.

Нама изгледа веројетно да је Српска Влада, уколико је веровала у озбиљност смера антентатора, желела задржати их у Србији баш у интересу своје земље. Али, примећују противници, и то им је најтежа оптужба, зашто их није С. Влада, кад их није могла задржати на граници, пријавила Бечу?

Да ли је била дужност Српске Владе да пријављује Монархији неке њене заверенике, о којима сама није имала сигурног знања да су заиста то, те могла невине људе до највеће беде довести, — може се на разан начин схваћати. А ми ћемо узети, dato sed non concesso, да је она то пропустила учинити намерно или злонамерно, као што је оптужују противници. На то је одговор да дужност Српске Владе није било другом мером мерити Монархији него којом је она Србији мерила. Објективни и незаинтересовани сведоци, два знаменита Енглеза, Д-р Ватсон и г. В. Стид, сведоче

да су од званичних лица у Бечу неколико недеља пре убиства краља Александра Обреновића знали што ће се у Београду догодити; г. Ватсон зна и у којем бечком хотелу се правио план, и да је и Бечки Двор знао шта се смера, па нико о том није извештавао Београд, него су оставили да српски држављани обрачунају са својим Краљем како знају. Па што су у Бечу и Берлину још и сад толико индигирани, ако је Српска Влада слично нешто учинила приликом о којој говоримо. Они на то имају најмање права.

Прошла су времена кад су моћне државе имале према слабијима сва права, а ове последње према њима само дужности и обзире. Шта све није Монархија измишљала против Србије да може против ње рат покренути. Најпосле је намеравала ударити на Србију без оглашења рата, али су је савезници Немачка и Италија од тог задржали. То је био хајдучки гест: кидисати на једну слабију државу само због ослобођења њених сународника из турског ропства, и хтети започети против ње рат без објаве. Нису друго учинили ни Принцип и Чабриновић, — они су једним врло жестоким гестом започели своје врсте герилски рат без објаве. Ако су хајдучки поступали против хајдука, онда они нису били хајдуци у рђавом смислу те речи.

Ко држи Хабсбурге за људе просвећене и хумане, заштитнике свачијег права и правде, као што су они заиста многе људе на просвећеном Западу знали лукавствима и притворношћу о том уверити, мисли да су пропуштања Српске Владе према члановима хабсбуршке династије исто што би била таква пропуштања према уистину просвећеним династијама просвећених народа. Али ко их познаваше, као ми, не би им недела могао исписати ни да му је лист хартије као небо широк а само сиње море мурећеп мастило, по присподоби у једној народној песми. Само због непознавања важили су, па и данас важе, они као носиоци правде, културе и сваке просвећености, а ми као варвари. Само због тога може у европској и америчкој штампи толико да се препире о ствари која је пред очима обавештених јасна као сунце.

Да завршимо. На основу материјала код г. Ватсона исцрпно скупљеног и добро оцењеног, могу се извести ови закључци.

1. Главни унутрашњи покретач код атентатора била је „света освета", и они су, као интелигентни, тражили узрочнике а не вршиоце насиља. За такав потхват по самој природи ствари није их нико могао задобити новцем, још мање приморати. Нагињући анархизму по људској слабости уопћавања, они огорчени на своју власт, нису никакву високо ценили, а ако су из органа црнорукаца „Пијемонта" црпли информације о тадашњем српском режиму, нису могли стећи о њему добро мишљење. Сугестије и моралне потпоре стога могли су примати од других осветника, комита.

2. Неки чланови Српске Владе могли су из непроверених и непоуздљивих извора чути о спремању на атентат, и један је могао, увећавајући, то чувење назвати знањем, али је поред тог „знања" ипак испустио од изненађења слушалицу на телефону; други је могао то чувење сматрати за незнање, нити је то чувење значило учешће у атентату, јер и арцибискуп Штадлер је „знао" за читав „шпалир" завереника, али га зато нико није кривио учешћем у атентату.

3. Аустријски Престолонаследник није погинуо што Србија није задржала на граници завернике. Њена дужност није ни била да чува у својој земљи заверенике суседне државе, јер ни друге државе такве не чувају него шта више протерују. Франц Фердинанд је погинуо зато што су аустријске власти свима отвориле слободан приступ к њему. Опомене нису узимане у обзир. Та „криминална небрежљивост" зато је сумњива што се свугде срета од министра до шофера. Није вероједно да су имали наредбу да запушавају уши и очи, али је сасвим вероједно да су сви знали шта се у Бечу жели Престолонаследнику.

Милутин Јакшић

БЕЛЕШКЕ

Економска теорија

Д-р Божидар Хајдук-Вељковић: *Из области економске теорије.* Издање Гл. Савеза Занатских Задруга, Београд, 1926, стр. 64.

У предговору г. Хајдук-Вељковић наглашава да се он »наслања на теорију немачког професора Роберта Лифмана с том разликом што он тежи да пружи једно транс-субјективно образложење за Лифманову здраву мисао о граничном социјалном приносу«. И, одиста, у свима темама које у овој књизи расправља, г. Х.-Вељковић са убеђењем фанатика истиче гранични социјални принос, као да овај стварно представља кључ за решење најсложенијих проблема у економској теорији и животу. Г. Х.-Вељковић није у предговору обећао свој нов систем Политичке Економије, већ се задовољио да нам се представи као ученик Лифманов, за кога на једном месту вели да је препородио Политичку Економију (стр. 45—46.). Али, ко прочита ову књигу увидеће да мало срећни теоретичар Лифман у својој рођеној земљи није срећнији ни код нас са »транс-субјективним образложењима« његове теорије од стране г. Х.-Вељковића.

Лифманов систем политичке економије (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, I—II) не значи научно откровење, да би се, као што хоће г. Х.-Вељковић, могло узети да је тек од његове појаве Политичка Економија нашла свој прави предмет и погодила свој истински задатак. Стоји да је Лифман покушао својом »психичком теоријом« да створи нов правац у Политичкој Економији; међутим, његова теорија није толико оригинална, као што би Лифман хтео да је прикаже, нити је беспрекорна да би била кадра да упути Политичку Економију новим правцем. Лифманова теорија представља ултра-индивидуалистичко схватање привредног живота, у којој је homo oekonomicus, упркос извесним оградама, претерано подвучен. Лифман је усвојио хедонистички принцип и спроводи га до крајњих конзеквенција, што, уосталом, не значи да је сасвим научно оправдано. Што се тиче Лифманове »здраве идеје о граничном приносу«, г. Х.-Вељковић је могао увидети да је ту Лифман једино оригиналан у покрштавању већ познатих појмова у економској теорији. Кад, на пример, Лифман каже: »гранични принос је принос последње јединице трошкова«, и да овај одређује трошкове који ће се учинити ради подмирења сваке појединe потребе (Grundsätze, I. S. 405, 3. Auflage), или »гранични принос је најмањи вишак користи изнад трошкова“ (S. 414), — зар то не подсећа на »аустријску школу« у њеним објашњењима граничне корисности и вредности? Кад је »гранични принос најмањи вишак користи изнад учињених трошкова«, има ли разлике између Лифмановог граничног приноса и вредности по схватању »аустријске школе«, која учи да је »вредност одређена граничном корисношћу«?[1]) И у погледу

[1]) Böhm Bawerk: *Kapital und Kapitalzins*, 2. Halbband S. 247. У истом смислу Karl Menger: Grundsätze, 2. Auflage, S. 127.

схватања граничне корисности Лифман се не разликује од писаца »аустријске школе«. По Лифману је гранична корисност »последња корисност ради које ће се учинити трошкови или поднети непријатност« (S. 415). За Визера је то »најмања и најбезначајнија корисност коју појединац постиже привредним путем из количине добра којом располаже« (von Wieser: Der Natürliche Werth, S. 11—12.). Лифманова »последња јединица трошкова« може се схватити или као гранична корисност, или као елемент у овоме појму; дакле, опет ништа оригинално. Занимљиво је, међутим, да г. Х.-Вељковић, ученик Лифманов, није водио рачуна о првој Лифмановој дефиницији граничног приноса, већ нам је под именом, »граничног социјалног приноса« дао дефиницију коју Лифман извесно не би потписао.

По г. Х.-Вељковићу стање економске теорије све до Рата било је »у највећем степену незадовољавајуће«, јер »у сваком уџбенику Политичке Економије редовно су провејавала два па и три погледа на економске појаве«. Узрок је овоме, налази писац, у недостатку »објективног ограничења економског поља рада«. Овде је г. Х.-Вељковић инспирисан Лифманом, који сам тежи »објективном ограничењу економске теорије«. Само, г. Х.-Вељковић греши кад тврди да је Лифман извео Политичку Економију на прави пут, одређујући јој најправилније »поље рада«. На два места Лифман изрично наглашава да »предмет Политичке Економије сачињавају: привредне радиности, људски привредни односи, уређења и установе (Liefmann, op. cit. I. S. 115—116., 121—122.). Иако не сматрамо да је овако ограничење предмета Политичке Економије сасвим умесно, морамо приметити да је »и пре Светског Рата« било писаца који су на предњи начин одредили предмет Политичке Економије; на пример, бивши бечки професор Филиповић (Grundriss..., S. 45—46.). Што је поред свега тога најзанимљивије, и сам г. Х.-Вељковић (на стр. 13.) вели за Политичку Економију: »централни њен предмет био је и остаће: цена, приход (?), капитал, кредит, кризе и, најзад, новац«. По чему је, онда, стање Политичке Економије данас боље него пре Рата, кад је »њен предмет био и остаће исти«, а г. Х.-Вељковић чини приговор њеном предратном »објективном ограничењу поља рада«?

Занимљиво је како г. Х.-Вељковић мисли о задатку економске теорије. По њему: задатак економске теорије био би да сведе специфично економски принцип, све економске, новчане појаве и установе« (стр. 10.). Ако овде није каква штампарска грешка, тешко је погодити шта је писац хтео рећи предњом реченицом. Затим, из цитиране реченице могло би се закључити да новчане појаве не улазе у ред економских појава, те не би било сувишно да је објаснио шта под последњима он разуме. Најзад, говорећи о задатку економске теорије, г. Х.-Вељковић је заборавио да он »тежи транс-субјективном образложењу Лифманове здраве мисли..« Неће, ваљда, рећи да је »субјективно убеђење о нужности индивидуалне бриге« (стр. 11), или »субјективно старање привредних људи, да своје потребе подмире, да при томе ни једна потреба не буде подмирена на рачун друге« (стр. 13) у духу транс-субјективног образложења? И тако је испало да је г. Х.-Вељковић, који неће да »подвлачи психолошки карактер економске теорије« (Предговор), у ствари, без свога знања, исувише га подвукао.

Као што је новчане појаве издвојио из реда економских појава, тако издваја г. Х.-Вељковић из економске теорије металистичку и номинали-

стичку теорију. Али, ништа му не смета да новац прогласи за »умно средство«, »апстрактну рачунску јединицу«, с напоменом да је новац као такав »важнији појам у реалном економском животу, него ли платежно средство«. Писац не осећа да је са »умном рачунском јединицом« уплovио у воде оне исте номиналистичке теорије (уосталом, као његов учитељ Лифман), коју онако нештедимице прогони из области економске теорије. На другом месту, он говори без критичког расуђивања о стварности кад тврди »да се постепено јавља тенденција у свакој народној привреди да се новац као рачунска јединица одвоји од свога представника злата, сребра и хартије« (стр. 28—29.). На овакво тврђење није га свакако навела постојећа тежња држава са папирним новцем да се врате златном важењу. У питању вредности новца, г. Х.-Вељковић, после одвећ површног тумачења квантитативне теорије, задржава се на субјективној вредности новца. Судећи по његовом тумачењу вредности новца, г. Х.-Вељковићу су непознати чак и радови Фишера, Хелфериха, Кејнса, Касела, да споменемо само најистакнутије новчане теоретичаре. Иако »не подвлачи психолошки карактер економске теорије«, г. Х.-Вељковић је у питању вредности новца остао слепо везан за Лифмана, дајући површан и нејасан извод из његове теорије новца.

Кад говори о вредности и економском процењивању, г. Х.-Вељковић показује толико незнање. По њему А. Смит »уводи први пут појам вредности у расматрање економских проблема«. Ако прелиста ма коју бољу историју економских доктрина, сазнаће да је то његово тврђење неосновано. Он не зна да је чак и Аристотел посматрао привредни живот у вези са вредношћу. Пошто је наглашио да се вредност везује за објект и субјект, да су »вредности везане за стварне елементе«, г. Х.-Вељковић одмах за тим каже: »Вредности припадају једној нарочитој мисаоној сфери, оне образују област за себе, која лежи изван објекта и изван субјективног акта процењивања« (стр. 39.). Ако »вредности припадају једној мисаоној сфери«, онда како могу бити »везани за стварне елементе«, како може да се »вредност везује за објекат и субјекат«? Даље, по г. Х.-Вељковићу вредност »као врховни појам спаја у себи сва друга образложења, иначе то не би био врховни појам, нити имао сопствене, суверене, важности« (стр, 40.). Па ипак му ово није сметало да (на стр. 45.) тражи мерило вредности у »субјективном човечјем расположењу«. Кад вредност »лежи и изван субјективног акта процењивања« (стр. 39.), припадајући »једној нарочитој мисаоној сфери« и »спаја у себи сва друга образложења«, онда откуда г. Х.-Вељковићу тежња да нађе мерило за ту мисаону појаву и да га налази у »субјективном човечјем расположењу«, при свем томе што вредност лежи, по његовим речима, изван субјективног акта процењивања?

Напослетку, писац није боље срећне и када теоријски расправља питање од еминентно практичног интереса. И ту га видимо како тапка у месту са својим омиљеним граничним социјалним приносом, и покушава да фразеологијом надокнади идеје и темељну научну спрему.

Иако смо се подуже задржали на приказу ове књижице, ипак морамо приметити да је, ради њене верније илустрације, и ово недовољно, јер је исувише велика г. Х.-Вељковићева смелост с којом је изашао пред јавност.

Ђурађ Николић

Развитак и стварање

Sir Oliver Lodge: *Evoiution and Creation*, издање Hodder and Stoughton, цена 3 и по шилинга.

Познати енглески филозоф и научник Сер Оливер Лодж покушава у овој књизи да на популаран начин прикаже научно гледиште о еволуцији и стварању, и да докаже да између њега и верскога гледишта не мора постојати никаква стварна супротност. Основна је његова теза да еволуција и креација, насупрот многим мишљењима, нису два процеса него у ствари један. Креациони процес непрестано се обавља у васиони: почевши од етра који непрекидно циркулише, ка стварању електричне силе из које произлазе атоми, ка спајању атомске материје у гасне облаке са ротационом снагом, ка стварању из ових планета путем убрзане ротације, и, најзад, до пропадања планета и враћања етру и зрачењу (радијацији). Идеје Дарвина и Спенсера морамо схватити само као једну жељу да се дискредитује идеја о изненадном стварању. Еволуција, пак, као самостваралачка акција, онако како је тумачи материјалистичка филозофија, непотпуна је јер је чисто механична и не узима у обзир саму стваралачку силу: мисао. Данас постоји потреба да се ова два гледишта сједине, и да се на тај начин постигне један свеопшти, шири, филозофски поглед. Стога Лодж, пошто је у светлости горњих идеја испитао цео процес стварања космоса, планета, животиња, човека и духовних сила у човеку — као последњу манифестацију креативне снаге, или креативног fiata како га он назива — извлачи као последицу закључак да је креативни fiat у космосу сталан. Другим речима, он вели да се еволуција састоји у непрестаном стварању, и да по само својој природи тај креативни fiat не може бити механички, него мора бити духован (спиритуалан). Излагање води строго рачуна о стању данашње науке, осим у последњем делу где се говори о људском духу, и где сам Лодж признаје да је његово гледиште на људски дух чисто ствар уверења и осећања. Тај се део стога чита више као фина поезија једног науком запојеног духа, но као права критична филозофија, јер је Лодж ванредан стилиста и познавалац језика.

A. B.

Наша цивилизација

Sigmund Mendelssohn: *Saturated Civilization*. (Издање Macmillan, цена 7 и по шилинга.)

Ова мислена књига једног Американца о презасићености цивилизације има за сврху да испита узроке који су у прошлости доводили до опадања цивилизација, и да исте особине анализира и у данашњем друштву. Главна особина данашњег друштва је његова индустријска развијеност, и главна снага данашњег човечанства изражена је поглавито на пољу конкретних проблема а не толико у мисленим покретима. У том механичком развићу, Д-р Менделсен тврди, у производњи машина и луксуза, садашња је цивилизација достигла тачку презасићености. Тако, на пример, развиће железница у Америци је превазишло стварну потребу. С друге стране, ваља забележити недостатак неких од најважнијих светских сировина. Те чињенице производе кризу — тешкоће и напор — и оно таласање плиме и осеке које је у прошлости означавало пропадање једне цивилизације у корист друге.

A.

О Словенима

Slavonic Nations of yesterday and today. Edited by Milivoy S. Stanoyevich, New York, 1925.

Ова књига треба да служи за информацију шире америчке јавности о Словенима. Г. Станојевић је извршио овај задатак на тај начин што је у једну књигу (XLVI + 451 стр.) скупио изабране чланке или карактеристичне ставове из чланака о Словенима који су објављивани, у току времена, у енглеским, америчким и француским часописима. Материјал је подељен у шест глава: О Словенима уопште, о Русији, Пољској, Чехословачкој, Југославији и Бугарској. Уз то је дао и попис студија, чланака и бележака о свима Словенима у споменутим часописима.

Сви ови чланци писани су, сваки у своје доба, ради што боље информације западних народа, који нису никад имали темељно, можда ни довољно, познавање Словена, иако су ови, у последње време, пуном енергијом ушли у ток европског живота као моћне чињенице. Чланке су писали и представници појединих словенских народа, којима је нарочито било стало да о извесним стварима информишу страни свет, а и пуно Енглеза, Американаца и Француза. Ови последњи су, као странци, запажали код Словена оно што је западњацима највише карактеристично или што може имати највише утицаја на општи ток европске цивилизације и културе. Овим принципима се руководио у избору чланака, бар тако се чини, и г. Станојевић. У поглављу о Русији, на пример, највише је чланака о бољшевизму, а поред њих има још само чланака о руској књижевности и украјинском питању. При томе су писци чланака људи најразноликијег схватања, од руских бољшевика, са Лењином на челу, до енглеских конзервативаца. То чини да су информације, заиста, врло живе и пластичне, иако нису много исцрпне.

Поглавље о Југославији има седам чланака. У првом пише W. G. Atwood о природном богатству и лепоти Југославије; затим: J. Leyland о Југославији као новој јадранској држави; M. Montgomery-Campbell о психолошким особинама Талијана и Југословена, и о њиховом спору око источне обале Јадрана; S. Naylor о српском народу и његовим врлинама у рату; А. Павичић о раној југословенској цивилизацији, управо књижевности западног дела нашег народа; Миливој Станојевић о новој југословенској књижевности, од почетка деветнаестог века; и Бранко Поповић о модерној југословенској ликовној уметности. Не може се рећи да су сви чланци темељни и исцрпни, али се не може ни порећи да у свима има много битно карактеристичног и импресивног, те су, због тога, ипак врло добро информативни.

То важи и за остала поглавља: О Словенима уопште, о Пољској, Чехословачкој и Бугарској; нарочито за чланке које су странци писали.

Књига г Станојевића не одговара оном типу информаторних књига које се одликују темељном исцрпношћу и на које смо више свики. Али, поред свег тога, књигу уврштујемо у ред добрих и корисних књига, јер довољно служи информативним сврхама. Живошћу, карактеристичношћу и актуелношћу не само буди интерес за Словене, него пружа западним народима добре податке за разумевање најкрупнијих и најмаркантнијих проблема политичког и културног живота свих Словена заједно и словенских народа посепце.

У таквом облику и са таквом садржином, књига је много блиска ан-

гло-саксонском менталитету, који више свега тражи стваралачку моћ (creative power) у животу једног народа и манифестације народне активности у великим потезима реалног живота. E. Reich, уопштој карактеристици словенских народа, утврђује код њих неуједначеност воље и осећања и недостатак »реалне интелигенције«, и поред тога што словенске школе пружају велике количине знања и стварају преучене (over-educated) ђаке. Ова, сасвим тачна, опаска је довољна да оправда замерке које би могли да ставимо г. Станојевићу на рачун исцрпности и прецизности његове информативне књиге о Словенима.

П. Сл.

Турска

Arnold J. Toynbee and Kenneth P. Kirkwood: *Turkey* (Издање Benn, цена 15 шилинга).

Ова књига од два професора међународне историје, у познатој серији »Модерни свет«, требала је да има много већи значај, и имала би га да целу књигу не провејава неки пропагандистички дух. Четири петине дела посвећене су Турској од 1919.; скроз се велича увођење западњаштва, чија површност није довољно критикована; објашњење уласка Турске у Светски Рат остало је врло непотпуно; варварства турске војске нигде нису споменута, док се Грчка »влада терора« и ексцеси грчке војске жучно напада'у, и т. д. Међутим, питање турских покоља није тако неважно да се може површно преко њега прећи јер у будућој историји стварање оваквих празнина у становништву може лако дати повода за инвазију другој некој сили, која услед пренасељености своје територије тражи експанзије на туђем земљишту. Занимљивији је део о тајним преговорима и ценкањима између савезника за време примирја и до закључка мира, али последњи део у коме се крајње некритички, са много прећуткивања и са много контрадикција у самим фактима, велича рад Мустафе Кемал Паше, опет спада на ступањ чисте пропаганде.

А.

Католичка књижевност у Италији

Италија, као центар Романске Цркве, требало би да је у католичкој књижевности најбогатија од свих модерних народа. Међутим, она то није. Један католички талас у талијанској књижевности јавио се тренутно после Рата. Али сама талијанска књижевност није никада била занета дубоким или религиозним проблемима

Пре Светског Рата централна личност био је Кардучи. А он, и после, Данунцио, били су пагани и неверници. Песколи је био представник једног финог хришћанског духа, али без потпуно дефинисане религиозности. Један прави песник, Ђулио Салватори, који је у својој поезији имао читав низ интимних и религиозних акцената, остао је целог века нечитан и незапажен од публике. Остали такозвани религиозни песници, којима је на челу био Ђузепе Мани, нису од неког већег значаја.

За време Рата, кад се највише афирмисао Гвидо да Верона својим порнографским романима, јавила се реакција: цео свет тражио је од уметности нове изразе истинског живота. У том правцу јавиле су се три књиге, које су чиниле реакцију целом току ондашње литературе. Та су се дела јавила од 1921. до 1922.: »I due Imperi mancati» од Palazzechi, затим од Ђулиота: »Часови варвара» и од Папинија: »Историја Христа».

Сва три дела су пуна поклича бола и страха, пуна позива на један нов и

чист живот, а против људске гадости и бестијалности. И крајњи смисао тих кликтања јесте: Бог. Док прва двојица проналазе смисао у религији и откривају значај литургије, док се Ђулиоти приближује католичкој апокалипси француског писца Леона Блоа, Папини види у Христу ослободиоца. Ово дело имало је велик успех. Јављају се следбеници. И то већином новинари. Paolieri, флорентински новинар и литерат, проглашује се католиком. Mario Missiroli, издавач листа »Resto del Karlino», позоришни критичар из »Idea Nacionale», покрај уметника Емилио Чаки и других, бацају се на католицизам. Али све то не ствара једну католичку књижевност. Најзад, и они који су се највише у њој истакли попуштају. Папини издаје 1923. г. књигу »Испосник», која прети да га компромитује као католичког књижевника. И у њој веје дух блоизма. Речитост без смисла, без дубоког животног смисла. Тако исто попушта и Ђулиоти објављујући прошле године књигу »Светлости и Огњи». Дело је стилски јако, али је претерано апокалиптичко. Писац не иде даље од »dies irae».

Најновије Папинијево дело, збирка песама под насловом »Хлеб и Вино», има лепих делова, али није више толико религиозно као оно о Христу. Дакле, цео покрет око стварања модерне католичке књижевности у Италији промашио је.

Поводом прославе Фрање Асишког објављен је на талијанском језику читав низ католичких књига и легенди. Историчари, свештеници, архивари заузети су објављивањем старих дела. Досад је изашло 26 свезака »Књига Верована», затим »Живот Св. Франциска» од Светог Бонавентура, али модерна католичка талијанска књижевност није ништа дала.

A.

Јован Скерлић

Д-р Васо Глушац: *Д-р Јован Скерлић, књижевна студија.* Издање књижарнице Ј. Петровића. Тузла, 1926. 16⁰, стр. 105, цена 15 динара.

I

Г. Глушац је сад објавио своју студију, писану поводом десетгодишњице од Скерлићеве смрти, године 1924. У њој, после непотребног увода, говори о животу Скерлића, о његову развијању, о раду му на историји српске књижевности и на књижевној критици, о Скерлићеву становишту у питању књижевнога нам језика, о Скерлићу као мајстору стила, и о политичком и националном раду Скерлића. Напослетку, студија има и закључак, непотребан као и увод, јер је у њему врло невешто дат резиме спомену тих чланака.

Главна примедба која се мора учинити овој књижици, тиче се материјала на основу ког је студија рађена. То је штампани, сваком приступачни материјал: Скерлићеве књиге, некрологи, и чланци писани приликом десетогодишњице од Скерлићеве смрти. Значи, материјал врло оскудан. Није овде употребљен ни један Скерлићев политички чланак, нити је осветљено Скерлићево држање у разним страначким групама и политичким струјама. Најтежа последица ове околности јесте чланак који носи наслов »Мајстор стила.« Или оно стављање Скерлића *упоредо* са Г. Г. Богданом и Павлом Поповићем. Не приказавши Скерлића човека коме ништа људско није страно ни туђе, Г. Глушац је открио у њему мајстора стила који је то зар имао постати под утицајем учитеља.

Скерлићев стил, међутим, који је овде и бледо и непотпуно приказан невештим цитатима, има много дубљи корен у природи овог борца.

Тога борца, који нам објашњава све књижевне особине, а оне су код њега секундарног значења, више је осетио Г. Слободан Јовановић у свом чланку о Скерлићу историчару, и Г. Херман Вендел, кад је, за Prager Presse, радио силуету овог рационалиста и западњака. У овој студији, Скерлић је остао углавном писац и естета; директор савести и предестиновани вођ маса није осветљен ни оним подацима који су приступачни и широј публици. Да и не спомињемо колико је недовољно документована ова студија и поред своје једностраности: она не познаје Матошев толико карактеристични приказ Скерлићеве књиге о Светозару Марковићу, објављен у Savremenik-у...

Зато што Скерлић значи једну од разних могућих оријентација према проблемима нашег народног и социјалног живота; што одиста постоји пала застава Скерлићева која чека да је дигне и понесе нови нараштај: време је да се објави избор Скерлићевих чланака их политичких листова, да се, уз потребну дискретност, објављују и писани документи о Скерлићу човеку а борцу, којих је тако много у разгранатој његовој коресподенцији. Укупних судова о Скерлићу, тачнијих него што је суд г. Д-ра Васе Глушца, имамо доста. Што нам још треба, то су конкретни начини којима је овај демократ и рационалист радио на преображавању нашег млаког и неподвижничког живота.

В. Стајић

II

Као што је он о многима писао тако су и о њему писали многи, и покудно и похвално. Умро је млад, али је доживео да прочита о себи читаву малу памфлетску литературу, од непотписаних бележака у новинама и чланака у часописима па до засебних књига. Још онда кад се таквих написа накупило највише, Г. Глушац је написао свој протест у Кочићевом »Развитку« у Бањалуци. Побунио се противу тих израза нелепог осећања према човеку чију је он вредност, и као стручан човек и довољно просторно удаљен, умео боље да оцени. Али Скерлић је још једном пре смрти добио признање, и и велико и са места за њега најмеродавнијег. О доласку загребачких студената у Србију, пред саме ратове, он је у универзитетској дворани одржао омладини предавање и био од ње поздрављен као вођа и учитељ. Он, који је увек истицао вредност »оних који долазе,« добио је у том поздраву пуно задовољење за преживљена вређања. — После његове смрти изишло је доста похвала и грађе о њему у листовима и часописима, а највише у нарочитим, његовој успомени посвећеним бројевима »Одјека,« „Savremenik-a“ »Српског Књижевног Гласниса« (који је дао један број и о десетогодишњици од смрти). Ономе ко је прочитао те бројеве, ова књижица Г. Глушца неће казати ништа ново, али и њима и онима који то нису прочитали даће преглед свега што се о Скерлићу лепо казало.

Скерлић је био најсрећнији представник доброг васпитаника позитивне западњачке културе. За њега је рад био религија савременог образованог човека, која једино доводи до блаженства и пре и после смрти. Као и друге, и та религија рада тражи своје обреде, свој ритуал. Ритуал религије рада је ред. Скерлић је био не само члан него и велики свештеник те религије, како по уверењу тако и по обредима. Један леп преглед његових интимних начина рада још није дат. У овој књизи, која обухвата сав живот и рад Скерлићев, и која највише рачуна на млађе читаоце, могла је доћи засебна глава и о томе. У казивању

Г. Д-р Александра Белића, Г. Д-р Тихомира Ђорђевића, и још неких, као и у белешкама Г. Д-р Вл. Ћоровића за друга издања Скерлићевих књига, има доста грађе за ту главу. Ако би што и недостајало, могло се за допуне и појединости послужити и новим распитивањем.

Није требало ни просто прескочити оно што се Скерлићу замерало. После пажљива испитивања од тога не би остало бог зна шта, али баш зато у овој књижици није требало изоставити то ислеђење. Г. Глушац би остао и даље искрени обожавалац Скерлићев, а његов панегирички тон био би мало ублажен објективношћу.

Г. Богдан Поповић је скренуо пажњу на незнатан процент промашених оцена Скерлићевих према онима које су остале. И тај мали процент мора се занемарити ако се упореди са процентом непристрасних оцена које је он за живота чуо о свом раду од својих савременика.

У другом делу Скерлићева рада, у оном на књижевној историји, процент омашака је далеко већи, али оне су све у појединостима. Изненађује што их Г. Глушац не ишчепркава. Изненађује зато што је он филолог, ђак старе Јагићеве школе, врло осетљиве за појединости и склоне акрибији. Мора се претпоставити да је он задивљен резултатима нових начина у проучавању историје српске књижевности, одбацио та старија схватања. После напуштених покушаја Јагића и Ст. Новаковића, та грана наше националне науке дуго је била безуспешно обрађивана. Г. Глушац је то знао и на своје очи посматрао огромни процват њен, и то највише под руком Скерлићевом.

Тај део рада Скерлић је предузео по дужности, али се на њега бацио свом својом необичном снагом, и у силном замаху прешао са књижевне и на културну историју. Колико су нам наше културне прилике у XVIII веку познатије из првог дела његове Срп. Књижевности у XVIII веку, од оних у I половини XIX века. Како је бледо то познавање и после опсежне књиге Г. Љ. Стојановића о Вуку Караџићу! Велики број омашака у тим делима дошао је отуд: што је, пре свега, Скерлић брзо писао: што је, затим, био без претходника, те је морао и за тако синтетична дела сâм изнова прикупљати биографско и библиографско градиво о сваком писцу; и што, најзад, није сам доживео да у следећим издањима и те грешке у појединостима исправи. Заиста, тешко је писати о Скерлићу а не пасти или у памфлетски или у панегерички тон. Још је исувише мало времена прошло од његове смрти, да би се сав његов рад могао прегледати објективно, тако да се човек не осети повученим; а то, наравно, изазове или отпор или усхићено следовање.

Г. Глушац је дао једну лепо написану књигу, у којој ће млађи нараштај и наћи и забаве и окрепљења, какво увек пружају животи и примери великих учитеља енергије, међу којима је, у нашем народу, један од најуочљивијих покојни Скерлић.

Н. Т. П.

Славко Пајтони:

Размишљања. Београд. 1926; стр. 14.

Једна од оних вечитих, самозваних збирчица »у властитој наклади«, које су обично или тако прапотопске да личе на Грчић-Миленка и Аугуста Харамбашића, или су тако »модерне» да их нико жив не разуме. Г. Пајтони се држи, додуше, извесне златне средине: не може се рећи да није за читање. Али још мање се може говорити о некој вредности. Има понегде згодних стихова, али 90% ове

књижице заузимају накарадна упоређења и претерано невероватне и већином неукусне метафоре. И г. Пајтони спада међу оне који мисле да је извесна песничка вибрација све, а форма и језик ништа. Њему ће требати још много, много учења док не научи честито књижевни језик, и док се не окане својих лажних »оригиналности», које толико подсећају на очајну Schwulst-poesie немачког XVII века. Онда ће можда, велим: можда, и од њега доћи која боља књига.

Н. Љ.

Књижевни лексикон

(*Irodalmi lexikon*, szerkesztette Benedek Marcell. Győző Andor kiadása, Budapest, 1927. Стр. 1224.)

Мали народи, чија се култура развија у контакту и под утицајем великих народа Западне Европе који стварају опћу људску културу, приморани су да врше велике напоре да би се у свом културном развоју што брже дизали и у свом историјско-политичком оквиру дали бар приближну слику и што бољу копију правог културног живота. Мали народи да би могли опћој, заједничкој култури дати нешто своје, нешто ново, претходно се морају потпуно изједначити и нивелисати у културном погледу са ствараоцима културе, и тек после тога мислити на продуковање нових, својих специјалних културних вредности. У те мале народе који су на путу »европеизирања« спадају, између осталих, Јужни Словени, а и Мађари. Иако су наше и њихове културне прилике врло различите, ми смо ипак на истом путу пењања ка висинама западне културе. Било би врло поучно када би се, баш са наше стране критички и стручно проучила та борба и ти напори за »европеизирање« код нас и код Мађара. Све студије у том погледу могле би много да нам користе, а нарочито када би се у оквир тих проучавања увукли и Чехословаци, који дају такође један специјалан пример за културне напоре једнога народа који се из најдубље низине за сто година уздигао на високи плато западне културе.

Истичући, овом приликом, само узгред тај заједнички културни момент између нас Јужних Словена и Мађара, желимо да забележимо једну нарочиту појаву у културним напорима Мађара: Издавање једног књижевног лексикона. Јер да би се могли што брже и успешније културно да издигну и да асимилишу све стечене вредности западне културе, мали народи приморани су да стварају баш таква синтетичка дела у којима ће цела досадашња култура, у свима својим појавама, напорима, снагама и вредностима, бити кондензована. По нашем мишљењу, у том је и битност културног проблема малих народа: да за што краће време, путем синтезе и синтетичких дела, присвоје све стечене вредности и динамику досадашње културе, па да после тога пођу даље својим самосталним путем.

За себе, Мађари су то питање сјајно решили, делимично, издавањем књижевног лексикона. Овај лексикон биће од ванредне важности у културном развоју Мађара, јер ће од сада све будуће мађарске генерације моћи *на свом језику* да се информишу о свима појавама у књижевном стварању целога света, од Кинеза и Феничана кроз целу историју до данашњега дана.

У детаљну анализу дела не мислимо да улазимо. Доста је нагласити његову принципијелну важност и вредност. Дело су израдили њих педесетак мађарских научника и писаца. Оно

је, као такво, јединствено можда у целом свету. Лексикон обухвата све што је год у вези са књижевним стварањем уопште. Даје податке о свима иоле важнијим писцима целога света, а нарочито оних који данас стварају; пружа свестрано знање о свима гранама науке уколико су у вези са књижевношћу (филозофија, естетика, психологија, теорија књижевности и т. д.), износећи појмове, анализе и есејске приказе, од реторике и стилистике преко појединих дела до питања филозофије уметности. Нарочито треба истаћи прегледе разних књижевности: енглеске, француске, немачке, талијанске, руске, јапанске, грчке, чехословачке, наше, византијске, вавилонске и асирске, и т. д., а поред тога и приказе појединих великих песника (Гете, Толстој, Шилер, Данте, Бајрон и т. д.). Далеко би нас одвело кад бисмо сами цитирали натписе оне стотине чланака који садрже најзанимљивија излагања и податке (Христос у песништву, библиофилија, журналистичка књижевност и т. д.). О Словенима и њиховим књижевностима, о свакој посебно, писао је Александар Бонкало, мађарски слависта, бивши професор пештанског унивезитета. И приказ српско-хрватске књижевности је прилично опширан. Овде би се могле начинити две-три критичке напомене, али сматрамо их за врло незнатне према чињеници да је, сада, мађарској широј публици ипак приступачно упознавање наше књижевности. Колико то можемо проверити, свако за себе, лексикон је рађен врло темељно, савесно и критички, и обухвата све што се у вези са књижевношћу целога света само замислити може. Технички је сјајно опремљен; украшен је са више стотина слика у тексту и са 88 листова с ликовима најчувенијих писаца. Стога ће овај књижевни лексикон и послужити мађарској књижевности и њеним културним напорима за добро оријентисање у данашњим културним струјама и разноврсним и чудесним напорима хиљаде и хиљаде културних бораца.

Светислав Баница

»Прилози«

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Уредник Павле Поповић. Књига пета. Београд, 1925.

Са закашњењем од готово годину дана, недавно је објављена пета књига ове научне ревије. Чињеница што се она јавља са закашњењем, сведочи да код нас послови ове врсте још увек наилазе на велике тешкоће иако су саме прилике, створене после Рата, учиниле неопходно потребним да се овакав један часопис издаје у нашој средини, а не, као раније, код страних народа. Као и све досадашње, и ова нам књига доноси расправе са новим схватањем питања лица и догађаја, или помоћу нове архивске грађе долазе до сасвим нових научних резултата. Неколико од њих односе се на културну историју Војводине.

Мираш Кићовић (»Покушај Јована Хаџића за оснивање новина 1846—1847.«) изнео је, на основу архивског материјала, покушај Јована Хаџића да покрене у Новом Саду новине са књижевним додатком, и ружну улогу Теодора Павловића, који је денунцирањем Хаџића код власти, из бојазни за опстанак свога листа, покушао да осујети план Хаџићев. Д-р Виктор Новак (»Две српске песме у славу Јана Колара из г. 1835.«) приказао је живот Димитрија Неофитовића, и објавио једну песму овог, испевану у част венчања Јана Колара. Д-р Тихомир Ђорђевић (»Личности и прилике из културног живота Војводине«) приказао је живот новосадског учитеља Тодора Димића, и штампао је

*

једно његово писмо у којем је реч о панчевачком школском директору из прве половине XIX века, Давиду Рајићу, Јоакиму Вујићу и сликару Данилу.

Једна нарочито добра страна ових »Прилога« је, што прати нове књиге и расправе из области књижевности, језика, историје и фолклора, и што о већини од њих доноси и оцене, и на тај начин испуњава део свога програма истакнутог у »Предговору« прве књиге. Иако се овоме обраћа велика пажња, приметили смо да још увек остаје приличан број нових књига и расправа незабележених, па и неоцењених (на пример, Гласник Скопског Научног Друштва, Остојићева Историја Књижевности, Народна Старина и знатан број расправа објављених у нашим белетристичним часописима).

Дим К.

»Војводина и Србија«

Као 6., 7. и 8. свеска суботичког »Књижевног Севера« штампана је, под горњим насловом, књига у којој се налазе прилози који описују догађаје, личности и установе у Србији и Војводини. Већи део ових прилога потиче од наших најпознатијих научника (А. Ивић, Н. Вулић, В. Ћоровић, М. Аћимовић, Ј. Цвијић, П. Поповић, С. Јовановић, М. Васић, Р. Врховац), и односи се на најважније личности из наше културне и политичке историје (Карађорђе и Милош, кнез Михаило, Вишњић, Доситије, Вук, Ђ. Диничић, Св. Милетић, Св. Марковић, Јован Скерлић). Готово сви прилози не казују нешто ново, него у збијеној форми описују већ познате ствари о догађајима, личностима и установама. Међутим, то ни најмање не одузима од вредности ове публикације чисто информативног карактера. Али има чланака у којима се овде први пут скреће пажња на извесне чињенице, као што је чланак г. П. Поповића, у коме се, на основу једног нештампаног списа Вуковог, говори о односу Вука према Доситеју: Вук је имао врло неповољно мишљење о Доситеју, али је оно било сасвим неоправдано. Од интереса је и чланак г. М. Мандића, који говори о буњевачком националном и литерарном раднику Ивану Антоновићу, чији је рад, нарочито у Србији, мало познат.

Дим. К.

»Месечни Преглед«

У Скопљу је почео излазити, од 1. новембра ове године, месечни часопис за науку и књижевност, под насловом »Месечни Преглед«. Уредници су му: Сава Милосављевић, Боривоје Недић и Петар Митропан. Скопље и Јужна Србија добивају овим много, јер се осећала потреба већ давно да ова велика покрајина наше земље има свој часопис. Први број је жив и разноврстан по садржини. У њему доминирају научни чланци и прикази, али, по наслову судећи, редакција ће свакако настојати да у њему буде места и литерарним прилозима. Поздрављамо овај часопис и са задовољством констатујемо овај знак живљег диференцовања рада у научно-литерарном животу наше земље.

П. Сл.

ПРИЛОЗИ

*

Подаци о новим насеобинама у Војводини

6.

Насеобина у Старом Сивцу

(срез Сомбор) (2

Доселило се 1917. године 9 душа,
1918. „ 25 „
1921. „ 5 „
1922. „ 3 „
1923. „ 12 „

Досељеници су Црногорци и Босанци, и то: из Лукова, срез Никшић, 12 душа (пор. Томановић 2 к., Рајчевић 1 к.), из Камена, срез Гламоч, 7 душа (пор. Петковић), из Главице, срез Гламоч, 9 душа (пор. Јандрић), из Ћослија, срез Гламоч, 5 душа (пор. Паштар), из Гламоча 5 душа (пор. Пејић), из Јагњила, срез Бос. Петровац 9 душа (пор. Опачић), из Врбице, срез Ливно, 4 душе (пор. Ерцег), из Црног Луга, срез Ливно, 3 душе (пор. Гузијан).

Свега се доселило 54 душе, родило се 10 и умрло 10 до јула 1925.

Умрли су у доби

пре навршене 1 године 1,
од 1—9 година 4,
„ 19 „ 2,
„ 25 „ 1,
„ 47 „ 1,
„ 55 „ 1,

Мушких има 28, а женских 26.

Мушки су у годинама:

од 0— 9 година 7,
„ 10—19 „ 7,
„ 20—29 „ 5,
„ 30—39 „ 1,
„ 40—49 „ 3,
„ 50—59 „ 4,
„ 60—69 „ 1,

Жене су им из старих крајева, из Босне и Црне Горе. Деце се школује троје.

7.

Насеобина у Старој Моравици
(срез Бачка Топола)

Овде има 133 куће, од којих су се доселиле

1920. године 1,
1921. „ 56,
1922. „ 54,
1923. „ 13,
1924. „ 6,
1925. „ 3.

До конца маја г. 1925. доселило се 473 лица, родило се 169, а умрло 77. До тог времена је било у колонији 565 душа, мушких 285, женских 280.

Мушких у доби

од 0— 9. године било тада 86,
„ 10—19. „ „ „ 32,
„ 20—29. „ „ „ 31,
„ 30—39. „ „ „ 94,
„ 40—49. „ „ „ 23,
„ 50—59. „ „ „ 7,
„ 60—69. „ „ „ 10,
„ 70—79. „ „ „ 2,

Умрло је у доби

пре навршене 1. године 54,
од 1— 9 „ 12,
„ 10—19 „ 2,
„ 30—39 „ 4,
„ 40—49 „ 3,
„ 50—59 „ 2,

Досељеници су из Лике и Баније: из Висућа 5 кућа (Кораћ 2, Мрђа 1, Радочај 1, Узелац 1), из Врточа 1 кућа (Бркљач), из Глине 1 кућа (Мрђеновић), из Госпића 1 кућа (Поткоњак), из Жељава 1 кућа (Жигић), из Јошана 16 кућа (Бањанин 2, Беванда 1, Белобрк 1, Диклић 4, Егић 1, Ковалевић 1, Лончар 1, Радаковић 3, Цвијановић 2), из Купреса 3 куће (Драгојловић, Перис, Челебић), из Ловинца 1 кућа (Жарогац), из Малог Радића 2 куће (Граховац, Цвјетићанин), из Могорића 7 кућа (Вурдеља 2, Ђаковић 1, Корица 3, Радаковић 1), из Огочца 22 куће (Алексић 3, Божичковић 2, Вујновић 1, Вуксан 1, Вуњак 1, Диклић 2, Дуганџија 1, Канорга 1, Јовић 1, Марјан 1, Секис 1, Скенџић 1, Стоја-

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

Уредник:

Д-р МАРКО МАЛЕТИН

ГОДИНА С • КЊИГА 310.

ОКТОБАР-ДЕЦЕМБАР 1926.

НОВИ САД

ШТАМПА УЧИТ. КОМ. ДРУШТВА „НАТОШЕВИЋ"

САДРЖАЈ КЊИГЕ 310.

Св. 1. — октобар

		Страна
Просветна политика	Д-р Првош Сланкаменац	1
Испаштања	Светислав Стефановић	8
Вечна жртва	Светислав Стефановић	10
Задаци државе	Д-р Јован М. Савић	13
О парламентаризму, II	Д-р Ђорђе Тасић	36
„Светска политика“ предратне Немачке, II	Ратко Парежанин	55
У мраку, слика у једном чину	Владислав Други	66
Проблем лепога	Д-р Љубомир Савковић	77
Песме Десанке Максимовић	Синиша Кордић	87
Идеје Љубомира П. Ненадовића	Паулина Лебл Албала	93
Свети Фрања од Асиза	Д-р Исидора Секулић	110
Кроз васиону и векове, VI	Д-р Милутин Миланковић	119
Преглед:		
Законски пројекти о школама	Д-р Димитрије Кириловић	123
VIII Међународни Професорски Конгрес у Женеви	Данило Вуловић	131
Конгрес Професорског Друштва	Д-р Милан Петровић / Д-р Милан Шевић	133
Правнички Конгрес у Љубљани	Д-р Иво Милић	138
Скупштина Свештеничког Удружења	Радослав Марковић	143
Привредни Конгрес	Миленко Гавриловић	145
Београдска Опера у прошлој сезони	Тодор Манојловић	152
О „кризи наше књиге“	К. Н. Милутиновић	160
Белешке: Прослава Матице Словачке — Конгрес Слободних Зидара — Интернационална Трибина — Југословенско-бугарска Лига — Рихард Куденхофе-Калерги — Rudolf Eucken — Лав Шестов		163
Књиге и Листови:		
Д-р Ситон Ватсон: Сарајево	Милутин Јакшић	172
J. Maynard Keines: The End of Laissez-Faire	А. Видаковић	180
Белешке: Николай Бердяевъ: Новое Средневѣковье — Garet Garrett: The Mechanical Extension of Mankind — П. Н. Милюков: Националный вопрос — А. Шопенхауер: Метафизика лепог — Д. М. Прица: Душе — Српска ратна лирика 1912—1922. — Ст. Винавер: Чувари света — Ст. Краков: Кроз Јужну Србију — Гр. Божовић: Узгредни записи — „Нови Сад и Војводина“ — Ст. М. Димитријевић: Ст. Стратимировића план за ослобођење српског народа		186
Страни листови		197
Прилози:		
Славено-сербско училиште Св. Георгија у Велесу	Коста Дошен	202
Подаци о новим насеобинама у Војводини	Д-р Ристо Јеремић	217

Св. 2—3. — новембар—децембар

		Страна
Законодавни рад Народне Скупштине	Д-р Федор Никић	225
Јалова биљка	Ненад Митров	233
Слатка обмана	Ненад Митров	235
О економској обнови	Миленко Гавриловић	237
Етика и кривично правосуђе	Д-р М. Чубински	249
О парламентаризму, III	Д-р Ђорђе Тасић	265
„Светска политика“ предратне Немачке	Ратко Парежанин	276
Могућност међународне пацифистичке организације	Ал. Б. Звекић	286
Магла	Грга Богић	296
Ave, Maria!	Грга Богић	297
Лудост Нуне Галовића	Маријан Иващић-Матков	298
Кроз васиону и векове, VII	Д-р Милутин Миланковић	309
Луксембуршка Башта у Паризу	Д-р Исидора Секулић	313
Кроз облаке ка Његошу	Тривун Ђукић	326
Мајчина жеља	Рикард Каталинић-Јеретов	337
Пјесник и мудрац	Рикард Каталинић-Јеретов	338
Љубав	Светислав Марић	339
За књижевност	Душан Славић	340
Свемир као позадина душе и школа лепоте	Д-р Љубомир Савковић	352
Савремена бугарска лирика, V	Никола Мирковић	360
Најбоља наша ратна приповетка	Синиша Кордић	376
Ајванхо	Јулија Лазаревић-Шевић	381
Подне на мору	Јулија Лазаревић-Шевић	381
Летње јутро	Јулија Лазаревић-Шевић	382
Ктитори	Милета Јакшић	383

Преглед:

Реформа адвокатуре	Леонид Таубер	389
Педагошки Конгрес у Вајмару	Д-р Милан Шевић	399
Савремена француска уметност	Милан Кашанин	404
Почетком уметничке сезоне у Београду	Михаило С. Петров	409
Бугарско позориште	Никола Мирковић	418
Дон Фране Булић	Д-р Никола Радојчић	421
Н. М. Карамзин	Свевлад Сахањов	428

Белешке: Организација чехословачких студената — Sigurd Undset — Педесетогодишњица првог Српско-Турског Рата 1876.—1926. 432

Књиге и листови:

Коментари јавноправних, специјално чиновничких закона	Д-р Лазо М. Костић	437
H. Ford and S. Crowther: Today and Tomorrow	Ал. Видаковић	446

Страна

Ed. Vermeil: L' Allemagne contemporaine, sa structure et son évolution politiques, économiques et sociales — Occidentalis 449
Д-р Ситон Ватсон: Сарајево . . . — Милутин Јакшић 453

Белешке: Економска теорија — Развитак и стварање — Наша цивилизација — О Словенима — Турска — Католичка књижевност у Италији — Јован Скерлић — Славко Пајтони — Књижевни лексикон — „Прилози“ — „Војводина и Србија“ — „Месечни преглед“ 457

Прилози:

Подаци о новим насеобинама у Војводини . . . . . — Д-р Ристо Јеремић . . . 469
Из споменика будим. и пештанских — Драгиша Лапчевић 474
Радови краља Драгутина . . . . . — Драгиша Лапчевић 476

новић 2, Ћурчић 1, Узелац 2), из Плашког 7 кућа (Граховац, Косановић, Мишљеновић, Петровић, Пешут, Погрмиловић, Шушњар), из Пожеге 1 кућа (Бајић), из Соколова 1 кућа (Рис), из Чојлука 1 кућа (Допуђа), из Шврачкова 3 куће (Вурдеља 2, Драговић 1).

Из Босанске Крајине су: из Г. Суваје, срез Бос. Крупа 1 кућа (Бандић), из Глинице, срез Цазин, 4 куће (Кангрга, Орељ, Ћеран, Штрбац).

Херцеговци су од Билеће 2 куће (Анђелићи). Из Србије, из Ресника, 1 кућа (Ђорђевић). Из Црне Горе, са Цетиња, 1 кућа (Раслапчевић), из Далмације од Книна, 1 кућа (Чоловић), из Сент-Андреје 1 кућа (Мијатовић), из Љубљане 1 кућа (Прегел), из Уље, сад у Чехословачкој, 1 кућа (Мацкановић).

Нових је кућа изграђено 92, у старим кућама станује 7 породица, а 34 породице немају још свога крова. Воду пију из копаних бунара. Школу похађа петоро деце. Осветљење је петрољем. Жене су им, сем две, из старога краја. Од ове две једна је Пољкиња, а друга из Суботице.

8.

Насеобина Маријин Мајур у Вајсци

(срез Оџак)

Броји 40 домова.

Доселило се	1921.	године	4	куће
"	1922	"	33	"
"	1923.	"	2	"
"	1925.	"	1	"

Досељеници су из Далмације, од Книна, из Лике, од Слуња, и из босанских срезова: Бихаћ, Бос. Петровац, Ливно и Цазин.

Од Бихаћа су досељеници из села: Бугар 2 куће (пор. Затезало и Кесић), Каравуља 1 кућа (пор. Мудрић), Пећи 1 кућа (Дубајић), Растовача 1 кућа (Шевић),

Од Бос. Петровца су из села: Вел. Стијењани 2 куће (Карановић, Марић), Језерско 1 кућа (Косановић), Калати 1 кућа (Пемац), Куленвакуф 1 кућа (Јапунца), Јањила 1 кућа (Бањац), Манастир 1 кућа (Рељић), Рајновци 1 кућа (Пилиповић), Смољана 2 куће (Латиновић), Чигрије 1 кућа (Ђилас), Џиварвакуф 1 кућа (Новаковић).

Цазињани су из села: Буковица 3 куће (Дакић, Добровић, Смиљанић), Врело 1 кућа (Тривић), Доња Гота 2 куће (Јакшић, Познан), Миостра 2 куће (Ђукић), Мутник 1 кућа (Гргић), Осредак 2 куће (Карановић, Марић), Пиштaлине 3 куће (Зељковић 2, Ђулић 1), Раштела 1 кућа (Пијевац), Рујница 3 куће (Жига, Конгар, Савић). Од Ливна су 2 куће Лукача из села Ресановци. Породица Шумарунић, 1 кућа, је из Врбника од Книна, а породица Растовац, 1 кућа, из Љесковца од Слуња.

Жене су им: једна из Бачке, једна из Херцеговине, једна из Далмације, 7 из Лике, 30 из западне Босне.

Доселило се свега душа 142,
од досељења се родило 64,
женидбом прирасло 3,
од досељеља умрло 20,
сада има душа свега 189,
мушких 98,
женских 91,

Мушки су у доби

од 0— 9. године живота 41,
„ 10—19. „ „ 13,
„ 20—29. „ „ 6,
„ 30—39. „ „ 29,
„ 40—49. „ „ 7,
„ 60—69. „ „ 2.

Умрло је у доби

пре навршене 1. године 15,
од 2 „ 2,
„ 29 година 1,
„ 33 године 1,
„ 60 година 1.

За школу има деце 30-оро. Куће су им старе, осветљавају се петрољем, воду пију из копаних бунара.

9.

Насеобина Алпар Мајур у Вајсци

(срез Оџак)

Броји 23 дома.

Доселило се 1921. године 2 куће,
1822. „ 10 кућа,
1923. „ 10 „
1924. „ 1 „

За то је време дошло 91 чељаде
од досељења се родило 36
женидбом прирасло 6
умрло 5
почетком 1926. било свега 189
мушких 67
женских 61

Досељеници су сви из Горње Херцеговине, из Гацка и Билећа.

Гачани су из села: Вишњево 1 кућа (пор. Вишњевац), Вратло 1 кућа (Ненадић), Врба 5 кућа (Вуковић 1 к., Суботић 3, Ушћумлић 1), Грочаници 1 кућа (Којић), Заграци 1 кућа (Миловић), Корита 4 куће (Глушац 1, Јакшић 1, Сворцан 2), Краварево 1 кућа

(Дивљан), Метохија 1 кућа (Шпаравало), Михољаче 2 куће (Дивљан, Зеленовић), Самобор 1 кућа (Слијепчевић), Чемерно 1 кућа (Супић).

Билећани су: 3 куће из Билеће (Кешељ 2, Чомић 1), из Риоца 1 кућа (Вуковић).

Мушке је чељади било у доби

од	0— 9	година	25,
„	10—19	„	5,
„	20—29	„	14,
„	30—39	„	16,
„	40—49	„	1,
„	50—59	„	2,
„	60—69	„	2,
„	70—85	„	2.

Умрло је

пре навршене прве		године	3,
од две		„	2.

Жене су им: из Црне Горе две, а остале из Гацка и Билеће. Куће су им старе, вода из копаних бунара, деце се школује осмеро.

Подаци о овој и претходној колонији датирају из времена пре поплаве у лето од год. 1926.

10.

Насеобина Лудош Носа код Шупљика,

трећа станица на истоку од Суботице

Броји 5 домова.

Доселило се	1922.	године	1 кућа,
	1923.	„	3 куће,
	1924.	„	1 кућа.

Дошло је свега 16 душа, и то: из Каламесиња од Сливна, срез Имотски, у Далмацији 2 породице (Борковић, Марјановић), а 3 из Босне: Пантелић из Козице, Гламочан из Илице и Раилић из Подвидаче у срезу Сански Мост. Сада их има 20, мушких 10, женскнх 10, родило се 4, није умрло ниједно чељаде.

Мушки су у доби

од	0— 9	година	1,
„	30—39	„	8,
„	40—49	„	1,

Станују у старим кућама, воду пију из копаних бунара, деце се школује троје. Један се Далматинац оженио из Баната, осталима су жене из старога краја.

Д-р Ристо Јеремић

Из споменика будимских и пештанских

Проф. Гаврило Витковић је у четири књиге *Гласника Српског Ученог Друштва* објавио *Споменике из будимског и пештанског архива.* У тим споменицима сам нашао неколико интересантних ствари, које овде прибележавам, као историјску грађу врло важну.

1. Избор свештеника

Пре свега, пада у очи да је патријарх Арсеније Црнојевић 24. јуна 1698. год. допустио будимским и пештанским *трговцима* и *занатлијама,* организованим у *еснафима,* да бирају себи свештеника.

То су преимућство ови грађански редови добили искључиво зато, што су били *економски* јаки, те је, зато, не само црква, већ и сама патријаршија економски од њих зависила. Већ економски слабији нису имали тих повластица, пошто од њих патријаршија није зависила.

2. Производња пива

У списку ствари заосталих иза смрти патријарха Арсенија Црнојевића налази се *»1 казан пиварски велики«.*

Из чланка Ст. Новаковића, у *Гласу* одштампаном под насловом: *Пиво у Србији у XIII и XIV веку,* може се поуздано сазнати: да је у Срба пиво произвођено и да је била обавеза себара радити на производњи пива за манастирске потребе. Из овога списка се, пак, види, да је и патријарх Црнојевић имао *велики пиварски казан,* у коме му је, по угледу на тај посао у старој постојбини, и у новој пиво произвођено.

3. Апшење за дуг

У једном писму из Београда од 2. јуна 1708. год. саопштава се о апшењу некога Живка: »И питао сам га лепо по путу и по закону: јеси ли Живко дужан Стојану? И рече Живко: јесам дужан. И ја пита: колико си дужан Стојану? И рече Живко: дужан сам 26 форинти. И ја му реко: Имаш ли да платиш? И Живко рече: немам новаца да платим. И ја реко Стојану: Оћеш ли га почекати до који дан? И Стојан рече: нећу га почекати, већ га арештуј, докле не плати, нећу га пустити. *И ми га арештовасмо, како и остале дужнике«.*

Стари правни обичај да се за дуг људи апсе и да се у апсу држе док дуг не плате, трајао је, као што се види, и у XVIII веку.

4. Спор око права поставе

За време еснафске производње у свима земљама је било између еснафа спорова око тога: на шта који еснаф има права, управо шта који еснаф има права производити. Ти исти спорови су се појављивали и код српских еснафа у Будиму, као што показује овај споменик од 1711 год.:

»Како прињоше прид нас на почтени танач прво *терзије* и *ћурчије* и показаше како имају парбу међу собом ради ментих (долама) постављених. И ми будући на ту годину бирови, призвасмо добри и почтени стари људи, прво Будимце старе, који су овде и за Турака стајали, и Биоградаца, и Рудничана, и Бечкеречана, и од осталих градова и бароши цеховне људи. И питасмо те више именоване људе, како ви господари знате у прво вриме, како су сабови (терзије) и ћурчије стајали међу собом са својим занатом. И прво им на душу наслоних, да право кажу по Богу и души својој.

»И рече Христо Будимац фајфмокр (лулеција), који је стар 90 година; рече: и свидочим из моје душе да су ћурчије менте постављали, а сабови продавали, то знам«.

Тако су сведочили још 18 људи из разних еснафа, па је донесена одлука: »да се пристоји терзијама постављене менте продавати а ћурчијама није, *зашто је на сваки начин прикладније да иде ћурак за чохом, него ли чоха за ћурком зашто је чоха лице а ћурак је наличје«.*

5. Многоженство

Београдски Сабор држан 1730. год. бавио се и питањем многоженства. О томе је ово записано; »Г. архиепископ говори о *многоженству*, како је исто запрећено и божјим и црквеним законима, а уједно и засебном на њ управљеном наредбом од Њ. Ц. Вел., те тако да се свакоме ваља клонити тога преступа, иначе ће му се судити *за главу*«.

Треба имати на уму да је многоженство појава са датумом много пре доласка Турака на Балканско Полуострво, и да је она трајала у Срба и доцније, спорадично, разуме се, али опет тако често, да је црква налазила разлога противу тога обичаја дизати се и животом претити онима, који се тога обичаја не би клонили. И то чак у тридесетим годинама XVIII века!

Међутим, било је чак и Карађорђевих војвода који су држали *велике* хареме, као и Милошевих достојанственика који су имали по две жене!

6. Прописи еснафски

Интересантни су прописи што се налазе у допуштењу патријарха Црнојевића од 15. јула 1697. год., којим је образован еснаф табачки. По томе допуштењу је одређено: »калфи хак да не има више од тридесет форинти«. Други је пропис такође врло интересантан: »Еште да имају мајстори табаци с руфетом ћурчиским добру вољу и договор: докле је адет ћурчије да од касапа узимљу коже, а кад пак време буде нека табаци узимљу«.

И један и други пропис одговарају строгим еснафским односима, који су владали у старој постојбини, у Србији, па пренесени и на ново земљиште.

Такође су интересантни прописи у привилегији цара Леополда, коју је 1698. год. дао руфету табачком. По једном од тих прописа »трговцем да не буде слобода табачке коже продавати, разма на панађурски дан; по другоме је цех-мајстор (устобаша, старешина) могао међу мајсторима наплаћивати дуг до 12 форината; по трећему је мајстор могао нежењен бити само годину дана, »а каде година прође а не би се оженио, таке без жене би живовати хотео, *да му се не пусти пословати занат све до онога времена, докле се не ожени*«; и т. д.

7. Само локална сировина...

Да би локални месари могли свој лој продати, суд је забранио сапунцијама да са стране лој доносе: »мајстори сапунције да страни лој не купују и у варош не доносе, зашто ако у таквом начину се ухвате, хоће им се у контрабанду узети онолико колико се уфати«.

Ова је наредба сасвим у духу феудалног старања да локалне занатлије не пропадају...

8. Прече право на мајсторлук

Како је мајсторски син имао *прече* право да ради занат којим му се отац бавио, показује факт: да се »Аврам, мајсторски син, заната сапунцискога калфа, тужио на цеховне мајсторе: друге, *који и нису мајсторски синови*, јесу примили у цех, а њега, *мајсторскога сина*, неће да приме«. На ту жалбу се варошки биров обратио »поштенога заната мајсторима сапунциским«, да жалиоца приме у цех, »пошто је он правица мајсторска«.

9. Заштита заната

Месарски еснаф се жалио варошком бирову на Дабу и Јована Шушу, бакале, »да они стране јагањце и овце доносе овде у варош и кољу, пак кувају и пеку и очишћено продају«; па је биров одлучио: да Дабо и Шуша од сад »јагањце и овце са стране не купују и сирово у опште не продају, а од месара по новца јевтиније да купују и тада могу пећи и кувати и слободно продавати«.

*

Ови су подаци од великога културно-историјскога значаја; зато их, поглавито, и вадимо, да би на њих скренули пажњу наших културних историка.

Осим тога, сви су ти *Споменици* од огромнога историјскога, културно-историјскога и етнографскога значаја, да је, безусловно, потребно на њих обратити пажњу.

Свакојако би требало те споменике пупунити не само потпуним *дописивањем* онога што је само *нотирано*, већ и *испитивањем* огромне друге грађе, коју је Витковић игнорисао.

Драгиша Лапчевић

Радови краља Драгутина

Интересантан је овај став у *Троношцу*:

Сотвори же (краљ Драгутин, господар Срема, Мачве и једног дела Босне) ровъ изъ Саве рѣке велик, чрезъ Срем, даже до Солине некогда града бившаго древнаго, (идѣже лѣта господня 1749 барон Старчевиħъ въ землы повелѣ копати и щпретъ некіа вещи указашася мнѣ древныхъ щ человѣкъ почитаемыхъ истъкану). Тамо исподъ нѣга сотворивъ замокъ малъ, и дотлѣ щ горы нарицаемыя фрушкы, ко Срем кса текуща воды совокупивъ; изъ Саве же рѣке ровомъ токъ доведе, щ туда Дриною чрезъ Сав таже ровомъ, до Петровца, тако послѣ нареченнагw, ладіею ходимь чрезъ свою державу, а щтуда чрезъ Срем ровомъ копанымъ тѣми совокупними водами у Купиново, егоже тойже Драгутинъ основателъ, пакъ щтуда у Сав, Савою же у Београдъ.

Изгледа да и данас постоји траг од овога *рова* (јаза, канала), који је допирао до Петровца, па и мало даље. У Петровцу су, додуше, вршена копања ради изналажења римских старина; али би потребно било испитати и овај *ров* краља Драгутина. А ров се може, сасвим лако и сигурно, пратити целим тим пространством, наниже до Купинова, којега је краљ Драгутин основао и које је, услед остатака тога канала, и данас необично водоплавно.

Како су тим каналом радили бродови (лађе), то би се, онда, за краља Драгутина утврдило: да је предузимао прилично крупне техничке послове, који су олакшавали саобраћај у најплоднијем крају, ради постизавања великих економских успеха, који су и краља Драгутина стављали у могућност да подиже многе задужбине.

Такође је од интереса да је Анта Алексић, испитујући Мачву ради исушивања ритова, наилазио на извесне радње одводњавања, које је приписивао Римљанима. Међутим, кад је краљ Драгутин правио овај пловни канал, било изнова било по траговима римским, кад га је правио на доста приличном пространству у Срему, сасвим је близу памети да је он, или самостално или по траговима римским, вршио и извесну канализацију Мачве: Битва, Јерез и Засавица су, извесно, још трагови од његових великих канала, а подземна подзиђивања и спровођење подземних зиданих канала изван тих великих канала су сигурно радње предузимане ради исушивања плодног земљишта у Мачви.

Ближим испитивањем се може, свакојако, доћи до ма каквих вероватних резултата.

А ти би резултати показали у правој културној светлости једно доба, које је, иначе, застрвено доста јаким мраком и о коме, осем овога помена у *Троношцу*, никаквога трага, уосталом, нема.

Драгиша Лапчевић

Издаје Матица Српска у Новом Саду Уређује Д-р Марко Малетин

САДРЖАЈ

		Страна
Законодавни рад Народне Скупштине	Д-р Ђедор Никић	225
Јалова билька	Ненад Митров	233
Слатка обмана	Ненад Митров	235
О економској обнови	Миленко Гавриловић	237
Етика и кривично правосуђе	Д-р М. Чубински	249
О парламентаризму, III	Д-р Ђорђе Тасић	265
„Светска политика“ предратне Немачке	Ратко Парежанин	276
Могућност међународне пацифистичке организације	Ал. Б. Звекић	286
Магла	Грга Богић	296
Ave, Maria!	Грга Богић	297
Лудост Нуне Галовића	Маријан Иващић-Матков	298
Кроз васиону и векове, VII	Д-р Милутин Миланковић	309
Луксембуршка Башта у Паризу	Д-р Исидора Секулић	313
Кроз облаке ка Његошу	Тривун Ђукић	326
Мајчина жеља	Рикард Каталинић-Јеретов	337
Пјесник и мудрац	Рикард Каталинић-Јеретов	338
Љубав	Светислав Марић	339
За књижевност	Душан Славић	340
Свемир као позадина душе и школа лепоте	Д-р Љубомир Савковић	352
Савремена бугарска лирика, V	Никола Мирковић	360
Најбоља наша ратна приповетка	Синиша Кордић	376
Ајванхо	Јулија Лазаревић-Шевић	381
Подне на мору	Јулија Лазаревић-Шевић	381
Летње јутро	Јулија Лазаревић-Шевић	382
Ктитори	Милета Јакшић	383

Преглед:

Реформа адвокатуре	Леонид Таубер	389
Педагошки Конгрес у Вајмару	Д-р Милан Шевић	399
Савремена француска уметност	Милан Кашанин	404
Почетком уметничке сезоне у Београду	Михаило С. Петров	409
Бугарско позориште	Никола Мирковић	418
Дон Фране Булић	Д-р Никола Радојчић	421
Н. М. Карамзин	Свевлад Сахањов	428
Белешке		432
Књиге и Листови		437
Белешке		457

Прилози:

Подаци о новим насеобинама у Војводини	Д-р Ристо Јеремић	469
Из споменика будим. и пештанских	Драгиша Лапчевић	474
Радови краља Драгутина	Драгиша Лапчевић	476

1826

МАТИЦА СРПСКА је ове године завршила сто година свога живота и рада. Она је најстарија културна и просветна установа у нашем народу, и представља једну од најлепших и најдужих линија у нашим иеторијским и културним напорима; она је доказ не само рано пробуђене културне свести нашег народа, него и толико оспораване наше истрајности у раду.

Значај Матице Српске може се јасно и тачно оценити ако се посматра у широкој историјској перспективи, у вези са читавим нашим културним развитком.

У великој сеоби нашег народа, крајем XVII века, у ове северне крајеве данашње наше отаџбине, у главном су прешли виши слојеви тадашњег српског друштва, а са собом су понели овамо и сачуване остатке свога дотле стеченог културног блага. Овде, у новој домовини, под утицајем суседних културних народа, наше су старе националне избеглице из оних донесених елемената своје старе културе, у синтези са западним и руским утицајем, изграђивали своју просвету и књижевност. Колико је та Сеоба имала штетних политичких последица у јужним крајевима нашег народа, оставивши празнине у које су надрли туђи елементи, толико је, с друге стране, била од благотворног утицаја по даљи наш национални развитак. Јер, иако су ови северни крајеви били политичким границама одвојени од осталих, нарочито средишњих и јужних делова нашег народа, они су ипак остали у сталној, непрекинутој и живој вези и са историјском националном традицијом, која је била заједничка веза свима раскиданим народним деловима, и са свима покрајинама, које су, једна од друге одељене, упућене биле да живе својим одвојеним животом. Захваљујући повољнијим привредним, социјалним и политичким приликама својим, северни део нашег народа, у Војводини, успео је да социјално и културно испредњачи пред осталим деловима нашег народа, да прибави јача културна средства, — али он никад није живео одвојеним духовним животом, он је увек живео у духу заједно са целином народном, и помагао га у тешкој борби, вршећи дужност културног и идејног представника нашег народа. Он је, по речима великог писца и културног радника Јована Скерлића, сто и педесет година мислио и писао за цело Српство.

Чим је почео интензивнији културни живот у овим северним крајевима, одмах се осетила потреба за културним техничким средствима и организацијом тога културног рада, и створена је, поред осталих установа, Матица Српска, као једно од првих и најважнијих културних средстава. За минулих сто година, у доба најтежих и најкомпликованијих борби за опстанак и напредак народни, у доба кад је српски народ имао најопасније противнике, кад се систематски, са најпробранијим средствима, радило на његову разједињавању и однарођавању, — за читаво то време Матица Српска, средишња културна установа северног дела нашег народа, часно је и достојно вршила своју улогу намењену јој у националном раду овог дела нашег народа.

Крај прве столетнице Матице Српске пада у доба нашег националног уједињења и почетка рада на изграђивању јединственог народног духовног живота. Матица Српска има, у овим новим приликама, нове задатке. Она је свесна тих нових задатака, и примила их је с пуно воље и преданости. Рад на извршавању тих нових задатака већ је и почела Матица Српска. Али, пре но што би се сва предала томе новом раду, Матица осећа дужност да изврши свој историјски обрачун. Она га дугује и великим напорима овога дела нашег народа, и светлим сенима историјских поколења која су кроз њу прошла, у њој радила, и њу у раду јој помагала. Тај обрачун потребан је и ради будућности, јер свако поколење само наставља тамо где је прошло поколење престало. Стога, спремајући се за прославу стогодишњице свога опстанка, Матица Српска жели да се о тој прослави изврши смотра културних напора и успеха овога дела нашег народа и Матице Српске, да би се добила што боља оријентација за даљи рад. У ту сврху издаје Матица Српска, о прослави своје стогодишњице, »*Споменицу*« и »*Српску Уметност у Војводини.*«

СПОМЕНИЦА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Споменица Матице Српске изнеће детаљан, објективан преглед читавог рада Матице Српске за минулих сто година, приказан од читавог низа одличних писаца наших. Како је рад Матице Српске, као што смо горе изложили, био у најтешњој вези не само са животом и развитком нашег народа, у овим северним крајевима, него и са духовним развитком и напорима читавог нашег народа, и како су сарадници Матице Српске били толики истакнути културни радници нашег народа, који су кроз Матицу и њезина издања износили своје мисли и спроводили свој културни рад, — то ће *Споменица Матице Српске* бити, у малом, преглед духовног развитка нашег народа, његових напора и знатнијих дела новијег времена. *Споменица Матице Српске* обухватиће садржином својом све области научног, књижевног и културно-просветног живота, у којима је Матица Српска за првих сто година свога живота радила. Садржина *Споменице* изнеће нам не само резултате рада Матице Српске, него и историјски друштвени развитак нашег народа у овим крајевима, и све идеје и покрете који су се јављали за последњих сто година у духовном животу овостраног Српства, а одавде се даље ширили, и све идеје и покрете који су овамо долазили из осталих делова нашег народа и из осталних културних народа, па стварали духовну заједницу нашег народа и доносили нам утицаје од народа који су предњачили у културном развитку.

СРПСКА УМЕТНОСТ У ВОЈВОДИНИ

(Написали: Вељко Петровић и Милан Кашанин)

Пропаст српске средњевековне државе, најезда Турака и велике миграције нашег народа, учинили су да се српска уметност, од XV века даље, све више и брже помицала на север, и да је она, у XVIII и XIX веку, своја најбоља дела оставила преко Саве и Дунава. Српска уметност у Војводини није, дакле, импортирана ни без везе са традицијом: она је логичан развитак и наставак српске средњевековне уметности, у промењеној средини и с новим особинама. Исто као у књижевности, тако је и у ликовној уметности на територији Војводине изведен прелаз из средњег века у ново доба, и, место веза са Истоком и Византијом, постепено нађена веза са средњом и западном Европом. Војводина је била у сталном и живом додиру са српским земљама на Балкану, и никад није напуштала традицију потпуно; али је она и предњачила, и прва имала уметнике са западноевропским схватањем. Специјално у XVIII и XIX веку, Војводина је давала сликаре целом српском народу, и његове најбоље сликаре.

Споменици српске уметности у Војводини расејани су на врло широком простору, али највише их има по манастирима у Фрушкој Гори и по већим местима Бачке и Баната. Они су из области архитектуре, сликарства и примењене уметности. Рађени су, у почетку, за деспоте и великаше; после долази клијентела нарочито из кругова клира, племства и грађанства.

Архитектура је религиозна, војна и приватна. Религиозна архитектура, која обухвата манастирске и општинске цркве, најбогатија је и најразвијенија: број српских цркава с ове стране Саве и Дунава пење се на хиљаду. До XVIII века, основе цркава су најчешће у облику листа детелине, — сасвим у традицији религиозних грађевина из доба кнеза Лазара и деспота Стефана; оне су, по правилу, засведене и имају кубе; материјал је камен, или камен са опеком; фасаде су полихромне и украшене слепим аркадама. Од друге половине XVIII века, преовлађују цркве у стилу барок, са псеудокласичним тремом и звоником на западу. У оба стила су грађене и приватне и јавне грађевине (епископски дворци, школе, позориште), који често имају монументалне сразмере.

Сликарство је за цело време врло много неговано, како на зиду и дрвету, тако и на платну; највише су се радили портрети и иконе. Ранији сликари имају технику и схватање средњевековних живописаца на Балкану, и они уче један од другог, сачињавајући посебан сталеж тадашњег нашег друштва. Од половине XVIII века, сликари све чешће посећују уметничке школе у Европи и путују по земљама где има уметничких споменика и музеја, доносећи из школа и са пута нову иконографију и нове правце, претежно италијанске и средњеевропске. Сликарска дела за иконостасе изазвала су монументалне радове у дрвету, најчешће стила рококо и ампира.

Примењена уметност има у главном религиозан карактер. Највише су заступљени кујунџијски радови и тканине, затим дела у дрвету и емаљу. Употребљавају се злато и сребро, бакар и дрво; за вез се тражи свила, златан и сребрн конац, и срма. Многобројни ћивоти, крстови, путири, одежде, плаштанице, и други слични радови, сведоче о великој радиности из ове области. Мајстори су, врло често, пореклом из Јужне Србије, и формирани у духу средњевековне традиције; али има и таквих који иду за обрасцима средње и западне Европе.

На тај начин, српска уметност у Војводини представља једну богату и значајну област у нашој уметничкој историји, која је заслужила да буде испитана.

*

Споменица Матице Српске и *Српска Уметност у Војводини*, албум каквога нема у нас, биће технички одлично опремљене. *Споменица* ће имати 25 штампаних табака, преко 400 страна, у великом октаву, а *Српска Уметност* 5 штампаних табака, око 100 страна текста, и 125 слика од којих 25 у боји. Цена ће им бити у претплати: *Споменици Матице Српске* 100·— дин., *Српској Уметности* 350·— дин., обема заједно 400·— дин.; у продаји ће цена бити знатно већа. Оба дела биће штампана у ограниченом броју; стога треба што пре да се претплати свако ко жели да их набави. Претплата се може слати у месечним ратама од 100·— дин. Претплату прима Администрација Матице Српске, Нови Сад.

1826 СТОГОДИШЊИЦА 1926

МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

Из албума: Српска уметност у Војводини

КОНСТАНТИН ПЕТРОВИЋ ДАНИЛ (Р. 1788—1800(?), † 1873): ФЛОРА

Претплаћујем се на:

Споменицу Матице Српске . . . . . Дин. 100·—
Албум српске уметности у Војводини . . . „ 350·—
Обоје заједно . . . . . „ 400·—

(поручено подвући)

Претплату шаљем *у месеч. ратама од 100·— дин.* / *унапред*

(нежељено превући)

Поруџбина важи кад се прва рата уплати.

.....

.....

.....

(тачна адреса)

ДОПИСНА КАРТА

DOPISNICA—CARTE POSTALE

Администрација Матице Српске

Нови Сад

(Бачка)